

Máté evangéliuma

Szerző, források, közönség
és történeti háttér

Háttérgyár

A borító AI felhasználásával készült.

MÁTÉ EVANGÉLIUMA

Szerző, források, közönség és történeti háttér

© Háttérgyár, 2026

Minden jog fenntartva.

Kiadó: Háttérgyár

Kiadás éve: 2026

hattergyar.hu

Ez a mű szerzői jogi védelem alatt áll. Részleteinek bármilyen formában való sokszorosítása, terjesztése vagy nyilvánosan elérhetővé tétele a kiadó előzetes írásbeli engedélye nélkül tilos.

A borító mesterséges intelligencia felhasználásával készült.

Tartalom

1. Máté könyve az Újszövetség kapujában	4
2. A vámszedő, akit Jézus megszólított	7
3. Máté vagy Lévi? Egy név körüli kétezer éves kérdés	15
4. Mit tudott az ősegyház Mátéről?	22
5. „Héber nyelven állította össze a mondásokat” - Papiasz rejtélyes mondata	31
6. Ki írta Máté evangéliumát?	39
7. Mikor született az evangélium?	49
8. Hol írhatta Máté az evangéliumát?	59
9. Kiknek írta Máté?	69
10. Zsidónak maradni és kereszténnyé válni	77
11. Márk az íróasztalon	87
12. Mit változtatott Máté Márkon?	95
13. A titokzatos Q	103
14. M - Máté saját hagyományának világa	112
15. Hogyan őrizték Jézus szavait az írás előtt?	122
16. Az arámi Jézustól a görög evangéliumig	132
17. Máté és az Ószövetség	141
18. Ábrahámától Jézusig - miért egy nemzetségtáblával kezdődik a történet?	150
19. Betlehem, Heródes és a napkeleti bölcsek	161

20. A hegyi beszéd - hogyan dolgozik Máté a hagyománnyal?	170
21. Öt nagy beszéd - új Mózes vagy valami más?	178
22. Péter evangéliuma is?	186
23. „Egyház” Máté evangéliumában	195
24. Máté és a farizeusok	203
25. Jézus királysága Máténál	212
26. A szenvedéstörténet - közös hagyomány és Máté saját emlékei	220
27. Az üres sírtól Galileáig	229
28. Máté, Márk és Lukács - három elbeszélés ugyanarról a Jézusról	238
29. És János?	247
30. Hogyan lett Mátéból az egyház evangéliuma?	255
31. Négy evangélium, egy kánon	263
32. Máté útja kétezer éven át	272
33. Mit tudunk végül Mátéről?	282
Kronológia	286
Máté, Márk és Lukács - összehasonlító áttekintés	291
Válogatott források és irodalom	293
Rövid záró megjegyzés a források használatához	298

1. Máté könyve az Újszövetség kapujában

Aki először nyitja ki az Újszövetséget, Máté evangéliumával találkozik. A megszokott sorrend nem feltétlenül a keletkezés kronológiáját tükrözi: a modern kutatás jelentős része Márkot tartja korábbinak. Máté mégis különleges helyet kapott a keresztény Bibliában, mert már első soraival összeköti Jézus történetét Ábrahámmal, Dáviddal és Izrael múltjával.

Ez a könyv történeti kérdéseket tesz fel egy vallási szövegnek. Ki volt az a Máté, akinek nevét az evangélium viseli? Mit tudunk a vámszedőből lett apostolról, mit őrzött meg róla a legkorábbi egyházi hagyomány, és milyen kapcsolat lehet közte és a ma ismert görög evangélium között? Ezekre a kérdésekre nem minden esetben adható ugyanakkora bizonyosságú válasz, ezért végig különbséget kell tenni a közvetlen adat, a valószínű rekonstrukció és a későbbi hagyomány között.

Máté evangéliuma különösen alkalmas erre a vizsgálatra, mert több történeti világ található benne. Mélyen ismeri Izrael Szentírását és vallási nyelvét, ugyanakkor görögül szólal meg, és olyan közösség horizontját mutatja, amelyben a pogányok felé irányuló

küldetés már alapvető valóság. A könyv ezért egyszerre vezet vissza Jézus galileai környezetéhez és az első keresztény nemzedékek gyorsan változó mediterrán világához.

A szerző nem mutatkozik be, és nem hagyott ránk modern értelemben vett előszót saját munkamódszeréről. A korai keresztény szerzők viszont következetesen Mátéhoz kapcsolták a művet, miközben a szöveg más evangéliumokkal is szoros irodalmi rokonságot mutat. A szerzőség kérdését ezért sem a hagyomány egyszerű megisméltésével, sem annak eleve történetietlennek nyilvánításával nem lehet elintézni.

Ugyanez érvényes a forrásokra. A szinoptikus evangéliumok közötti egyezések mögött irodalmi kapcsolat állhat, de a végső könyv nem pusztán átvett anyagok összege. Máté rendez, csoportosít és hangsúlyokat alakít ki; ennek eredményeként Jézus tanítása nagy egységekben, Izrael történetébe ágyazva jelenik meg.

Az írott források mellett számolni kell a szóbeli emlékezettel is. Jézus tanításai az első keresztény közösségekben nem évtizedekig mozdulatlanul vártak arra, hogy valaki lejegyezze őket: tanították, idézték,

felolvasták, fordították és közösségi helyzetekben alkalmazták őket. Az evangélium keletkezésének története ezért emberek, szövegek és emlékezeti láncok története egyszerre.

A vizsgálat kiindulópontja mégis meglepően szűk. Az Újszövetségben Mátéről mindössze néhány biztos adat maradt fenn: egy vámszedőhely, Jézus hívása és neve a tizenkettő között. Innen indul az a történeti nyomozás, amely végül elvezet Papiaszhoz, a szinoptikus problémához, Máté saját hagyományaihoz és az evangélium kétezer éves utóéletéhez.

2. A vámszedő, akit Jézus megszólított

Máté első megjelenése saját evangéliumában feltűnően rövid. Jézus Kafarnaum környékén jár, amikor meglát egy embert, aki a vámnál ül. Az ember neve Máté. Jézus két szót mond neki: „Kövess engem!” Máté feláll, és követi. Nincs magyarázat arra, miért hallgatott azonnal a hívásra, nincs bemutatva korábbi élete, és nem tudjuk meg, milyen belső folyamat vezetett döntéséhez.

Az elbeszélés tömörsége könnyen elfedi, mennyire szokatlan jelenetről van szó. A vámszedő társadalmi helyzete Jézus korában terhelt volt. A közkeletű keresztény képzelet gyakran egyszerűen római adószedőként ábrázolja Mátét, a valóság azonban bonyolultabb lehetett. A Római Birodalom adóztatási rendszere tartományonként és időszakonként változott, Galileát pedig Jézus nyilvános működésének idején nem közvetlenül egy római helytartó, hanem Heródes Antipasz irányította.

Antipasz Nagy Heródes fia volt. Apja halála után, Kr. e. 4-ben Galilea és Perea felett kapott uralmat, amelyet Kr. u. 39-ig tartott meg. Róma kliensuralkodójaként viszonylag széles belső mozgástérrel rendelkezett,

miközben politikai fennmaradása a császári hatalomtól függött. Uralkodása alatt Galilea gazdasági és közigazgatási rendszere egyaránt kapcsolódott a szélesebb római világhoz.

A vámhely, ahol Máté ült, nem feltétlenül olyan hivatal volt, ahol a földadót vagy fejadót gyűjtötték. A görög szövegben szereplő kifejezés inkább vámhoz, illetékhez vagy kereskedelmi díjak beszedéséhez kapcsolódó állomást jelölhet. Az ilyen helyeken az áthaladó árukra, terményekre vagy kereskedelmi forgalomra vethettek ki díjat.

Kafarnaum különösen alkalmas hely volt ilyen tevékenységre. A Galileai-tenger északi partján fekvő település fontos útvonalak közelében helyezkedett el, és a halászatnak is jelentős központja volt. A tó körüli gazdasági életből, az áruszállításból és a regionális kereskedelemről bevételek származhattak az uralkodói közigazgatás számára. Egy vámhivatalnok tehát nem valamilyen jelentéktelen falusi tisztséget viselt, hanem a helyi gazdasági rendszer egyik pontján állt.

Az adók és vámok beszedésének pontos szervezete sok esetben nem rekonstruálható. A római világban ismert volt az adók és vámok bérbeadásának rendszere,

amelyben magánvállalkozók vagy társaságok vállalták a beszédést. A közbeszédben ezért az adószedőt könnyű volt összekapcsolni a túlfizettetés, a visszaélés és a hatalommal való együttműködés gyanújával. Az evangéliumokban a vámszedők rendszeresen a társadalom erkölcsileg gyanúsak tartott csoportjai között jelennek meg.

Ennek a képnek azonban van egy fontos árnyalata. Nem minden vámszedőről tudjuk, hogy csaló volt, és maga a foglalkozás sem bizonyítja automatikusan a személyes korrupciót. Az evangéliumi szövegekben a vámszedőkkel szembeni ellenérzés részben társadalmi kategóriaként jelenik meg. Amikor „vámszedőkről és bűnösökről” beszélnek, nem feltétlenül egyéni bírósági ítéletekről van szó. Egy olyan csoportról beszélnek, amelyet a vallásilag tisztességes élet szempontjából gyanúsak tekintettek.

Máté meghívásának történetében ennek különleges jelentősége van. Jézus nem valamely tekintélyes vallási tanítót hív meg elsőként a jelenetben, hanem egy olyan embert, akinek foglalkozása önmagában társadalmi távolságot teremthetett közte és sok jámbor kortársa között. Az elbeszélés folytatása ezt még világosabbá teszi. Jézus hamarosan asztalhoz ül vámszedőkkel és

bűnösökkel, ami vitát vált ki a farizeusokkal.

Az étkezés az ókori mediterrán világban sokkal erősebb társadalmi jelentéssel bírt, mint amit egy mai közös ebédhez automatikusan társítunk. Az, hogy valaki kivel ült egy asztalhoz, közösségvállalást fejezhetett ki. Az étkezési szabályok vallási jelentősége miatt ez különösen igaz volt zsidó környezetben. Amikor Jézus vámszedőkkel eszik, nem csupán beszél velük. Nyilvánosan vállalja velük az érintkezést.

Máté elbeszélése ezt Jézus ismert mondásával értelmezi: nem az egészségeseknek van szükségük orvosra, hanem a betegeknek. A jelenet így túlmutat Máté személyes meghívásán. Jézus küldetésének egyik alapvető vonását fogalmazza meg: azok felé fordul, akiket a társadalmi vagy vallási közvélemény a peremre helyezett.

A vámszedő Máté ebből a szempontból különös helyet foglal el a tizenkét apostol között. Az apostollistákban neve több változatban és eltérő sorrendben szerepel, Máté evangéliuma azonban egyedülálló jelzőt fűz hozzá: „Máté, a vámszedő”. Ez az apró részlet régóta felkelti az értelmezők figyelmét. Ha az evangélium mögött valóban Máté apostol személyes hagyománya áll, érthető volna,

hogy a szerző nem rejti el korábbi, társadalmilag kétesnek számító foglalkozását. Ez azonban önmagában nem bizonyítja a szerzőséget. A részlet ugyanúgy származhatott egy Mátéhoz kapcsolódó korai hagyományból.

A név sem teljesen mellékes. A Matthaiosz görög alak valószínűleg olyan héber vagy arámi névből származik, amelynek jelentése Isten ajándékához kapcsolódik. A név különböző formái az ókori zsidó névanyagban ismertek. Maga a név tehát semmilyen különleges társadalmi státusra nem utal.

Márk és Lukács ugyanennek tűnő meghívástörténetnek a főszereplőjét Lévi néven említi. Ez lehet kettős névhasználat vagy eltérő hagyomány nyoma; a kérdés önálló vizsgálatot igényel, ezért itt elegendő annyit rögzíteni, hogy a három beszámoló történeti alaphelyzete szorosan összetartozik.

Máté életéről a meghívása után az Újszövetség szinte hallgat. Neve szerepel a tizenkettő névsorában, majd eltűnik az elbeszélésből. Nem kap olyan önálló jeleneteket, mint Péter, Jakab, János vagy Tamás. Az Apostolok cselekedetei első fejezetének apostollistájában még jelen van, utána azonban nincs róla biztos

újszövetségi adat.

Ez a hallgatás fontos. A későbbi keresztény irodalom számos történetet kapcsolt Mátéhoz, missziós útjairól és haláláról azonban egymással nehezen összeegyeztethető hagyományok alakultak ki. Egyes források Etiópiához, mások Perzsiához, Arábiához vagy más keleti területekhez kapcsolták működését. Ezek a történetek sokat elárulnak Máté későbbi tiszteletéről, de jóval kevésbé alkalmasak arra, hogy segítségükkel az apostol első századi életrajzát rekonstruáljuk.

A történész ezért különös helyzetben van. Egy olyan emberről próbál beszélni, akinek nevét emberek százmilliói ismerték meg az elmúlt kétezer évben, miközben életének biztosan adatolható eseményei néhány sorban összefoglalhatók. Ez azonban nem szokatlan az apostoli nemzedék esetében. Az első keresztény közösségek elsősorban nem életrajzokat őriztek meg róluk. Emlékezetük azért maradt fenn, mert Jézus tanítványai és a feltámadás tanúi voltak.

Ha Máté valóban vámszedőként dolgozott, foglalkozása számolást, nyilvántartást és bizonyos fokú írásbeliséget feltételezhetett. Ez nem bizonyítja, hogy Jézus mellett jegyzeteket készített, de a vámszedőt nem

indokolt automatikusan írástudatlan emberként elképzelni.

A vámhely egyben többnyelvű és társadalmilag vegyes környezet lehetett. Kereskedők, halászok, utazók és hivatalnokok fordulhattak meg ott, Galileában pedig az arámi mellett a görögnek is volt szerepe. Ezek a körülmények legfeljebb életrajzi lehetőségeket mutatnak, nem bizonyítékokat az evangélium szerzőségére.

Talán ennél fontosabb az a mód, ahogyan az evangélium a vámszedő meghívását elbeszéli. Nincs benne önismerés. Ha valóban Máté személyes emlékezete áll a hagyomány mögött, akkor saját történetének lényege nem az, milyen érdemei voltak, hanem hogy Jézus megszólította. A foglalkozás megnevezése pedig nem tűnik el a későbbi apostoli méltóság mögött.

Ez különösen feltűnő az apostollistában. A névsor egyes szereplői mellé azonosító megjegyzések kerülnek. Simon Péter, Jakab és János, Fülöp, Bertalan, Tamás, Máté és a többiek egymás mellett jelennek meg, Mátét azonban a saját evangéliuma „vámszedőnek” nevezi. Az a társadalmi múlt, amely a meghívás előtt elválasztotta őt sok vallásos kortársától, az apostoli névsorban sem

törlődik ki.

A történeti Mátéhoz vezető első út tehát meglepően rövid. Egy vámszedőhely, egy megszólítás, egy közös étkezés, egy név az apostollistákban. Ezután a biztos talaj gyorsan elfogy. A következő nemzedékek azonban már nemcsak egy apostolról beszéltek. Egy könyvet is hozzá kapcsolnak.

3. Máté vagy Lévi? Egy név körüli kétezer éves kérdés

A Máté személye körüli egyik legrégebbi kérdés nem a szerzőséggel, hanem már a nevével kezdődik. A Máté evangéliumában olvasható meghívástörténet szerint Jézus egy Máté nevű embert látott a vámnál ülni, megszólította, ő pedig felkelt és követte. Márk és Lukács ugyanennek tűnő jelenetet más névvel beszéli el. Márknál Lévi, Alfeus fia ül a vámnál, Lukácsnál pedig egyszerűen Lévi. A helyzet, a jelenet sorrendje és folytatása annyira hasonló, hogy a keresztény hagyomány kezdettől természetesnek tekintette: Lévi és Máté ugyanaz a személy.

A probléma csak akkor válik igazán láthatóvá, ha a három szinoptikus beszámolót egymás mellé helyezzük. Márknál Jézus Kafarnaum környékén jár, meglátja Lévit a vámnál, felszólítja, hogy kövesse, majd nem sokkal később vámszedőkkel és bűnösökkel étkezik. Lukácsnál ugyanez a szerkezet tér vissza. Máté evangéliuma ugyanezen a helyen ugyanezt a történetet mondja el, de a meghívott személy neve Máté.

A legegyszerűbb magyarázat az, hogy Máténak két neve volt. Az első századi zsidó és tágabb mediterrán

környezetben ez egyáltalán nem számított kivételesnek. Az Újszövetségben több szereplő is két vagy több néven ismert. Simon megkapta a Kéfás, görögül Péter nevet; József Barnabásként vált ismertté; János Márkot két névvel említik; Saul római környezetben Pál néven szerepel. A névváltás vagy párhuzamos névhasználat mögött azonban különböző okok álltak, ezért önmagában ezekből a példákból nem következik, hogy Lévi és Máté esete pontosan ugyanilyen volt.

A Máté név héber háttere valószínűleg az „Isten ajándéka” jelentésköréhez tartozik. A Lévi viszont jól ismert bibliai név, amely Izrael egyik törzsének és a papi-levita hagyománynak a neve is. Semmi sem zárja ki, hogy ugyanaz az ember mindkettőt használta. Az első században a név nem mindig kizárólagos személyazonosítóként működött. Az azonos nevű embereket gyakran apjuk nevével, származási helyükkel, foglalkozásukkal vagy ragadványnévvel különböztették meg.

Márk pontosan ezt teszi, amikor Lévit Alfeus fiának nevezi. Ez a részlet viszont újabb kérdést vet fel. A tizenkét apostol között szerepel egy másik férfi is, Jakab, Alfeus fia. Ha Lévi és Máté ugyanaz a személy, és az Alfeus név mindkét esetben ugyanarra az apára utalna,

akkor Máté és Jakab testvérek lehetnének. Az evangéliumok azonban ezt sehol nem mondják ki. Más apostolok testvéri kapcsolatát, például Péterét és Andrásét, illetve Jakabét és Jánosét, világosan megjelölik. Máté és Jakab esetében nincs ilyen adat, ezért az azonosságot nem lehet pusztán az apanév alapján feltételezni.

Az is lehetséges, hogy Alfeus egyszerűen több személy neve volt. Az ókori névanyagban a nevek ismétlődése gyakori, és a modern olvasó könnyen túl sok következtetést vonhat le egy-egy azonos névből. A történeti óvatosság itt azt kívánja, hogy ne állítsunk többet annál, amit a források lehetővé tesznek.

A modern bibliakutatásban ezért megjelent egy másik magyarázat is. Eszerint Márk eredetileg egy Lévi nevű vámszedő meghívását őrizte meg, Máté evangéliumának szerzője pedig ezt a történetet az apostoli Mátéhoz kapcsolta. Ha valaki eleve abból indul ki, hogy Máté evangéliumát nem az apostol írta, ez a megoldás kézenfekvőnek tűnhet. A történeti probléma azonban éppen az, hogy a szerzőség kérdését nem szabad előre eldöntött feltételezésből levezetni. Ha a névváltozatot a szerző személyének meghatározására használjuk, miközben a szerző személyét ugyanebből a

névváltozatból következtetjük ki, könnyen körkörös érveléshez jutunk.

A szövegek önmagukban nem mondják meg, miért használ Márk és Lukács Lévi, Máté pedig Máté nevet. Éppen ezért több lehetőséggel kell számolni. Lehetett ugyanannak az embernek két neve. Elképzelhető, hogy a tanítványi közösségben Máté néven vált ismertté, korábban pedig Lévinek hívták. Lehetséges valamilyen névváltoztatás is a meghívás után, bár erre nincs közvetlen adat. Az sem zárható ki, hogy két külön hagyomány kapcsolódott össze. A történész számára ezek közül egyik sem bizonyítható teljes bizonyossággal.

A kérdéshez érdekes párhuzamot kínál Simon Péter neve. Az evangéliumokban egyértelmű, hogy Simon és Péter ugyanaz a személy, de a két nevet különböző helyzetekben használják. A név Jézustól kapott új jelentést, és később az apostol egyik legfontosabb azonosítójává vált. Máté esetében nincs olyan történet, amely szerint Jézus új nevet adott volna neki. Ezért minden olyan elképzelés, amely Lévit egyfajta korábbi, Mátét pedig későbbi apostoli névként értelmezi, csak feltételezés marad.

A két név közötti kapcsolat azért is érdekes, mert a Máté evangéliuma semmilyen magyarázatot nem ad a változásra. Ha a szerző szándékosan cserélte volna ki Lévi nevét Mátéra, az olvasó számára nem jelzi, hogy két különböző hagyományt egyesít. A jelenet teljes természetességgel beszél Mátéről. Ez legalább azt mutatja, hogy abban a közösségben, amelyben a szöveg megszületett és terjedt, a vámszedő meghívását problémamentesen kapcsolták Máté apostolhoz.

Az evangéliumi névanyag vizsgálatakor fontos figyelembe venni az első századi Palesztina többnyelvűségét is. Az emberek nevei héber, arámi, görög és latin alakban egyaránt előfordulhattak. Ugyanazt a személyt különböző környezetekben más formában nevezhették. Ez különösen igaz lehetett olyanokra, akik kereskedelmi vagy közigazgatási tevékenységük miatt különböző nyelvi csoportokkal kerültek kapcsolatba.

A vámhivatalnok Máté esetében ez nem mellékes. Ha valóban olyan helyen dolgozott, ahol regionális kereskedelmi forgalom zajlott, bizonyos fokú nyelvi rugalmasság valószínű lehetett. Nem tudjuk, hány nyelvet beszélt, milyen szinten írt, és milyen iskolázottsággal rendelkezett, de egy olyan világból

származott, amely sokkal kevésbé volt nyelviileg egységes, mint ahogyan későbbi ábrázolásokból gondolhatnánk.

A Máté-Lévi kérdés tehát nem oldható meg egyetlen mondattal. Az ókori keresztény hagyomány Mátéval azonosította a meghívott vámszedőt, és ez a hagyomány jól illeszkedik ahhoz a korabeli gyakorlathoz, amelyben egy ember több néven is ismert lehetett. A modern kritikai magyarázat szerint viszont a névváltozás irodalmi szerkesztés eredménye is lehet. A források jelenlegi állapotában egyik értelmezés mellett sincs olyan döntő bizonyíték, amely minden más lehetőséget kizárna.

Mégis van valami, ami ennél fontosabb. A három evangéliumban megőrzött történet ugyanazt az alaphelyzetet őrzí. Egy vámszedő ül a vámhelyen. Jézus megszólítja. Az ember feláll, és követi. A névváltozat mögött tehát egy olyan stabil történeti mag áll, amely mindhárom hagyományban felismerhető.

A keresztény hagyomány számára végül az lett meghatározó, hogy ezt az embert Máté apostollal azonosította. Amikor néhány évtizeddel később az első fennmaradt külső tanúságok megszülettek az evangélium eredetéről, már nem Lévi neve került elő. Papiasz

Mátéről beszélt.

HÁTTÉRGYÁR

4. Mit tudott az ősegyház Mátéről?

A Máté evangéliumának eredetéről szóló történeti vizsgálat egyik legfontosabb tanúja egy olyan szerző, akinek műve szinte teljes egészében elveszett. Papiasz, Hierapolisz püspöke az első és második század fordulójához közel élt Kis-Ázsiában. Ötkötetes művet írt Az Úr mondásainak magyarázata címmel, de ebből csak későbbi szerzők idézeteiben maradtak fenn töredékek.

Ez a veszteség különösen fájdalmas. Ha Papiasz könyve teljes egészében fennmaradt volna, ma lényegesen többet tudhatnánk az evangéliumi hagyomány első nemzedékek közötti átadásáról. Papiasz ugyanis olyan korban élt, amikor még elérhetők lehettek azok, akik személyesen ismerték az apostolok tanítványait, vagy legalábbis közvetlen kapcsolatban álltak velük.

A róla szóló legfontosabb adatokat Euszebiosz egyháztörténész őrizte meg a negyedik században. Euszebiosz nem volt különösebben lelkes Papiasz iránt. Egy helyen kifejezetten korlátozott értelmű embernek tartotta, főként bizonyos eszkatológiai nézetei miatt. Éppen ezért különösen érdekes, hogy ennek ellenére

hosszabban idézte őt. A Papiasztól származó információkat annyira fontosnak tekintette, hogy beépítette saját egyháztörténetébe.

Papiasz egyik fennmaradt részlete azt mondja el, hogyan gyűjtötte az információkat. A püspök szerint nem annyira a könyvekből származó tudást értékelte, hanem azt, amit az „élő és maradandó hangból” lehetett megtudni. Ha olyan ember érkezett hozzá, aki kapcsolatban állt a presbiterekkel, megkérdezte, mit mondott András, Péter, Fülöp, Tamás, Jakab, János, Máté vagy az Úr más tanítványa.

Ez a részlet rendkívül fontos az első keresztény nemzedékek emlékezetének megértéséhez. Papiasz nem egyszerűen névtelen legendákat gyűjtött. Legalábbis saját leírása szerint tudatosan érdeklődött az apostolokhoz köthető hagyományok iránt, és igyekezett megállapítani, milyen úton jutott hozzá az információ.

Természetesen ez nem jelenti azt, hogy minden Papiasznál fennmaradt történetet automatikusan történeti tényként kell elfogadni. A szóbeli hagyomány átadásában lehettek változások, és Papiasz maga is válogatott a hozzá eljutó értesülések között. De azt mutatja, hogy az apostoli eredet kérdése már nagyon

korán fontos volt. A keresztény közösségek nem közömbösen kezelték, honnan származik egy-egy hagyomány.

Papiasz Márkról és Mátéről is külön megjegyzést tett. Márkról azt írta, hogy Péter tolmácsa lett, és pontosan lejegyezte mindazt, amire emlékezett az Úr mondásaiból és tetteiből, bár nem sorrendben. A Mátéről szóló közlés még rövidebb: Máté héber dialektusban rendezte össze a logiákat, és mindenki úgy értelmezte vagy fordította azokat, ahogyan tudta.

Papiasz rövid mondata több kérdést nyitva hagy: a logia jelentheti Jézus mondásait vagy tágabban evangéliumi anyagot, a „héber dialektus” pedig héber vagy arámi nyelvi közegre utalhat. A ma ismert Máté görög szövege miatt a pontos kapcsolat nem állapítható meg közvetlenül.

A tanúságtétel biztosabb része az, hogy a második század elejéhez közeli keresztény emlékezet Mátét Jézus hagyományának írásos rendezésével kapcsolta össze. Ez nem dönti el a kanonikus görög evangélium szerzőségét, de a későbbi Máté-hagyománynak korai előzményt ad.

Néhány évtizeddel később Irenaeus még egyértelműbben fogalmazott. A második század második

felében, az eretnekségekkel szemben írt nagy művében négy evangéliumról beszélt, és mindegyiket ismert apostoli vagy apostolközeli alakhoz kapcsolta. Mátéről azt írta, hogy a héberek között saját nyelvükön bocsátott ki írott evangéliumot, miközben Péter és Pál Rómában hirdette az evangéliumot és megalapozta az egyházat.

Irenaeus közlése több szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt továbbviszi Papiasz nyelvi hagyományát. Másrészt már kifejezetten evangéliumról beszél, nem pusztán logiákról. Harmadrészt történeti időkeretbe helyezi Máté munkáját, Péter és Pál római működésének idejéhez kapcsolva.

A kronológiai részlet értékelése azonban nehéz. Péter és Pál római működésének pontos időrendje önmagában is vitatott, és Irenaeus több mint egy évszázaddal az események után írt. Nem tudjuk, milyen forrást használt ehhez az időmeghatározáshoz. Ezért közlésének ezt a részét nem lehet ugyanolyan súllyal kezelni, mint azt a tényt, hogy saját korában Máté apostolt az evangélium szerzőjeként tartották számon.

Origenész a harmadik században szintén megőrizte a négy evangélium szerzőire vonatkozó hagyományt. Euszebiosz idézete szerint Origenész úgy tudta, hogy

először Máté evangéliuma íródott, egykori vámszedő és későbbi apostol szerzőtől, és a zsidóságból hitre jutottak számára készült héber betűkkel.

Ez a hagyomány több elemet egyesít: Máté foglalkozását, apostoli státusát, a zsidó keresztény közönséget és a héber nyelvű eredetet. Mire Origenész írt, ezek az elemek láthatóan szilárd egységet alkottak a keresztény emlékezetben.

Euszebiosz maga is elfogadta Máté apostoli szerzőségét. Egyháztörténetében azt írta, hogy Máté először a héberek között prédikált, majd amikor más népekhez készült menni, saját nyelvén írásban is átadta evangéliumát, hogy távozása után pótolja személyes jelenlétét. Ez már jóval részletesebb történet, és nem tudjuk biztosan, mennyi belőle a korábbi hagyomány és mennyi Euszebiosz történeti rekonstrukciója.

Az ilyen későbbi részleteket ezért el kell választani a korábbi adatoktól. Papiasz rövid közlése történetileg közelebb áll a keletkezéshez. Irenaeus már egy fejlettebb hagyományt őriz. Origenész és Euszebiosz pedig olyan korban írnak, amikor Máté apostoli szerzősége általánosan elfogadott egyházi hagyomány volt.

Ennek a hagyománynak azonban van egy rendkívül érdekes sajátossága: az ókori egyházból nem ismerünk komoly alternatív szerzőjelöltet. Nem maradt fenn olyan korai hagyomány, amely szerint a Máté néven ismert evangéliumot valójában Péter, Jakab, Barnabás vagy valamely más keresztény írta volna. A négy kánoni evangélium szerzőihez kapcsolódó hagyomány meglepően stabil.

Ez önmagában nem bizonyítja matematikai bizonyossággal a szerzőséget. Az ókori hagyományok kialakulhatnak és rögzülhetnek anélkül is, hogy minden részletük történetileg ellenőrizhető volna. A versengő szerzői hagyomány hiánya azonban olyan adat, amelyet komolyan kell venni. Ha egy eredetileg teljesen névtelen mű csak jóval később kapott volna szerzőt, legalább elméletileg elképzelhető volna több eltérő hagyomány kialakulása. Máté esetében ilyet nem ismerünk.

A modern kutatás ezen a ponton gyakran a kéziratok címfelirataihoz fordul. A fennmaradt korai evangéliumi kéziratokban a szövegek már szerzőhöz kapcsolt címekkel jelennek meg. A címformák nem minden kéziratban teljesen azonosak, de a szerzői nevek következetesek. Máté evangéliuma Mátéhoz kapcsolódik, Márké Márkhoz, Lukácsé Lukácshoz, Jánosé Jánoshoz.

Mivel a legkorábbi teljes kéziratok későbbiek az evangéliumok keletkezésénél, ezek a címek nem visznek vissza közvetlenül az első példányokig. Ugyanakkor arra sincs kéziratoss bizonyíték, hogy az evangéliumok valaha más szerzői név alatt terjedtek volna. A címek eredetének pontos ideje ezért továbbra is vita tárgya.

Itt különösen fontos megkülönböztetni az „anonim szöveg” és az „ismeretlen szerzőjű szöveg” fogalmát. Máté evangéliumának törzsszövege valóban nem mondja ki, hogy „én, Máté, írtam ezt a könyvet”. Ebből azonban nem következik automatikusan, hogy első olvasói ne tudhatták volna, kitől származik. Sok ókori mű esetében a szerző neve nem a szöveg belsejében szerepelt, hanem a kézirat külső azonosításában vagy a közösségi hagyományban őrződött meg.

Ez különösen lényeges az evangéliumok esetében. Ha több, egymástól különböző Jézus-elbeszélés kezdett keringeni a keresztény közösségek között, gyakorlati szükség lehetett a megkülönböztetésükre. „Máté szerint”, „Márk szerint”, „Lukács szerint”, „János szerint” – ezek a címek nem azt jelentik, hogy négy különböző evangélium négy különböző vallást tanít. Inkább ugyanannak az evangéliumi üzenetnek négy tanúságtételét különböztetik meg.

A szerzői nevek megválasztása is figyelemre méltó. Ha egy későbbi keresztény közösség egyszerűen tekintélyes apostoli nevet akart volna kapcsolni egy névtelen műhöz, Máté nem feltétlenül lett volna a legkézenfekvőbb választás. Péter, Jakab vagy János sokkal hangsúlyosabb szerepet játszik az újszövetségi elbeszélésekben. Máté ezzel szemben az apostollistákon kívül alig jelenik meg. Ez az érv önmagában nem döntő, de gyengíti azt az egyszerű elképzelést, hogy a szerzői nevet pusztán tekintélynövelő célból találták ki.

Mindez megmutatja, hogy az ókeresztény tanúságtétel nem söpörhető félre egyetlen mondattal. Ugyanakkor túlterhelni sem szabad. Papiasz nem magyarázza el részletesen, milyen kapcsolatban állt az általa említett Máté-féle anyag a ma ismert görög evangéliummal. Irenaeus és Origenész később ír. A fennmaradt kéziratok pedig nem az eredeti példányok.

A helyes történeti megközelítés ezért nem az, hogy az egyházi hagyományt automatikusan igaznak vagy automatikusan megbízhatatlannak nyilvánítjuk. Meg kell vizsgálni, milyen korai, mennyire következetes, milyen más adatokkal illeszkedik össze, és milyen kérdéseket hagy nyitva.

Papiasz esetében egy dolog különösen világos. Alig néhány nemzedékkel az apostoli kor után már létezett olyan emlékezet, amely Mátét Jézus hagyományának írásos rögzítésével kapcsolta össze. Nem tudjuk pontosan, milyen formában történt ez, milyen nyelven készült az első változat, és milyen kapcsolatban állt a ma olvasott evangéliummal. De azt sem mondhatjuk, hogy Máté neve csak évszázadokkal később került volna véletlenszerűen egy ismeretlen eredetű könyv fölé.

5. „Héber nyelven állította össze a mondásokat” - Papiasz rejtélyes mondata

Papiasz rövid közlése Mátéről a kereszténység korai irodalomtörténetének egyik legtöbbet idézett, ugyanakkor egyik legnehezebben értelmezhető mondata. A probléma abból fakad, hogy a szöveg első pillantásra világosnak tűnik: Máté valamit héber nyelven állított össze, és ezt mások fordították vagy értelmezték. Amikor azonban pontosabban megvizsgáljuk a szavakat, szinte mindegyik mögött új kérdés nyílik.

A későbbi egyházi hagyomány Papiasz szavait rendszerint úgy értette, hogy Máté eredetileg héberül írt evangéliumot. Irenaeus és más szerzők már ebben az értelemben beszéltek róla, és évszázadokon át természetesnek számított, hogy a ma ismert görög Máté mögött valamilyen szemita nyelvű eredeti állt. A modern filológiai vizsgálat azonban jóval óvatosabbá tette ezt az állítást.

A ma olvasható Máté evangéliumának görög nyelve sok helyen önálló, természetes szöveg benyomását kelti. Nem olyan, mintha mondatról mondatra egy héber vagy

arámi eredetű követő fordítás volna. Ennél is fontosabb, hogy azokban a szakaszokban, ahol Máté és Márk szövege közel áll egymáshoz, nem pusztán ugyanazt az eseményt mondják el, hanem olykor ugyanazokat a görög fordulatokat, mondatszerkezeteket és szókincset használják. Ha Máté egy önálló héber könyv fordítása volna, nehezen magyarázható, miért követné ennyire szorosan egy görög nyelvű Márk szövegét.

Ebből többféle következtetés született. Az egyik szerint Papiasz nem a ma ismert evangéliumról beszélt, hanem Máté egy korábbi művéről. Ez lehetett Jézus mondásainak gyűjteménye, valamiféle jegyzetanyag, esetleg egy ma már elveszett korai elbeszélés. A későbbi görög Máté ezt felhasználhatta, de nem azonos vele. Ez az elképzelés jól oldja a Papiasz és a görög szöveg közötti feszültséget, ugyanakkor közvetlen bizonyítékunk nincs egy ilyen elveszett Máté-dokumentumra.

A másik lehetőség az, hogy Papiasz nem szó szerinti értelemben beszélt héber nyelvről. A „héber” megjelölés az ókori forrásokban olykor tágabban utalt zsidó nyelvi vagy kulturális közegre. Elképzelhető tehát, hogy az általa említett anyag szemita gondolkodásmódot, zsidó írásértelmezést vagy arámi nyelvi háttérrel tükrözött. Ez a megoldás azonban csak részben segít, mert Papiasz

megfogalmazásának természetes értelme mégis egy konkrét nyelv használatára utal.

A harmadik lehetőség az, hogy a ma ismert görög Máté valóban valamilyen szemita eredetihez kapcsolódik, de nem egyszerű fordításként. Elképzelhető volna egy olyan folyamat, amelyben egy Mátéhoz kötött héber vagy arámi gyűjtemény később görög nyelvű, kibővített, szerkesztett formában élt tovább. Ebben az esetben nem ugyanannak a könyvnek két nyelvi változatáról lenne szó, hanem egy hagyomány több fejlődési szakaszáról.

Az első keresztény évtizedekben ez egyáltalán nem volna elképzelhetetlen. A Jézus-hagyomány eleve több nyelvi közegben mozgott. Jézus galileai környezetében az arámi meghatározó lehetett, a Szentírás liturgikus és tanítói használatában a héber továbbra is fontos volt, a keleti Mediterráneumban pedig a görög szolgált közös nyelvként. Egy hagyomány továbbadása ezért nem egyszerűen egyik nyelvből a másikba történő fordításból állhatott. Mondások, történetek és írásmagyarázatok különböző nyelvi formákban élhettek párhuzamosan.

Papiasz „héber dialektus” kifejezése ezért nem értelmezhető anélkül, hogy figyelembe vennénk az első századi Palesztina nyelvi viszonyait. A köznyelv jelentős

részét valószínűleg arámi alkotta. A héber azonban korántsem volt halott nyelv. Vallási, liturgikus és művelt környezetben használták, és a későbbi rabbinikus héber kialakulása is mutatja, hogy beszélt és írott formában egyaránt tovább élt. A görög pedig nem valamiféle idegen, kizárólag római közigazgatási nyelv volt. A hellenisztikus korszak óta mélyen beépült a térség életébe.

Az evangéliumok maguk is őriznek arámi szavakat. Márk különösen több olyan kifejezést hagy meg eredeti formájában, amelyet azután görögül megmagyaráz. Ez azt mutatja, hogy az evangéliumi hagyomány mögött valóban jelen volt egy szemita nyelvű világ. Ugyanakkor az is világos, hogy a kereszténység már nagyon korán görög nyelven kommunikált széles közönséggel.

Máté szövegében a zsidó háttér rendkívül erős. A Szentírás folyamatos használata, a zsidó vallási fogalmak természetes kezelése, a törvényről, farizeusokról, templomról és ünnepekről szóló utalások mind olyan szerzőre vagy hagyományi közegre mutatnak, amely mélyen ismerte a zsidó világot. Ez azonban önmagában nem bizonyítja, hogy a könyv eredetileg héberül íródott.

A kérdés másik kulcsszava a logia. Papiasz nem azt a szót használja, amelyet a későbbi szerzők egyértelműen evangéliumra alkalmaztak, hanem egy olyan kifejezést, amely isteni kijelentéseket, mondásokat vagy szent szavakat jelenthet. Emiatt sokan úgy vélték, hogy nem teljes elbeszélést, hanem Jézus mondásainak gyűjteményét írta le.

Ez különösen vonzó elképzelésnek bizonyult a modern forráskritika számára. Ha Máté egy mondásgyűjteményt állított össze, akkor ez magyarázatot adhatna arra, miért találunk a Máté evangéliumában olyan hatalmas tanítási anyagot, amely részben Lukácsnál is megjelenik, Márknál viszont hiányzik. Innen már csak egy lépés volt Papiasz logiáit a feltételezett Q-forrással kapcsolatba hozni.

A kapcsolat azonban bizonytalan. Q egy modern tudományos rekonstrukció, amelyet főként Máté és Lukács közös, Márktól független anyagának magyarázatára vezettek be. Papiasz nem beszél arról, hogy más evangélisták használták volna Máté gyűjteményét, és nem ad olyan részleteket, amelyek alapján a két fogalom azonosítható volna. A Papiasz-féle logiák és Q összekapcsolása ezért lehetőség, nem eredmény.

Ráadásul maga a logia szó sem feltétlenül korlátozódott rövid mondásokra. Vallási szövegek egészét is lehetett vele jelölni, különösen akkor, ha azok isteni kijelentéseket és történeteket együtt tartalmaztak. Ezért az sem kizárt, hogy Papiasz valamilyen evangéliumi művet nevezett így. A szó jelentéséből tehát önmagában nem dönthető el, hogy egy mondásgyűjtemény vagy teljesebb elbeszélés állt mögötte.

A mondat igéje ugyancsak figyelemre méltó. Papiasz szerint Máté „összerendezte” vagy „összeállította” a logiákat. Ez tudatos szerkesztői tevékenységre utal. Nem egyszerűen jegyzetelésről vagy véletlenszerű feljegyzésről beszél. A kifejezés jól illik ahhoz a képhez, amelyet a Máté evangéliumának szerkezetéről kapunk: a szerző kifejezetten szeret anyagot rendezni, csoportosítani, beszédblokkokba és tematikus egységekbe szervezni.

Ez természetesen nem bizonyítja, hogy Papiasz a kanonikus evangéliumot írta le. Mégis érdekes egybeesés. A Máté-hagyomány már nagyon korán olyan szerzőt őrzött meg, aki nem pusztán elbeszélte, hanem rendszerezte Jézus tanításait.

A mondat végén szereplő „mindenki úgy értelmezte őket, ahogyan tudta” még több lehetőséget nyit. Ha az ige fordítást jelent, akkor egy olyan korszak képe rajzolódik ki, amikor Máté szemita nyelvű anyaga többféle görög változatban keringhetett. Ha inkább értelmezést jelent, akkor arra utalhat, hogy a közösségek magyarázták, alkalmazták és tanították a mondásokat.

Mindkét eset összhangban áll azzal, amit a korai kereszténység szöveghasználatáról tudunk. A könyvek nem modern értelemben vett egységes kiadásokban terjedtek. Kéziratokat másoltak, felolvastak, tanítottak, fordítottak, emlékezetből idéztek. Egy szöveg helyi használata közben kisebb eltérések természetes módon keletkezhettek, különösen az első időszakban, amikor a könyvek még nem egy szabványosított kánon részeként keringtek.

Itt újra előkerül Papiasz személye. Ő maga nem egyszerűen könyvtári kutatóként dolgozott. Kifejezetten fontosnak tartotta a szóban továbbadott emlékezetet. Ez arra utal, hogy az ő korában az írott és szóbeli hagyomány még nem vált szét élesen. Egy apostoli mondás értékét nem feltétlenül az adta, hogy már könyvben olvasható volt, hanem az is, hogy milyen tanúságtételi láncon keresztül jutott el a közösséghez.

Máté esetében ezért könnyen lehet, hogy Papiasz egy olyan hagyományozási folyamat egyetlen pillanatát őrizte meg, amelyet ma már nem tudunk teljes egészében rekonstruálni. Lehetett egy korai szemita Máté-anyag. Lehetett egy mondásgyűjtemény. Lehetett egy olyan evangéliumi változat, amely nem maradt fenn. Az is elképzelhető, hogy Papiasz a ma ismert evangélium eredetére vonatkozó hagyományt foglalta össze olyan nyelven, amely számunkra már nem teljesen egyértelmű.

A történeti következtetésnek ezért szerényebbnek kell lennie. Papiasz nem oldja meg Máté szerzőségének kérdését. Azt azonban világosan mutatja, hogy az apostoli korhoz közel élő keresztények Máté nevét nem egyszerűen egy könyv címeként ismerték. Úgy emlékeztek rá, mint aki aktívan részt vett Jézus hagyományának írásos rendezésében. Ez pedig komoly kiindulópont a szerzőség vizsgálatához.

6. Ki írta Máté evangéliumát?

A Máté-evangélium szerzőségének kérdése a modern bibliakutatás egyik leginkább megosztó témája. A hagyomány évszázadokon át természetesnek tekintette, hogy a mű szerzője Máté apostol, az egykori vámszedő volt. A tizenkilencedik és huszadik század történeti-kritikai kutatása azonban egyre gyakrabban választotta külön a kanonikus könyvet az apostol személyétől. Ma a tudományos irodalomban mindkét megközelítésnek vannak képviselői, és a vita nem intézhető el egyetlen egyszerű érvel.

A hagyományos álláspont egyik legerősebb érve az ókeresztény tanúságtétel folyamatossága. Papiasz Mátét írásos hagyomány összeállítójának nevezi. Irenaeus már kifejezetten Máté evangéliumáról beszél. Origenész egykori vámszedőként és apostolként azonosítja a szerzőt. Euszebiosz ugyanezt a hagyományt őrzi. Nem ismerünk olyan korai egyházi forrást, amely más személynek tulajdonítaná a könyvet.

Ennek jelentőségét nem érdemes sem túlbecsülni, sem lebecsülni. Az ókori szerzői hagyomány nem ugyanaz, mint egy modern könyv impresszuma. Ugyanakkor egy

olyan korban, amikor az apostolokhoz fűződő kapcsolat komoly tekintélyt adott egy szövegnek, a közösségek számára fontos volt, milyen eredetet tulajdonítottak egy könyvnek.

Ha a Máté-evangélium eredetileg teljesen ismeretlen szerzőtől származott volna, és a Máté név csak később került volna hozzá, felmerül a kérdés, miért éppen Mátét választották. Az apostoli körből Péter és János lényegesen ismertebb alak. Jakab is nagyobb tekintéllyel rendelkezett a jeruzsálemi egyházban. Egy tekintélyteremtő névadás logikája alapján Máté nem feltétlenül volna a legkézenfekvőbb név.

Brant Pitre és más, az apostoli szerzőség mellett érvelő modern szerzők különösen hangsúlyozzák ezt a pontot. Arra is rámutatnak, hogy a fennmaradt kézirati hagyományban nincs olyan ismert példány, amely Máté helyett más szerző nevét adná. A címek formája változhat, de a szerzői azonosítás stabil.

A kritikai álláspont azonban más adatokból indul ki. Az egyik legfontosabb érv az, hogy maga a szöveg nem nevezi meg szerzőjét. Az evangélista nem beszél első személyben saját apostoli tapasztalatairól, és nem jelzi, hogy személyesen jelen lett volna az elbeszél

eseményeknél. A meghívott Máté történetét harmadik személyben mondja el, ugyanúgy, ahogyan a többi szereplő történetét.

Ez azonban csak korlátozott erejű érv. Az ókori elbeszélő prózában nem volt szükségszerű, hogy a szerző önmagát beleszője a történetbe. Egy apostol is írhatott volna harmadik személyben saját meghívásáról. Az önmegnevezés hiánya ezért azt mutatja, hogy a törzsszövegből önmagában nem azonosítható biztosan a szerző, de nem bizonyítja, hogy nem lehetett Máté.

Erősebb problémának tűnik Márk felhasználása. Ha a kétforrás-elmélet alapvető tétele helyes, akkor Máté evangéliumának szerzője Márk szövegét használta egyik fő forrásként. Felmerül tehát a kérdés: miért használt volna egy szemtanú olyan elbeszélést, amelyet egy nem apostol írt?

A kérdés mögött azonban könnyen modern szerzőfogalom húzódik meg. Ma egy szemtanútól azt várnánk, hogy saját emlékeiből írjon, és kevésbé támaszkodjon másodlagos forrásra. Az ókorban ez nem feltétlenül volt így. Ha Márk evangéliumát Péter tanúságtételéhez kapcsolták, ahogyan Papiasz hagyománya állítja, akkor egy apostol számára különösen

értékes forrás lehetett. Egy másik apostol emlékezeti hagyományának felhasználása nem gyengítette volna a saját tanúságtételét.

Egy történetíró ráadásul akkor is használhat külső forrást, ha személyesen ismeri az események egy részét. A forrás segíthet a kronológia, a szerkezet, a megfogalmazás vagy olyan események rögzítésében, amelyeknél a szerző nem volt jelen. Máté például Jézus működésének kezdetén még nem feltétlenül tartozott a tanítványi körhöz. Ha a meghívása később történt, a korábbi eseményekről eleve mások tanúságtételére kellett hagyatkoznia.

A Márk-felhasználás ezért nem zárja ki automatikusan az apostoli szerzőséget. Ugyanakkor jogos kérdéseket vet fel, és megmagyarázza, miért vált ez a modern vita egyik központi elemévé.

A szerzőség ellen felhozott másik érv a görög nyelv magas szintje. A Máté-evangélium szerzője jól kezeli a görög nyelvet, ismeri a zsidó Szentírást görög formájában, és kifinomultan szerkeszt. Ebből sokan arra következtettek, hogy művelt, görögül jól tudó zsidó keresztény lehetett.

Ez azonban nem mondja meg, hogy lehetett-e Máté. Egy galileai vámszedő nyelvi és írásbeli képességeiről nincs elegendő adatunk ahhoz, hogy kizárjuk a görög nyelv ismeretét. Sőt, közigazgatási vagy kereskedelmi környezetben a görög használata nem volna meglepő. A kérdés inkább az, hogy elegendő-e ez a háttér egy olyan mű megírásához, mint az evangélium.

Itt egy fontos lehetőséget gyakran háttérbe szorít a modern szerzőfogalom. Az ókori szerzők használhattak írnokokat, titkárokat és szerkesztőket. Pál leveleiből közvetlenül is tudjuk, hogy más személy fizikailag leírhatta azt a művet, amelynek szerzői tekintélye mégis Pálhoz tartozott. Egy apostoli eredetű evangélium esetében tehát elméletileg többféle szerzői együttműködés is elképzelhető.

Ez nem bizonyíték arra, hogy Máté titkárt használt. Arra viszont figyelmeztet, hogy az „ő írta” kérdést nem feltétlenül modern értelemben kell feltennünk. Egy ókori mű lehetett egy személy tanúságtételének, hagyományának és szerzői tekintélyének hordozója úgy is, hogy végleges nyelvi formájának kialakításában mások is részt vettek.

A szerzőség kérdéséhez tartozik a szöveg zsidó jellege is. Máté evangéliumának szerzője feltűnően otthonosan mozog a zsidó Szentírásban, vallási vitákban és gondolkodásmódban. Jézus küldetését elsősorban Izrael történetének keretében mutatja be, miközben a könyv vége már minden nép felé nyit. Ez jól illene egy zsidó származású apostolhoz, de természetesen más zsidó keresztény szerzőhöz is.

Érdekesebb a pénzügyi nyelv kérdése. Máté több helyen használ pontosabb pénzügyi kifejezéseket, és néhány csak nála szereplő történetben adók, tartozások és pénzösszegek kapnak hangsúlyt. A templomadó története például kizárólag Máténál található. Ezt időnként az egykori vámszedő szerző nyomaként értelmezték.

Óvatosság azonban itt is szükséges. Egy szerző pénzügyi szóhasználata önmagában nem életrajzi bizonyíték. A példázatokban a pénz, adósság és elszámolás természetes társadalmi tapasztalatból vett kép. Mégis érdekes, hogy a hagyomány által vámszedőként azonosított szerző evangéliumában ezek a témák különösen gazdagon jelennek meg.

A kritikai kutatás másik fontos érve az evangélium datálásához kapcsolódik. Ha Máté könyve valóban Kr. u. 80–90 körül keletkezett, ahogyan sok kutató feltételezi, Máté apostol ekkor már idős ember lehetett volna. Ez nem lehetetlen, de egyre nagyobb időbeli távolságot teremt Jézus működésétől.

A datálás azonban maga is vitatott. A késői időpont mellett gyakran Jeruzsálem pusztulására utaló szövegeket, az egyházi szervezet fejlettségét és a zsidó–keresztény konfliktusok élességét említik. A korábbi datálás hívei ezzel szemben arra mutatnak rá, hogy ezek egyike sem kényszerít szükségszerűen 70 utáni időpontra.

Különösen problematikus volna a datálást pusztán abból levezetni, hogy Jézus nem jósolhatta meg Jeruzsálem pusztulását. Ez teológiai előfeltevést tenne történeti érvvé. A történész legfeljebb azt vizsgálhatja, hogy a szöveg megfogalmazása inkább egy esemény előtti vagy utáni perspektívát tükröz-e. A prófécia lehetőségét módszertani alapon kizárni nem történeti eredmény, hanem filozófiai döntés.

A másik oldal ugyanakkor nem teheti meg az ellenkezőjét sem: a hagyomány tiszteletéből nem

következik, hogy minden későbbi egyházi adatot szó szerint kell elfogadni. Irenaeus, Origenész és Euszebiosz értékes tanúk, de nem kortársai Máténak. A köztük és az apostoli kor között eltelt időt figyelembe kell venni.

A modern kutatásban ezért több köztes álláspont alakult ki. Vannak, akik szerint maga Máté apostol írta a görög evangéliumot. Mások úgy gondolják, hogy Máté valamilyen korábbi gyűjteményt készített, amelyet egy későbbi szerző használt fel. Megint mások egy „Máté-kör” vagy Mátéhoz kötődő hagyományi iskola lehetőségét vetik fel. A kritikai többség gyakran egy ismeretlen zsidó keresztény szerző mellett érvel, aki Márkot és más forrásokat használt, és akinek könyvét később kapcsolták Mátéhoz.

Mindegyik modellnek vannak erős és gyenge pontjai. Az ismeretlen szerző feltételezése jól magyarázza a Márk-függést és a görög kompozíciót, de kevésbé könnyen ad számot arról, miért alakult ki ilyen korán és ilyen egységesen a Máté-hagyomány. A közvetlen apostoli szerzőség jól illeszkedik az ókeresztény tanúságtételhez, de meg kell magyaráznia Márk felhasználását és Papiasz héber nyelvre vonatkozó állítását. A köztes modellek több problémát össze tudnak kapcsolni, de gyakran olyan szereplőket és szerkesztési

szakaszokat feltételeznek, amelyekről nincs közvetlen forrásunk.

Ezért a szerzőség kérdésében ritkán indokolt az abszolút bizonyosság nyelve. A fennmaradt adatok alapján nem mondhatjuk, hogy történetileg bizonyított volna egyetlen modern rekonstrukció. A hagyomány Máté apostolhoz kapcsolja a könyvet, és ezt korai, viszonylag következetes tanúságtétel támogatja. A szöveg ugyanakkor olyan irodalmi kapcsolatokat és szerkesztési sajátosságokat mutat, amelyek további magyarázatot igényelnek.

A könyv hitelessége azonban nem ezen az egy kérdésen áll vagy bukik. Ez különösen fontos. Egy ókori szöveg történeti és vallási értékét nem lehet mechanikusan abból levezetni, hogy modern értelemben ki írta le a végleges mondatokat. Ha Máté apostol közvetlenül írta a könyvet, az természetesen különösen erős kapcsolatot jelent az apostoli tanúságtétellel. Ha pedig apostoli hagyományokat őrző, Mátéhoz kapcsolódó környezetben alakult ki, az sem jelenti azt, hogy a benne közölt Jézus-hagyomány történeti értéke eltűnne.

A legfontosabb kérdés ezért fokozatosan átalakul. Nem pusztán azt kell kérdeznünk, kinek a kezében volt a

toll. Azt is meg kell vizsgálnunk, milyen hagyományok álltak a szerző rendelkezésére, hogyan választotta ki őket, milyen korábbi szövegeket használt, milyen közösségben dolgozott, és milyen céllal rendezte egységbe az anyagot.

Ehhez először azt kell meghatározni, mikor és milyen történelmi környezetben készülhetett el az evangélium. A szerzőség, a források és az olvasóközönség kérdése ugyanis szorosan összekapcsolódik a datálással. Ha Máté még a jeruzsálemi templom pusztulása előtt írt, más történelmi világban kell elhelyeznünk. Ha egy vagy két évtizeddel később, akkor már egy olyan korszakban, amelyben a zsidóság és a keresztény közösségek egyaránt Jeruzsálem elvesztésének következményeivel szembesültek.

7. Mikor született az evangélium?

Máté evangéliumának datálása nem pusztán kronológiai kérdés. Attól függően, hogy a könyvet Jeruzsálem Kr. u. 70-ben bekövetkezett pusztulása elé vagy utánra helyezzük, más történeti háttérben kell értelmeznünk a szöveget, más súlyt kap a zsidósághoz való viszony, és másképpen értékelhető az is, milyen hosszú hagyományozási folyamat választotta el Jézus nyilvános működését az evangélium végleges formájától.

A modern kutatás nagy része Máté evangéliumát 70 utánra, gyakran a 80-as vagy 90-es évekre datálja. Ez a vélemény annyira elterjedtté vált, hogy sok összefoglaló könyvben szinte magától értetődő adatként jelenik meg. A helyzet azonban ennél bonyolultabb. A késői datálás mellett komoly érvek szólnak, de ezek egyike sem olyan természetű, hogy minden korábbi lehetőséget kizárna.

A vita középpontjában elsősorban Jeruzsálem és a templom pusztulása áll. Kr. u. 66-ban Júdeában felkelés tört ki Róma ellen. A háború négy évvel később Jeruzsálem ostromához vezetett, a templomot pedig Titus hadserege elpusztította. A város és a szentély elvesztése a zsidó történelem egyik meghatározó törése volt.

Hatását nem lehet túlbecsülni sem a későbbi judaizmus, sem az első keresztény közösségek történetében.

Máté evangéliumának 24. fejezetében Jézus a templom pusztulásáról beszél. Amikor tanítványai megmutatják neki a templom épületeit, azt mondja, nem marad kő kövön. Ezután háborúkról, üldözésekről, Jeruzsálem körüli eseményekről és az Emberfia eljövételéről szóló hosszú beszéd következik. A modern kritikai kutatás egy része úgy véli, e részletek megfogalmazása már a 70-es események ismeretét tükrözi.

Az ilyen érveléssel azonban módszertani probléma jár együtt. Ha eleve abból indulunk ki, hogy Jézus nem mondhatott előre semmit Jeruzsálem jövőjéről, akkor a jóslat pusztá létezése automatikusan az esemény utáni keletkezés bizonyítékává válik. Ez nem történeti következtetés, hanem egy előzetes filozófiai döntés következménye.

A történész számára helyesebb kérdés az, hogy a szöveg tartalmaz-e olyan részleteket, amelyek világosan egy megtörtént esemény visszatekintő leírására utalnak. E téren az érvek már árnyaltabbak. Máté egyes megfogalmazásai valóban könnyen olvashatók 70 utánról

visszatekintve, ugyanakkor nem olyan részletesek, hogy kizárólag utólagos leírásként lehetne értelmezni őket.

A Jeruzsálem pusztulására vonatkozó próféciának ráadásul volt történeti előzménye. A zsidó prófétai hagyományban a templom pusztulásának lehetősége egyáltalán nem volt elképzelhetetlen. Jeremiás könyvének egyik központi konfliktusa éppen abból fakadt, hogy a próféta Jeruzsálem és a templom pusztulását hirdette. Egy első századi zsidó tanító számára tehát a templom ítéletének gondolata nem olyan kijelentés volt, amely csak az esemény után válhatott volna elképzelhetővé.

Jézus működésének történeti környezetében ráadásul erős politikai és vallási feszültségek halmozódtak fel. A római uralommal szembeni ellenállás, a messiási várakozások, a társadalmi elégedetlenség és a különböző zsidó irányzatok konfliktusai már jóval a felkelés előtt jelen voltak. Egy éles szemű kortárs számára nem lett volna elképzelhetetlen annak felismerése, hogy a Rómával való fegyveres összeütközés katasztrófához vezethet.

A késői datálás egyik másik érve az evangéliumban tükröződő egyházi szervezet. Máté kétszer használja az

ekklészia szót, és a 18. fejezetben olyan közösségi fegyelmi eljárást ír le, amelyben a vita végső szakaszában az ügyet az egyház elé lehet vinni. Egyes kutatók ebből fejlettebb, már több évtizede működő keresztény közösségi struktúrára következtetnek.

Ez azonban nem szükségszerű. Már Pál legkorábbi fennmaradt levelei is olyan gyülekezeteket mutatnak, amelyeknek volt szervezete, fegyelmi gyakorlata, vezetői és közösségi döntéshozatala. Ezek a levelek az ötvenes évekből származnak. Nem kell tehát a század végéig várnunk ahhoz, hogy rendezett keresztény közösségekről beszélhessünk.

Hasonlóképpen gyakran említik Máté evangéliumának farizeusokkal és zsinagógákkal kapcsolatos konfliktusait. Egy elterjedt rekonstrukció szerint az evangélium olyan időszakban keletkezett, amikor a keresztény közösség már kiszorult a zsinagógai életből, és egyre világosabban elkülönült a kialakuló rabbinikus judaizmustól. E modell szerint ez leginkább a 80-as vagy 90-es évek környezetéhez illik.

A problémát itt az jelenti, hogy a zsidóság és a kereszténység elválását ma már sokkal kevésbé tekintik egyetlen eseményként, mint néhány évtizeddel ezelőtt. A

folyamat hosszú, területenként eltérő és helyi konfliktusoktól függő volt. Nem létezett egyetlen olyan pillanat, amikor a keresztényeket mindenütt kizárták volna a zsinagógákból, és ettől kezdve két teljesen külön vallás jött volna létre.

A korábbi kutatásban nagy szerepet kapott az úgynevezett Birkat ha-Minim, a zsidó imádság egyik áldás- vagy inkább átokformulája, amelyet bizonyos eretnekek és szakadárok ellen mondtak. Egy időben gyakran feltételezték, hogy ezt Jabnéban, valamikor 85 körül kifejezetten a keresztények kizárására vezették be. Ebből Máté késői datálására is következtettek.

Az utóbbi kutatás sokkal óvatosabb. A jabnei „zsinat” régebbi modellje túl merevnek bizonyult, és a Birkat ha-Minim kialakulása sem köthető olyan egyszerűen egyetlen dátumhoz vagy kizárólag a keresztényekhez. A zsidó és keresztény közösségek elválását ezért már nem lehet egy 80-as évekbeli intézményes szakítással automatikusan magyarázni.

Máté éles farizeusellenes szövegei ráadásul nem feltétlenül kívülálló támadásként olvasandók. Éppen ellenkezőleg: belső zsidó vita jelei is lehetnek. Az első század vallási polémiái gyakran rendkívül kemény

nyelvet használtak. A prófétai hagyományban és más zsidó iratokban is találkozunk erős bírálattal anélkül, hogy a vitázó felek már külön valláshoz tartoztak volna.

A datálás szempontjából fontosak Máté forrásai is. Ha elfogadjuk Márk elsőbbségét, akkor Máténak Márk után kellett keletkeznie. Márk időpontja azonban szintén vitatott. Sokan 65 és 75 közé helyezik, gyakran a zsidó háború körüli évekre. Ha Márk csak 70 táján született, akkor Máté természetesen későbbi. Ha viszont Márkot korábbra datáljuk, a Máté előtti időszak is kitágul.

Ez mutatja, mennyire egymásra épülnek a hipotézisek. Egy 80-as évekre datált Máté gyakran azon alapul, hogy Márk 70 körül írt, Máté használta Márkot, majd elegendő időnek kellett eltelnie a második evangélium megszületéséig. Mindhárom állítás mellett vannak érvek, de együttesen sem alkotnak közvetlen külső dátumbizonyítékot.

Külső forrásaink ezen a ponton korlátozottak. Ignatiosz antiochiai püspök második század eleji leveleiben található olyan fordulatok, amelyek erősen emlékeztetnek Mátéra. A Didakhé ugyancsak számos mátéi párhuzamot mutat, többek között a Miatyánk és az erkölcsi tanítás területén. Ha ezek a művek valóban

ismerték Máté evangéliumát, akkor annak természetesen korábban kellett keletkeznie és elterjednie. A pontos következtetés attól függ, hogyan datáljuk ezeket a műveket, és hogy a hasonlóságokat közvetlen irodalmi függéssel vagy közös hagyománnyal magyarázzuk-e. A Didakhé különösen nehezen datálható: egyes részei igen korai hagyományokat őrizhetnek, míg végleges formája későbbi is lehet.

A korai datálás hívei több további körülményt említenek. Figyelemre méltónak tartják például, hogy Máté a templomadóról úgy beszél, mintha az még természetes intézmény volna. A 17. fejezetben Péter és Jézus a kétdrachmás templomadóról beszélget. Ha a templom már évtizedek óta nem létezett, felmerülhet, miért kap ennyire közvetlen szerepet ez a kérdés.

Ez sem döntő érv. Egy történeti elbeszélés természetesen beszélhet olyan intézményről, amely az elbeszélt esemény idején létezett, még akkor is, ha a szerző korában már nem állt fenn. Máté másutt is Jézus korának világát ábrázolja. A templomadó említése ezért nem bizonyítja a 70 előtti keletkezést, bár összhangban áll vele.

Azt is megfigyelték, hogy a templom pusztulása önmagában meglepően kevésbé jelenik meg mint már megtörtént történeti katasztrófa. Ha az evangélium évtizedekkel 70 után íródott, egyesek több visszatekintő utalást várnának. Mások viszont éppen a prófétai szövegek hangnemében látják a pusztulás ismeretét.

A szerzőség kérdésével összekapcsolva a datálás még érdekesebbé válik. Ha a könyvet 50 és 70 közé helyezzük, a Máté apostol közvetlen szerzősége kronológiailag egyszerűen elképzelhető. Ha 80 és 90 közé, akkor sem lehetetlen: egy Jézus korában fiatal felnőtt apostol ekkor hatvanas-hetvenes éveiben járhatott volna. Ha azonban a század legvégére kerül a mű, a személyes apostoli szerzőség egyre kevésbé valószínű, bár biológiailag még akkor sem lehetetlen.

A kérdést tehát nem lehet életkor-számítással eldönteni. Az első században az emberek átlagos várható élettartama valóban alacsony volt, ez azonban nagyrészt a magas gyermekhalandóságból következett. Aki megérte a felnőttkort, élhetett hatvan-hetven éves vagy még idősebb korig is.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján egy széles időintervallum tűnik indokoltnak. Máté evangéliumának

végleges formája valószínűleg az első század második felében alakult ki. A kutatás többsége 70 utánra, gyakran 80–90 közé helyezi, de a 70 előtti dátum mellett felhozott érvek sem tekinthetők egyszerűen megcáfoltnak. A történeti bizonyosság ott ér véget, ahol a rekonstrukciók kezdődnek.

Még egy szempontot azonban érdemes figyelembe venni. A könyv keletkezése nem feltétlenül egyetlen naphoz vagy évhez kötődő esemény volt. Elképzelhető, hogy a Mátéhoz kapcsolódó hagyományok, mondásgyűjtemények vagy korábbi szövegváltozatok már jóval a ma ismert evangélium végső formája előtt léteztek. Ha Papiasz valóban ilyen korábbi Máté-anyagot ismert, akkor az „evangélium keletkezésének” kérdése több egymásra épülő szakaszt jelenthet.

Ez különösen jól megmagyarázná, hogyan lehet egyszerre komolyan venni a korai apostoli hagyományt és a görög evangélium összetett irodalmi kapcsolatait. Egy apostoli eredetű hagyomány nem feltétlenül egyetlen ülésben megírt könyvet jelent. A szóbeli tanúságtétel, feljegyzések, mondásgyűjtemények, más evangéliumi szövegek és későbbi szerkesztés egymás mellett is szerepet kaphattak.

A pontos dátum tehát továbbra is nyitott kérdés. A helyszín vizsgálata azonban további támpontot kínálhat. A Máté-evangélium zsidó háttere, görög nyelve, pogányok felé nyitott horizontja és az a közeg, amelyben a zsinagóga és az egyház egyszerre közeli és konfliktusos valóságként jelenik meg, sok kutatót egy bizonyos város felé vezetett.

Ez a város Antiochia.

8. Hol írhatta Máté az evangéliumát?

Antiochia neve nincs beleírva Máté evangéliumába. A szerző sehol sem közli, hol dolgozott, és egyetlen mondatában sem nevezi meg azt a közösséget, amelynek elsősorban szánta művét. A modern kutatás mégis gyakran Szíriát, azon belül Antiochiát tekinti a könyv legvalószínűbb keletkezési környezetének. Ez nem biztos történeti adat, hanem több körülményből felépített rekonstrukció.

Ahhoz, hogy megértsük, miért vált Antiochia ennyire vonzó jelöltté, először magát a várost kell látni. A Római Birodalom keleti felének egyik legnagyobb és legfontosabb metropolisza volt. Az Orontész folyó mellett, a Földközi-tenger keleti partvidékéhez közel feküdt, és Szíria közigazgatási központjaként kereskedelmi, katonai és kulturális szerepet egyaránt betöltött.

Lakossága soknemzetiségű volt. Görög nyelvű városi kultúra, szír környezet, római közigazgatás és jelentős zsidó jelenlét találkozott itt. Egy ilyen város különösen alkalmas közeg volt arra, hogy egy eredetileg zsidó vallási mozgalom kapcsolatba kerüljön a pogány világgal

anélkül, hogy azonnal elveszítené zsidó gyökereit.

Az Apostolok cselekedetei Antiochiát az első keresztény misszió egyik kulcsfontosságú központjaként ábrázolja. A jeruzsálemi üldözések után ide is érkeztek Jézus követői, és a városban olyan közösség alakult ki, amelyben zsidók és görögök egyaránt jelen voltak. Az Apostolok cselekedetei szerint itt nevezték először keresztényeknek Jézus tanítványait.

Antiochia Pál történetében is központi szerepet játszott. Innen indult missziós utakra, itt működött Barnabással, és a városban robbant ki az a híres konfliktus is, amelyről Pál a Galata-levélben számol be. A vita középpontjában az állt, milyen feltételekkel lehet zsidó és pogány keresztényeknek közös asztalközösségben élniük.

Pál beszámolója szerint Péter eleinte együtt étkezett a pogány származású keresztényekkel, majd bizonyos Jakabtól érkező emberek megjelenése után visszahúzódott. Pál ezt képmutatásnak tekintette, és nyilvánosan szembeszállt vele. A történet azt mutatja, hogy Antiochiában már nagyon korán egyszerre volt jelen a zsidó hagyományhoz való erős kötődés és a pogány misszió kérdése.

Ez pontosan az a feszültség, amely Máté evangéliumában is újra és újra megjelenik. Jézus elsődleges küldetése Izraelhez kapcsolódik. A tizenkét tanítvány első kiküldésekor Máté szerint Jézus arra utasítja őket, hogy ne menjenek a pogányok közé, hanem Izrael házának elveszett juhaihoz. A könyv végén viszont ugyanaz a Jézus minden néphez küldi őket.

A kettő nem feltétlenül ellentmondás. Inkább történeti ívet alkot. Izraelnek elsőbbsége van az üdvösség történetében, de az ígéret végül a népek felé nyílik meg. Egy olyan város, mint Antiochia, ahol zsidó és nem zsidó keresztények éltek együtt, különösen érzékeny lehetett erre a kérdésre.

A Máté-féle közösség antiochiai elhelyezése mellett gyakran hozzák fel Ignatiosz tanúságát is. Antiochia püspöke a második század elején, római kivégzésére vezető útján több levelet írt keresztény közösségeknek. Leveleiben olyan hagyományok és megfogalmazások jelennek meg, amelyek rokonságot mutatnak Máté evangéliumával. Ez arra utalhat, hogy Máté könyve igen korán ismert és tekintélyes volt az antiochiai kereszténységben.

Ez azonban csak azt bizonyítja biztosan, hogy az evangélium korán eljuthatott Antiochiába. Egy gyorsan terjedő keresztény könyv néhány évtized alatt messz kerülhetett keletkezési helyétől. Ignatiosz tehát önmagában nem bizonyítja, hogy Máté ott írt.

A Didakhé szintén fontos. Ez a korai keresztény irat számos ponton közel áll Mátéhoz. Ismeri a Miatyánk Máténál található változatához hasonló formát, a keresztségi formulában az Atya, Fiú és Szentlélek megnevezése jelenik meg, erkölcsi tanítása pedig több helyen érintkezik a hegyi beszéddel. A Didakhé földrajzi hátterét sokan szintén Szíriában keresik, bár pontos keletkezési helye és ideje vitatott.

Ha a Didakhé és Máté valóban ugyanabból a tágabb szír keresztény közegeből származik, számos hasonlóság könnyebben magyarázható. Mindkettő erősen kötődik a zsidó erkölcsi és vallási hagyományhoz, miközben egy már szélesebb keresztény közösség életét szabályozza.

A szír hipotézis mellett a görög nyelv használata is jól illeszkedik Antiochiához. A város görög nyelvű kulturális központ volt, ugyanakkor közvetlen kapcsolatban állt szemita nyelvű környezetével. Egy olyan szerző, aki görögül magas szinten ír, de mélyen otthon van a zsidó

Szentírásban és hagyományban, könnyen elképzelhető ebben a közegben.

Máté evangéliuma ráadásul olyan helyzetet tükröz, amelyben a zsidó közösséggel való kapcsolat egyszerre közeli és feszült. A zsinagógák nem távoli vagy ismeretlen intézmények. A szerző természetesen beszél zsidó vallási gyakorlatokról, vitákról és bibliaértelmezési kérdésekről. Ugyanakkor a farizeusokkal és bizonyos zsinagógai vezetőkkel szembeni polémia rendkívül éles.

Ezt a kettősséget jól lehet értelmezni egy nagy diaszpórávárosban, ahol keresztény és zsidó közösségek egymás mellett éltek. A vita nem egy távoli ellenféllel zajlik, hanem olyan emberek között, akik ugyanannak a vallási örökségnek értelmezéséért versengenek.

David Sim egyik legkidolgozottabb rekonstrukciója szerint Máté egy erősen zsidó keresztény közösséghez tartozhatott Antiochiában, amely különösen szigorúan ragaszkodott a Tórához, miközben elfogadta Jézust Messiásként. Sim hangsúlyozza a Máté-féle közösség zsidó identitását és azt a konfliktust, amelybe más zsidó csoportokkal került.

Ez következetes modell, de vannak vitatható elemei. Máté valóban nagy jelentőséget tulajdonít a Tórának.

Jézus kijelenti, hogy nem eltörölni jött a törvényt és a prófétákat. Ugyanakkor az evangélium ennél szélesebb horizontot mutat. Pogányok többször is pozitív szerepben jelennek meg, a napkeleti bölcsektől a kafarnaumi századoson át a kánaáni asszonyig, végül pedig a misszió minden népre kiterjed.

Stanton ezért valamivel más hangsúlyokat alkalmazott. Máté közösségét olyan csoportként látta, amely identitásának meghatározásáért küzdött, és amelynek zsidó öröksége mellett egyre erősebben megjelent az egyetemes keresztény küldetés. E modellben az evangélium részben egy új közösség önmeghatározásának dokumentuma.

A „Máté-közösség” fogalmával azonban óvatosan kell bánni. A huszadik századi evangéliumkutatás gyakran úgy rekonstruálta az egyes evangéliumok mögötti helyi közösségeket, mintha a szöveg minden sajátossága közvetlenül egy-egy társadalmi konfliktust tükrözne. Így beszéltek „mátéi közösségről”, „jánosi közösségről” és más hasonló csoportokról.

A módszer sok értékes felismerést eredményezett, de könnyen túlságosan pontos társadalomtörténetet épít néhány szövegrészletből. Egy szerző nem kizárólag saját

gyülekezetének pillanatnyi problémáiról ír. Örökölt hagyományokat, történeti emlékeket és szélesebb keresztény tanítást is közvetít. Máté könyvét ezért nem lehet egyetlen helyi konfliktus kódolt jegyzőkönyveként olvasni.

Az is kérdéses, hogy a szerző egyetlen helyi gyülekezet számára írta-e művét. Az evangélium terjedelme, gondos szerkezete és egyetemes horizontja arra is utalhat, hogy eleve szélesebb használatra szánta. Az ókori keresztény közösségek között élénk kapcsolat állt fenn. Tanítók, misszionáriusok, kereskedők és utazók vitték magukkal a leveleket és könyveket. Egy Antiochiában született evangélium rövid idő alatt eljuthatott Palesztinába, Kis-Ázsiába vagy Alexandriába.

Antiochia mellett más lehetséges keletkezési helyeket is felvetettek. Palesztina természetes jelölt lehet a rendkívül erős zsidó háttér miatt, különösen ha komolyan vesszük az apostoli szerzőség korai hagyományát. Egy Palesztinában született korai Máté-anyag különösen jól illeszkedne Papiasz szemita nyelvről szóló közléséhez.

Galilea ugyancsak szóba kerülhetne, hiszen az evangéliumban különleges jelentőséget kap. Jézus nyilvános működésének fő helyszíne, és a feltámadás

után is Galileában találkozok tanítványaival. A könyv azonban nem ad olyan konkrét helyi részleteket, amelyek Galileát biztosan szerzői környezetként azonosítanák.

Jeruzsálem is lehetséges volna, különösen egy korai datálás mellett. Az apostoli közösség központjaként természetes helyszíne lehetett Jézus hagyományainak összegyűjtésére. Ha azonban a mű 70 után keletkezett, Jeruzsálem fizikai és társadalmi pusztulása jóval nehezebbé teszi ezt a rekonstrukciót.

Alexandriát szintén felvetették, mivel erős zsidó diaszpórákötössége és gazdag görög nyelvű zsidó kultúrája volt. Máté Szentírás-használata bizonyos tekintetben jól illene egy ilyen környezethez, de közvetlen bizonyítékunk erre sincs.

Antiochia előnye nem egyetlen döntő bizonyíték, hanem több kisebb körülmény összhangja. Nagy és soknyelvű keleti város volt; jelentős zsidó közösséggel rendelkezett; a keresztény misszió egyik legkorábbi központja lett; zsidó és pogány keresztények közötti feszültségekről már az ötvenes évekből van adatunk; és a második század elején olyan keresztény irodalmat találunk térségében, amely Máté hagyományával szoros kapcsolatot mutat.

Ezek együtt valóban vonzóvá teszik a hipotézist. Ugyanakkor nem teszik bizonyossá.

Ha Máté apostol közvetlen szerzőségét fogadjuk el, az sem feltétlenül zárja ki Antiochiát. Az Apostolok cselekedetei csak nagyon töredékesen számol be a tizenkét apostol későbbi működéséről. Máté missziós útjairól nincs biztos adatunk. Elméletileg semmi sem akadályozza, hogy Palesztinából Szíriába került volna, ahogyan Péter, Barnabás és Pál is megfordult Antiochiában.

Ha pedig összetettebb keletkezési folyamatot feltételezünk, még könnyebben összekapcsolható a palesztinai apostoli hagyomány és egy szíriai végső szerkesztés. Egy korai Máté-féle gyűjtemény Palesztinában keletkezhetett, majd egy görög nyelvű közegben nyerhette el későbbi formáját. Ennek lehetőségét Papiasz közlése és a kanonikus szöveg sajátosságai egyaránt megengedik, noha bizonyítani ezt sem lehet.

A keletkezési hely meghatározásánál ezért ismét ugyanahhoz a ponthoz jutunk, mint a szerzőség és a datálás kérdésénél. A történeti adatok valószínűségeket kínálnak, nem teljes bizonyosságot. Antiochia ma az

egyik legerősebb jelölt, talán a legerősebb, de nem olyan értelemben, mint amikor egy kézirat helymegjelölést őriz.

Ennél fontosabb azonban, hogy a lehetséges helyszín segít megérteni azt a társadalmi világot, amelyben Máté evangéliuma érthetővé válik. Egy olyan közeg rajzolódik ki, ahol zsidó és pogány emberek találkoznak; ahol a Szentírás ismerete természetes, de a görög nyelv a mindennapi kommunikáció eszköze; ahol a keresztény közösség egyszerre őrzi Izrael hagyományát és keresi helyét a népek között.

Innen következik a következő, még fontosabb kérdés: kik voltak azok az emberek, akikhez Máté elsősorban szólt? Ha nem is tudjuk pontosan megnevezni a várost, maga az evangélium sokat elárul feltételezett olvasóiról. Abból, amit megmagyaráz, és abból is, amit nem érez szükségesnek megmagyarázni, kirajzolódik egy közönség, amely különösen közel állt a zsidó hagyományhoz, miközben már egy táguló keresztény világ része volt.

9. Kiknek írta Máté?

Máté evangéliuma nem nevezi meg közvetlenül olvasóit. Nincs címzés, nincs bevezető ajánlás, és a szerző nem mondja meg, melyik város vagy gyülekezet számára készítette művét. Mégis sokat elárul feltételezett közönségéről az, amit természetesnek vesz, amit részletesen kifejt, és amit külön magyarázat nélkül hagy. A szöveg egészéből olyan olvasói kör rajzolódik ki, amely mélyen ismerte a zsidó hagyományt, ugyanakkor már olyan keresztény világban élt, ahol a pogányok jelenléte sem volt kivételes.

A zsidó háttér mindenekelőtt az evangélium nyelvezetében látható. Máté rendszeresen idézi a Szentírást, sok esetben anélkül, hogy az alapvető összefüggéseket hosszasan megmagyarázná. Ábrahám, Dávid, Mózes, Izajás, Jeremiás és a próféták természetes hivatkozási pontok. A szerző számít arra, hogy olvasói számára ezek a nevek és hagyományok jelentéssel bírnak. Jézus személyét nem elszakítja Izrael történetétől, hanem szorosan belehelyezi abba.

Ez már a nyitó nemzetségtáblánál nyilvánvaló. A könyv első mondata nem magyarázza el, ki volt Ábrahám és Dávid, vagy miért fontos, hogy Jézus mindkettőhöz

kapcsolódik. Az olvasónak értenie kell, hogy Ábrahám az ígéret, Dávid pedig a királyi és messiási hagyomány kulcsalakja. Ugyanez igaz a későbbi ószövetségi idézetekre is: Máté nem pusztán díszítő elemként használja őket, hanem egész történeti-teológiai gondolkodását rájuk építi.

Az evangéliumban megjelenő zsidó vallási gyakorlatok szintén arra utalnak, hogy a szerző olyan közönséget feltételez, amely legalább alapvetően ismeri ezeket. A böjt, az alamizsna, a tisztasági kérdések, a szombat, a tized, a templomadó, az eskü és a Tóra parancsai nem egzotikus szokásként szerepelnek, hanem egy ismert vallási világ részeként. Jézus ezekkel kapcsolatban vitázik, értelmez, radikalizál, helyesbít és tanít.

Ez különösen fontos a hegyi beszédben. A szerző nem olyan olvasónak magyarázza a törvényt, aki először hall róla, hanem olyan közegben beszél, ahol a törvény tekintélye adott kérdés. Jézus kijelentése, hogy nem eltörölni jött a törvényt és a prófétákat, hanem beteljesíteni, csak olyan közönségben kap teljes súlyt, amelynek számára a törvény továbbra is meghatározó hivatkozási pont.

A farizeusokkal, írástudókkal és zsinagógákkal kapcsolatos viták szintén ezt erősítik. Máté olvasói számára nem kell hosszasan bemutatni, kik a farizeusok, hogyan működik a zsinagóga, vagy miért fontos a törvény értelmezése. A konfliktus nyelve sokszor olyan, mintha a felek ugyanazon hagyományért vitatkoznának. Ez nem feltétlenül egy teljesen elkülönült keresztény közösség és a judaizmus külső szembenállását tükrözi. Éppen ellenkezőleg: a közelség magyarázhatja a vita hevességét.

Mindez hosszú ideig arra vezette a kutatást, hogy Máté közönségét elsősorban zsidó keresztényekből álló közösségként képzelje el. Ez valószínűleg helyes kiindulópont, de önmagában nem elég. Az evangéliumban a pogányok jelenléte ugyanis nem marginális.

Már a gyermekségtörténetben pogány bölcsek érkeznek keletről, hogy hódoljanak Jézus előtt. Ez a jelenet különösen figyelemre méltó, mert miközben Jeruzsálem vallási és politikai elitje nem ismeri fel a gyermek jelentőségét, idegenek távoli vidékről útra kelnek hozzá. Máté ezzel már a könyv elején megmutatja azt a feszültséget, amely a történet végére teljesen kibontakozik: Izrael Messiása egyúttal a népek felé is

fordul.

A kafarnaumi százados története ugyanezt a motívumot folytatja. A pogány katona hite olyan elismerést kap, amelyet Jézus Izraelben sem talál hasonló formában. A kánaáni asszony története még élesebben mutatja a határok átlépését. Az elbeszélésben a küldetés kezdetben Izraelhez kapcsolódik, de az asszony kitartó hite végül választ kap.

Ezek a történetek önmagukban sem azt bizonyítják, hogy Máté közönségének többsége pogány volt, sem azt, hogy a szerző el akarta hagyni zsidó gyökereit. Inkább azt jelzik, hogy olyan közösségben írhatott, ahol a pogányok befogadása már valóságos és teológiaiilag fontos kérdés volt.

Az evangélium zárása ezt a folyamatot teljessé teszi. A feltámadt Jézus minden néphez küldi tanítványait. A könyv történeti íve tehát Izraelből indul, de nem ott ér véget. Ez az ív jól illik ahhoz a helyzethez, amelyben a korai kereszténység néhány évtized alatt egy zsidó messiási mozgalomból többnyelvű és soknemzetiségű közösséggé vált.

A Máté-féle olvasóközönség rekonstruálásakor ezért két végletet érdemes kerülni. Az egyik szerint a könyv

kizárólag egy szűk zsidó keresztény csoportnak készült. A másik szerint már teljesen elszakadt a zsidó közegtől, és csak pogány keresztények számára magyarázta Jézus történetét. A szöveg maga egyik egyszerű képet sem támasztja alá.

Sokkal valószínűbb egy vegyes közösségi világ. Ebben lehettek olyan zsidó keresztények, akik számára a Tóra, a Szentírás és Izrael története továbbra is identitásuk természetes része volt, valamint olyan pogány származású keresztények, akik már ezen a közösségen belül tanulták meg ezt a hagyományt. Az evangélium ilyen környezetben egyszerre lehetett emlékezet, tanítás és közösségi önmeghatározás.

Ez megmagyarázza Máté különleges hangsúlyait. A szerzőnek egyszerre kellett megmutatnia, hogy Jézus története nem szakadás Izrael történetével, és azt is, hogy a keresztény küldetés túlnőtt Izrael etnikai határain. Ez a kettős feladat végigvonul az egész könyvön.

A Tóra jelentősége például nem tűnik el. Jézus nem a törvény eltörlését hirdeti. Ugyanakkor tekintéllyel értelmezi annak jelentését. A hegyi beszédben többször visszatér a formula: „hallottátok, hogy megmondatott...

én pedig azt mondom nektek”. Ez nem egyszerű törvényellenesség. Jézus a törvény szándékát radikálisan mélyíti el: nemcsak a gyilkosság, hanem a gyűlölet; nemcsak a házasságtörés, hanem a kívánság; nemcsak a külső teljesítés, hanem a belső szándék kerül előtérbe. Egy ilyen tanítás különösen erősen hathatott olyan közösségben, amelynek zsidó tagjai azt kérdezték, mit jelent Jézus követőjeként továbbra is Izrael hagyományához tartozni, míg pogány tagjai azt próbálták megérteni, milyen kapcsolatba kerültek ezzel a hagyománnyal.

A közösség mindennapi életének nyomai is megjelennek. Máté 18. fejezete konfliktuskezelésről, megbocsátásról, közösségi fegyelemről és a kicsinyek védelméről beszél. Ezek nem elvont témák. Egy ténylegesen együtt élő közösség problémáira adnak irányelveket. Az evangélium ezért nem pusztán Jézus-életrajz, hanem egy közösség működésének alapidokumentuma is lehetett.

Az első keresztény nemzedékekben az írott evangéliumok használata többféle lehetett. Felolvashatták őket összejöveteleken, tanításra használhatták, missziós helyzetekben idézhették, és erkölcsi útmutatásként is szolgálhattak. Máté szerkezete

különösen alkalmas erre. A nagy beszédegységek szinte tanítási kézikönyvként is működhettek.

A szerző olvasóközönségének feltételezett műveltségi szintjét nehezebb meghatározni. Az első században az írás-olvasás képessége korlátozottan terjedt el, ezért nem szabad úgy elképzelni, hogy minden keresztény saját könyvtekercsből olvasta az evangéliumot. Valószínűbb, hogy a szöveget közösségben hallották. A felolvasott szövegnek ezért egyszerre kellett emlékezetesnek, jól strukturáltnak és értelmezhetőnek lennie.

Máté ebben kiváló. Ismétlődő formulái, nagy beszédei, számszerű és tematikus csoportosításai segítették a megjegyzést. Az öt nagy beszéd, a boldogmondások, a hét jaj, a példázatok csoportjai és a rendezett genealógia mind olyan szerkezeti eszközök, amelyek hallgatva is könnyebben követhetők.

Ez arra is figyelmeztet, hogy a modern olvasó gyakran túlzottan egyéni módon közelít az evangéliumhoz. A könyv eredeti közönsége nem feltétlenül csendben, magányosan olvasó egyénekből állt. Az evangélium közösségi szöveg volt. Megszólalhatott egy házban összegyűlt csoport előtt, tanító magyarázhatta, kérdések

követhették, egyes részeit pedig újra és újra felidézhatték.

A közönség meghatározása ezért nem egyetlen társadalmi címke megtalálását jelenti. Sokkal inkább annak rekonstruálását, milyen kérdések lehettek fontosak azok számára, akik először hallották a művet. Hogyan kapcsolódik Jézus Izrael történetéhez? Mi a Tóra szerepe? Kik tartoznak Isten népéhez? Hogyan lehet együtt élni különböző háttérű hívőkkel? Hogyan kell kezelni a konfliktusokat? Mi a közösség feladata a világban?

Máté mindezekre választ kínál. Nem rendszeres teológiai értekezés formájában, hanem Jézus történetének elbeszélésével.

A legmélyebb feszültség azonban abból fakad, hogy az első keresztények saját identitása éppen ebben az időszakban változott. Sokuk számára a kérdés nem úgy hangzott, hogy zsidók vagy keresztények-e. Ez a későbbi korszakok világosabb választóvonalára. Az első században a Jézusban hívő zsidók saját magukat sokáig Izrael történetén belül érthették meg. Máté evangéliuma ennek az átmenetnek egyik legfontosabb dokumentuma.

10. Zsidónak maradni és kereszténnyé válni

Az első századi kereszténységről könnyű úgy beszélni, mintha már Jézus halála után közvetlenül létezett volna két egymástól világosan elválasztott vallás: a judaizmus és a kereszténység. A későbbi történelmi fejlemények ismeretében ez természetesnek tűnhet, de a kezdetek világát félrevezeti. Jézus zsidó volt, első tanítványai zsidók voltak, a Szentírás, amelyet olvastak, Izrael Szentírása volt, és a legkorábbi keresztény misszió elsődleges közege szintén zsidó volt.

A „kereszténység” kezdetben nem egy idegen vallásként jelent meg Izrael mellett. Jézus követői azt állították, hogy Izrael Istenének ígéretei Jézusban teljesedtek be. Ez az állítás természetesen súlyos vitákat idézett elő, de a vita sokáig a zsidó világon belül zajlott.

Máté evangéliumát e történeti helyzet nélkül nehéz megérteni. A könyv egyik legfeltűnőbb sajátossága, hogy egyszerre ragaszkodik rendkívül erősen Izrael hagyományához, és fogalmaz meg rendkívül kemény kritikát bizonyos zsidó vallási vezetőkkel szemben. Ha ezeket a szövegeket későbbi keresztény-zsidó szembenállásként olvassuk, könnyen elveszítjük eredeti

történeti jelentésüket.

Jézus vitái a farizeusokkal például zsidó vallási viták. A kérdések, amelyekről vitatkoznak, a Tóra értelmezését, a szombatot, a tisztaságot, a böjtöt, a házasságot, a templomot és az erkölcsi parancsokat érintik. Ezek nem egy zsidóságon kívüli tanító érdeklődésének témái. Jézus ugyanabban a szentírási és vallási világban mozog, mint vitapartnerei.

A farizeusokat sem szabad egységes, mindenütt azonos szervezetként elképzelni. A második templom korának zsidósága rendkívül sokszínű volt. Farizeusok, szadduceusok, különböző papi csoportok, apokaliptikus irányzatok, esszéusokhoz hasonló közösségek, bölcsességi hagyományok, vidéki vallási gyakorlatok és a diaszpóra eltérő formái éltek egymás mellett. A zsidóságon belüli viták gyakran élesek voltak.

Josephus Flavius több irányzatot különböztet meg, a qumráni szövegek pedig ugyancsak rendkívül kemény hangon beszélnek más zsidó csoportokról. A belső polémia tehát nem egyedülálló Máténál. Az, hogy egy zsidó eredetű közösség élesen bírál más zsidó vezetőket, még nem bizonyítja, hogy már teljesen kívül áll a judaizmuson.

A helyzetet alapjaiban változtatta meg a Kr. u. 66-ban kezdődött zsidó háború. Jeruzsálem 70-es pusztulása nem csupán politikai vereséget jelentett. A templom elpusztításával megszűnt az a kultikus központ, amely évszázadokon át a zsidó vallási élet egyik legfontosabb intézménye volt.

A templom hiányában újra kellett gondolni, hogyan működik a vallási élet. Az áldozatok bemutatása megszűnt, a papi elit jelentősége átalakult, és más vallási intézmények, mindenekelőtt a Tóra tanulmányozása, az imádság és a helyi közösségi élet kerültek előtérbe.

Ebben az átalakulásban a farizeusi hagyományhoz kapcsolódó tanítók különösen fontos szerepet játszottak. A későbbi rabbinikus judaizmus részben ebből a világból nőtt ki, bár nem szabad egyszerű folytonosságot feltételezni. A 70 utáni judaizmus maga is hosszú fejlődési folyamat eredménye volt.

Ugyanebben az időszakban a Jézus-mozgalom is változott. Pál missziójának köszönhetően már a század közepén jelentős számú pogány csatlakozott a közösségekhez. Antiochiában, Kis-Ázsiában, Görögországban és Rómában olyan gyülekezetek jöttek létre, amelyekben a nem zsidó tagok száma egyre

nagyobb lehetett.

Ez alapvető kérdést vetett fel: milyen kapcsolatban állnak ezek az emberek Izrael szövetségével? Körül kell-e metélkedniük? Meg kell-e tartaniuk a teljes Tórát? Milyen étkezési szabályokat kell követniük? Hogyan lehet zsidó és pogány keresztényeknek együtt élniük?

Pál levelei mutatják, milyen heves vitákat válthattak ki ezek a kérdések. A Galata-levél és a Római levél más történeti pillanatot tükröz, mint Máté evangéliuma, de ugyanannak az alapvető átmenetnek a részei. A keresztény közösségeknek újra kellett gondolniuk, hogyan kapcsolódik Jézus követése Izraelhez és a népekhez.

Máté erre sajátos választ ad. Nála nincs olyan értelemben vett törvényellenes fordulat, amely az Ószövetséget meghaladott vagy szükségtelen korszak maradványává tenné. A hegyi beszédben Jézus kifejezetten kijelenti, hogy nem a törvény vagy a próféták eltörlésére érkezett.

Ez a mondat önmagában meghatározó. Az evangélium szerzője számára a Jézus-hit nem az Izrael történetéből való kilépés. Inkább annak beteljesedése. A kérdés tehát nem az, hogy a Tóra értékes-e, hanem hogy miként kell

Jézus fényében értelmezni.

Jézus tekintélye ugyanakkor rendkívül magas. Nem egyszerűen egy rabbi a sok közül, aki egyik vagy másik értelmezési hagyomány mellett érvel. A hegyi beszédben saját tekintélyével mondja ki, hogyan kell érteni a parancsokat. A szombatról szóló vitákban is olyan szerepet vállal, amely túlmutat a hagyományos jogértelmezőén.

Máté közössége tehát olyan identitást fogalmazhatott meg, amely egyszerre volt folytonos és új. Folytonos, mert ragaszkodott Izrael Istenéhez, Szentírásához és történetéhez. Új, mert mindezt Jézus személye köré rendezte.

Ez a kettősség különösen erősen jelenik meg a messiási címekben. Jézus Dávid fia, Ábrahám fia, Izrael pásztora, de ugyanakkor az Emberfia, akinek hatalma minden népre kiterjed. A könyv végén a misszió határai már nem Izrael földrajzi vagy etnikai határai.

A zsidó és keresztény identitás elválása ezért fokozatos lehetett. Egy palesztinai vagy szíriai zsidó keresztény még évtizedeken át járhatott zsinagógába, tarthatta a zsidó ünnepeket és élhetett hagyományos vallási keretek között, miközben Jézust Messiásnak

vallotta. Más helyeken a konfliktus hamarabb kiéleződhetett.

A helyi különbségeknek komoly jelentőségük volt. Nem beszélhetünk úgy az első század végéről, mintha Rómától Galileáig mindenhol ugyanabban a pillanatban húzták volna meg a határt zsidók és keresztények között. Alexandria, Antiochia, Jeruzsálem, Kis-Ázsia és Róma eltérő társadalmi és vallási környezetet jelentett.

Máté evangéliuma valószínűleg egy ilyen átmeneti közegeből szól. A szerző még belülről ismeri a zsidó vallási viták nyelvét, de már olyan közösséghez tartozik, amely önmagát egyértelműen Jézus körül szervezi. A zsinagógával való viszonya feszültté válhatott, miközben a pogány keresztények befogadása egyre fontosabb lett.

A kutatásban sokáig nagy szerepet játszott az a modell, amely szerint a 70 utáni zsidóság Jabnéban központilag rendezte sorait, és ennek részeként kizárta a keresztényeket a zsinagógából. E rekonstrukciót ma jóval óvatosabban kezelik. Jabne fontos rabbinikus központtá válhatott, de nem rendelkezett olyan központosított hatalommal, amely az egész zsidó világot egyetlen döntéssel átszervezhette volna.

A keresztények zsinagógából való „kizárása” ezért valószínűleg nem egyetlen jogi aktus volt. Helyi konfliktusok, társadalmi feszültségek, eltérő messiási állítások és a pogányok befogadásának kérdése hosszú idő alatt mélyíthette a különbségeket.

Máté élesebb szövegeit ebben a környezetben kell olvasni. A 23. fejezet „jaj”-mondásai különösen súlyosak, és későbbi korokban tragikus módon zsidóellenes értelmezések alapanyagává válhattak. Történetileg azonban nem indokolt ezeket valamiféle etnikai vagy vallási általánosításként olvasni.

A kritika konkrét vallási vezetők magatartását célozza. Ráadásul a prófétai hagyományon belül helyezkedik el, ahol Izrael prófétái maguk is rendkívül keményen bírálták saját népük vezetőit. Éppen a belső kötődés teszi lehetővé a radikális kritikát.

Máté maga sem állítja szembe egyszerűen „a zsidókat” és „a keresztényeket”. Jézus, tanítványai, az apostolok, a tömeg jelentős része és a történet pozitív alakjai mind zsidók. A konfliktusok nem etnikai vonalon futnak, hanem Jézus személyének és a Tóra értelmezésének kérdése körül.

Ez azért fontos, mert a későbbi történelem hajlamos visszavetíteni saját határait az első századra. Amikor a kereszténység évszázadokkal később már döntően pogány eredetű világvallás lett, könnyű volt elfelejteni, mennyire zsidó szöveg Máté evangéliuma.

A könyv tele van olyan fogalmakkal, amelyek Izrael történetéből nyerik jelentésüket. A Messiás, Dávid fia, Isten országa, törvény, próféták, templom, Izrael tizenkét törzse és az Ábrahámnak tett ígéret mind olyan világot feltételeznek, amelyet nem lehet leválasztani a judaizmusról.

Ugyanakkor a könyv nem marad egy etnikailag zárt közösség keretei között. A népek beemelése nem késői toldalék. Már a genealógiában megjelennek olyan nők, akik idegen népekhez vagy rendhagyó történetekhez kapcsolódnak. A napkeleti bölcsek a gyermek Jézushoz érkeznek. A százados hite példamutató. A kánaáni asszony kérését Jézus meghallgatja. A kereszt alatt pedig egy római százados és társai ismerik fel Jézus különleges személyét.

A végső missziós parancs ezért nem váratlan fordulat, hanem egy hosszú elbeszélési ív beteljesedése. Máté számára az egyetemesség nem Izrael lecserélését jelenti.

A népek Ábrahám, Dávid és a próféták történetébe kapcsolódnak be.

Ez az átmenet valószínűleg nem volt fájdalommentes. Ha Máté közösségében valóban együtt éltek zsidó és pogány keresztények, mindkét csoportnak alkalmazkodnia kellett. A zsidó tagok számára kérdés volt, hogyan őrizhetik hagyományukat olyan közösségben, ahol egyre többen nem születésük szerint tartoznak Izraelhez. A pogány tagoknak pedig meg kellett tanulniuk, hogy hitük története nem velük kezdődött.

Máté evangéliuma ebből a szempontból emlékeztető könyv. Új közösséget formál, de közben folyamatosan visszavezeti olvasóit Izrael történetéhez. Jézus történetét nem lehet megérteni Ábrahám, Mózes, Dávid és a próféták nélkül.

A későbbi keresztény-zsidó szakadás ezért nem írható egyszerűen bele Máté korába. A folyamat már zajlik, de eredménye még nem mindenütt végleges. Talán éppen ezért ennyire feszült a szöveg. A legtöbb konfliktus ott a legélesebb, ahol a felek még közel vannak egymáshoz, ugyanazokat a szövegeket olvassák és ugyanazért az örökségért vitatkoznak.

A következő évszázadokban ez a helyzet alapvetően megváltozott. A kereszténység egyre inkább pogány többségű vallássá vált, a rabbinikus judaizmus pedig saját intézményeit és hagyományait építette ki. A két közösség közötti határ világosabb lett, miközben kölcsönös vitáik olykor egyre keményebb formát öltöttek. Máté evangéliuma azonban még annak a kornak a tanúja, amikor ezek a határvonalak mozgásban voltak.

E történeti háttér után már pontosabban lehet megvizsgálni azt a kérdést, amely nélkül a Máté-evangélium keletkezését nem érthetjük meg: milyen konkrét írott források állhattak a szerző előtt? Az első és legfontosabb jelölt Márk evangéliuma. A következő fejezetben ezért egymás mellé kell helyoznünk a két szöveget, és meg kell néznünk, mit jelent valójában az az állítás, hogy Máté „használta” Márkot.

11. Márk az íróasztalon

A Máté, Márk és Lukács közötti kapcsolat az Újszövetség kutatásának egyik legismertebb kérdése. A három evangélium olyan mértékben hasonlít egymásra, hogy párhuzamos olvasásuk során nemcsak ugyanazok a történetek és mondások térnek vissza, hanem gyakran ugyanaz a sorrend, ugyanaz a gondolatmenet és olykor nagyon közeli görög megfogalmazás is. Ezt a rokonságot jelöli a „szinoptikus” elnevezés: a három szöveg egymás mellé helyezve mintegy együtt látható.

A hasonlóság mértéke túl nagy ahhoz, hogy pusztán ugyanazon események egymástól független felidézésével lehessen magyarázni. A kérdés ezért nem az, hogy van-e kapcsolat a három evangélium között, hanem az, milyen természetű ez a kapcsolat. Ki használt kit? Melyik szöveg volt korábbi? Milyen más források állhattak rendelkezésre?

A modern kutatás legelterjedtebb válasza szerint Márk evangéliuma keletkezett először, Máté és Lukács pedig egymástól függetlenül felhasználták. Ezt nevezik Márk elsőbbségének. A hipotézis nem egyetlen megfigyelésen alapul, hanem több szövegi jelenség együttesén.

Az egyik legfeltűnőbb a terjedelem. Márk a legrövidebb a három szinoptikus közül, anyagának nagy része azonban valamilyen formában megtalálható Máténál vagy Lukácsnál, sokszor mindkettőnél. Ha Máté lett volna korábbi, felmerülne a kérdés, Márk miért hagyott ki annyi fontos anyagot, köztük a hegyi beszédet, a Miatyánkot, a gyermekségtörténetet és a feltámadt Jézus több megjelenését. Ha viszont Márk a korábbi, könnyebb megérteni, hogy Máté egy meglévő történeti vázat bővített ki további hagyományokkal.

A sorrend is fontos. Ahol Máté és Lukács ugyanazokat a Márknál megtalálható történeteket közli, többnyire követik Márk alapvető sorrendjét. Amikor egyikük eltér, a másik gyakran visszatér Márk rendjéhez. Ez arra utalhat, hogy Márk valamiféle közös szerkezeti vázként szolgált számukra.

Még erősebbek a nyelvi párhuzamok. Az azonos események természetesen elbeszélhetők hasonlóan, de amikor hosszabb görög szókapcsolatok és mondat szerkezetek egyeznek, az irodalmi függés valószínűbbé válik. Különösen érdekes, amikor a három evangélista ritkább kifejezésekben vagy szokatlan fordulatokban is megegyezik.

A Márk elsőbbsége mellett szóló egyik hagyományos érv az is, hogy Márk nyelve sokszor nyersebb és részletezőbb. Máté és Lukács egyes helyeken stilárisan simább szöveget ad. Ha Márk a későbbi, akkor azt kellene feltételezni, hogy egy elegánsabb szövegből tudatosan készített körülményesebb és kevésbé csiszolt változatot. Ha viszont Márk a korábbi, könnyen érthető, hogy a későbbi szerzők átfogalmazták.

Ez az érv önmagában nem döntő. Egy későbbi szerző is választhat egyszerűbb stílust, és Márk különleges elbeszélői erejét nem szabad „primitívségnek” tekinteni. A tendencia mégis figyelemre méltó, különösen más szövegi jelenségekkel együtt.

A kérdés egyik izgalmas pontja az úgynevezett nehezebb olvasatok problémája. Márk olykor olyan kijelentéseket vagy részleteket őriz, amelyeket Máté módosítani látszik. Ez arra utalhat, hogy Máté egy már meglévő szöveggel dolgozott, és bizonyos helyeken pontosított, rövidített vagy más hangsúlyt adott neki.

Egy ismert példa a názáreti jelenet. Márknál Jézus azt mondja, hogy próféta csak hazájában, rokonai között és saját házában nem tisztelt, majd az elbeszélés szerint kevés csodát tud tenni hitetlenségük miatt. Máté

megfogalmazása óvatosabb: nem tett ott sok csodát hitetlenségük miatt. A különbség kicsi, de Máté változata kevésbé keltheti azt a benyomást, hogy Jézus képessége valamiféle külső korlátozásba ütközött.

Hasonló jelenségeket más történeteknél is találunk. Ezeket azonban nem szabad automatikusan teológiai javításként értelmezni. Rövidítés, stiláris átalakítás vagy eltérő hagyomány is állhat mögöttük. Egyetlen példából nem lehet szerkesztési elvet felépíteni. A jelenség akkor válik jelentőssé, ha sok szakaszon át ismétlődik.

Márk elsőbbsége tehát erős és széles körben elfogadott elmélet, de nem az egyetlen lehetséges megoldás. A történelem során sokáig éppen Máté elsőbbségét feltételezték. Ennek egyik legismertebb modern változata a Griesbach-hipotézis, amely szerint Máté volt az első, Lukács használta Mátét, Márk pedig mindkettőből készített rövidebb szintézist.

E modell előnye, hogy összhangban áll az ókori egyházi hagyomány azon vonalával, amely Mátét korábbinak tekintette. Nehézsége viszont, hogy sok esetben bonyolultabb szerkesztési folyamatot kell feltételeznie. Márknak például két hosszabb evangéliumból kellett volna úgy rövidítenie, hogy közben

számos apró, élénk és sajátos részletet hozzáadjon.

Mark Goodacre és más kutatók ugyan elfogadják Márk elsőbbségét, de nem mindenben követik a klasszikus kétforrás-elméletet. Goodacre szerint Máté használta Márkot, Lukács pedig mindkettőt. Ebben a modellben nincs szükség külön Q-forrásra. A szinoptikus kérdés tehát nem egyetlen problémát jelent: Márk elsőbbsége és Q létezése két külön kérdés.

A Máté és Márk kapcsolatáról szóló vita különösen fontos a Máté-szerzőség szempontjából. Ha Máté apostol szemtanú volt, miért használt egy másik evangéliumot? A kérdés jogos, de csak akkor tűnik megoldhatatlannak, ha feltételezzük, hogy egy szemtanú kizárólag saját emlékeire támaszkodhatott.

A történeti írás gyakorlatában ennek éppen az ellenkezője volt természetes. Egy szerző több forrásból dolgozhatott, akkor is, ha maga is ismerte az események egy részét. Sőt, a források összevetése növelhette a mű megbízhatóságát. Lukács saját előszava kifejezetten arról beszél, hogy több korábbi elbeszélés létezett, és a szerző utánajárt a dolgoknak.

Ha Papiasz Márkra vonatkozó hagyományát is komolyan vesszük, további lehetőség adódik. Papiasz

szerint Márk Péter tolmácsa vagy közvetítője volt, és Péter prédikációi alapján jegyezte fel Jézus tetteit és mondásait. Ha a korai keresztények valóban így tekintettek Márkra, akkor az evangélium egy apostoli tanúságtételhez kapcsolódó forrás lehetett. Egy másik apostol számára ennek felhasználása nem lenne különös.

Máté ráadásul nem volt jelen Jézus életének minden eseményénél. Saját meghívásának elbeszélése már Jézus nyilvános működésének egy későbbi pontján szerepel. Jézus megkeresztelkedésénél, a pusztai megkísértésnél vagy első tanítványainak meghívásánál nem feltétlenül lehetett jelen. Ezekről mindenképpen mások tanúságtételére kellett támaszkodnia.

A szemtanúságot ezért nem szabad úgy érteni, mintha egy apostol minden egyes jelenet személyes megfigyelője lett volna. A tanítványi közösség közös emlékezete ennél szélesebb forrásbázist jelentett. Egyesek bizonyos eseményeket láttak, mások másokat. Jézus tanításai pedig ismételten elhangozhattak, és a tanítványok közösen őrizhették őket.

A Márk-felhasználás kérdésében még egy fontos szempont van. Az ókori világban a mai szerzői jogi értelemben vett eredetiség nem volt ugyanaz az érték,

mint napjainkban. Egy megbízható előd felhasználása nem plágiumot, hanem tekintélyes hagyományhoz való kapcsolódást jelenthetett. A szerző önállósága abban mutatkozott meg, hogyan rendezte, értelmezte és egészítette ki az átvett anyagot.

Máté esetében pontosan ezt látjuk. Ha valóban Márkot használta, nem egyszerűen lemásolta. Bizonyos történeteket megrövidített, másokat kibővített. Mondásanyagokat illesztett hozzá. Más sorrendet alakított ki. Egyes szereplők hangsúlyát megváltoztatta. Jézus tanításait nagy egységekbe rendezte, és az egész művet az Ószövetség beteljesedésének gondolatával szőtte át.

Márk tehát nem „alapanyag” abban az értelemben, ahogyan egy modern szerző egy kész szöveget feldolgoz. Inkább egy már tekintélyes Jézus-elbeszélés lehetett, amelyet Máté saját hagyományai és szerzői céljai szerint egy nagyobb kompozícióba épített.

Ennek vizsgálata azért különösen fontos, mert a két szöveg közötti különbségek révén a szerző személyisége közelebb kerül. Ha csak Mátét olvassuk, nem mindig látjuk, mely hangsúlyok sajátosak. Amikor azonban Márk mellé tesszük, kirajzolódik, milyen anyagokat emel ki,

mit tömörít, mit magyaráz tovább, és milyen irányba alakítja az elbeszélést.

HÁTTÉRGYÁR

12. Mit változtatott Máté Márkon?

A Máté és Márk közötti kapcsolat egyik legjobb módja annak megértésére, hogyan dolgozott egy első századi evangélista. A párhuzamos történetek összevetése azt mutatja, hogy Máté nem passzív másoló, hanem rendkívül tudatos szerkesztő. Gyakran megtartja Márk történetének lényegét, de megváltoztatja annak ritmusát, hangsúlyát és olykor a szereplők bemutatását.

Az egyik legáltalánosabb tendencia a rövidítés. Márk szeret részletezni. Jelenetei gyakran élénkek, tele vannak kisebb megfigyelésekkel, mozdulatokkal és érzelmi reakciókkal. Máté sok ilyen részletet elhagy, és tömörebben vezeti el az olvasót a történet teológiai vagy tanítói lényegéhez.

Ez jól látható Jairus lányának és a vérfolyásos asszonynak a történetében. Márknál hosszú elbeszélés bontakozik ki. Megtudjuk, hogy az asszony tizenkét éve szenved, sok orvostól sokat szenvedett, vagyonát rájuk költötte, de állapota rosszabb lett. Jézus érzékeli, hogy erő ment ki belőle, körülnéz, a tanítványok értetlenkednek. Jairus lánya közben meghal, küldöttek érkeznek, a háznál sírók és jajgatók fogadják Jézust.

Máté ugyanezt a kettős történetet lényegesen rövidebben mondja el. A részletek nagy részét elhagyja, de a hit és Jézus hatalma változatlanul központi marad. A történet gyorsabban halad. Ez jellemző Máté módszerére: sok csodatörténetben a drámai mellékrészletek helyett az esemény vallási jelentőségére összpontosít.

Ennek egyik következménye, hogy Máté könyvében Jézus beszédei arányaiban nagyobb súlyt kapnak. Az elbeszélő részek tömörítése helyet teremt a tanításoknak. Míg Márk elsősorban cselekvő Jézust mutat, aki úton van, gyógyít és konfliktusokba kerül, Máté tudatosabban jeleníti meg tanítóként is.

A különbséget már a mű szerkezete is jelzi. Máté nagy beszédblokkjainak nincs pontos párhuzama Márknál. A hegyi beszéd önmagában három hosszú fejezetet tölt ki. Az apostolok kiküldéséről, a példázatokról, a közösségi életről és a végidőről szóló tanítások szintén nagy kompozíciókba rendeződnek.

Ha Márk volt a forrás, akkor Máté tudatosan szakította meg az elbeszélési folyamatot azért, hogy a Jézusnak tulajdonított tanításokat egységbe szervezze. Ez különleges képet alkot Jézusról: nemcsak csodatévő

és Messiás, hanem Izrael nagy tanítója.

E változás mögött valószínűleg nem pusztán irodalmi ízlés áll. A könyv közösségi használata szempontjából a tanítások rendezett formája rendkívül praktikus lehetett. A keresztény tanítók könnyebben felolvashattak és magyarázhattak egy összefüggő beszédegységet, mint szétszórt mondások sorát.

Máté szerkesztési módszerének másik sajátossága a tanítványok bemutatása. Márknál a tanítványok gyakran értetlenek, félreértik Jézust, nem fogják fel példázatait, és a szenvedés bejelentése után is földi hatalomról gondolkodnak. Máté ezeket a vonásokat nem tünteti el, de bizonyos helyeken enyhíti.

A tanítványok Máténál is gyengék. Péter megtagadja Jézust, az apostolok elalszanak Getszemániban, a viharban félnek, és több tanítás jelentését nem értik. A könyv végén még a feltámadt Jézussal találkozó tanítványok között is vannak, akik kételkednek. Nincs tehát idealizált apostolkép.

Mégis több olyan mozzanat jelenik meg, amely tanítói és közösségi szerepüket erősíti. Péter különösen jelentős helyet kap. A vízen járás történetében ő maga is kilép a csónakból. A templomadó története kifejezetten hozzá

kapcsolódik. Cézárea Filippinél tett hitvallása után olyan kijelentéseket hall, amelyek Márknál hiányoznak: a „szikla”, a „kulcsok”, a kötés és oldás képei Máté saját hagyományának meghatározó elemei.

A tanítványok szerepének módosítása összefügghet azzal, hogy Máté evangéliuma erőteljesen érdeklődik a keresztény közösség jövője iránt. Márknál Jézus történetének drámája kerül előtérbe, Máté viszont nagyobb hangsúlyt fektet arra is, hogyan éljen tovább a tanítványi közösség.

Ezt különösen a 18. fejezet mutatja. Testvéri konfliktusokról, megbocsátásról, fegyelmi eljárásról és a közösségi felelősségről beszél. Máté itt olyan Jézus-hagyományokat rendez egybe, amelyek az egyházi élet számára közvetlen iránymutatást adnak.

A „gyülekezet” vagy „egyház” kifejezés használata önmagában is figyelemre méltó. A négy evangélium közül Máté az egyetlen, amelyben az ekklészia szó szerepel. Ez nem feltétlenül jelent késői, intézményes egyházszervezetet, de világosan mutatja, hogy Máté figyelme kiterjed Jézus követőinek közösségi életére.

A két evangélista között Jézus bemutatásában is vannak finom különbségek. Máté több helyen olyan

módosításokat hajt végre, amelyek Jézus méltóságát hangsúlyozzák. Ez nem azt jelenti, hogy Márknál alacsony volna Jézus jelentősége. Márk evangéliumának első mondatától kezdve különleges, isteni küldetésű személyként jelenik meg. Máté azonban bizonyos szövegeket másképpen fogalmaz.

A názáreti csodatétel már említett példája ide tartozik. Más helyeken a szereplők megszólítása vagy Jézus előtti leborulása kap erősebb hangsúlyt. A görög ige, amely leborulást vagy hódolatot fejezhet ki, Máténál feltűnően gyakori Jézussal kapcsolatban.

Ez már a gyermekségtörténetben megkezdődik. A bölcsek azért érkeznek, hogy hódoljanak neki. Később betegek, tanítványok és más szereplők hasonló mozdulattal fordulnak hozzá. Az evangélium végén a tanítványok a feltámadt Jézus előtt borulnak le.

A Jézus-kép változásának egyik fontos területe a messiási és királyi identitás. Márk is használja a „Dávid fia” címet, Máté azonban már a genealógiával Dávidhoz kapcsolja Jézust, majd az egész evangéliumban erősen kidolgozza ezt a vonalat. A jeruzsálemi bevonuláskor, a gyógyításokban és a vitákban a dávidi kapcsolat ismételten megjelenik.

Máté Márknál hangsúlyosabban kapcsolja Jézus történetét Izrael Szentírásához. A jellegzetes beteljesedési formulák és a bibliai párhuzamok szerzői keretet adnak az elbeszélésnek; ezek részletes vizsgálata azonban önálló kérdés, és nem szükséges itt ugyanazokat a példákat újra végigvenni.

A szerkesztési különbség lényege ezen a ponton az, hogy Máté nemcsak rövidít vagy kibővít egyes márkí jeleneteket, hanem nagyobb történeti összefüggésbe rendezi őket. Jézus személyét következetesen Izrael történetének és reménységének horizontján mutatja be.

Máté szerkesztése másutt társadalmi és erkölcsi hangsúlyokat módosít. Márknál például egyes mondások rövidebbek, Máténál részletesebb erkölcsi alkalmazást kapnak. Az evangélista gyakran olyan formában illeszti őket nagyobb beszédbe, amely közvetlenül a tanítványi élet szabályaira vonatkozik.

A hegyi beszéd ennek csúcspontja. Ha valóban korábbi Jézus-mondások és más források álltak a szerző rendelkezésére, Máté rendkívüli szerkesztői teljesítménye abban rejlik, hogy ezekből összefüggő tanítást alkotott. A boldogmondásoktól az ellenség szeretetén át az imádságig, a böjtig, az ítékezésig és az

aranyszabályig olyan egység jön létre, amely önálló kompozícióként is hat.

Ez nem jelenti azt, hogy Máté találta volna ki az anyagot. A szerkesztés és a hagyomány eredete két külön kérdés. Egy szerző valódi, átvett mondásokat is rendezhet új összefüggésbe. A modern olvasó hajlamos lehet azt feltételezni, hogy egy tanítás csak akkor történeti, ha pontosan abban a helyzetben hangzott el, amelybe az evangélista helyezte. Az ókori hagyományozás azonban ennél rugalmasabb lehetett.

Jézus vándortanítóként bizonyára nem egyszer mondta el életében egyetlen alkalommal minden fontos tanítását. Ugyanazokat a témákat különböző helyeken és közönségek előtt megismételhette. A tanítványok pedig mondásait tematikusan is megjegyezhatték. Máté nagy beszédei így egyszerre őrizhetnek valódi tanítási anyagot és mutathatják az evangélista tudatos szerkesztését.

A Máté és Márk közötti különbségek ezért nem feltétlenül a történeti megbízhatóság problémái. Inkább azt mutatják, hogy két szerző ugyanazt a hagyományt különböző céllal közvetíti.

Márk elbeszélése sokszor gyors, sürgető és drámai. Jézus titokzatos személye fokozatosan tárul fel, miközben

tanítványai újra és újra nehezen értik meg. Máté rendezettebb képet épít. Jézus már a kezdetektől Dávid fia és Emmanuel, tanítása nagy egységekben hangzik el, életének eseményei pedig Izrael történetének és prófétai hagyományának keretében jelennek meg.

A kettő nem kioltja, hanem kiegészíti egymást. Éppen ez magyarázza, miért őrizte meg a kereszténység mindkét evangéliumot. Ha az első közösségek célja egyszerűen egyetlen harmonizált Jézus-életrajz létrehozása lett volna, könnyen összeolvaszthatták volna a különbségeket. Ehelyett egymás mellett hagyták a tanúságtételeket.

Máté szerkesztői szabadsága azonban egy újabb kérdéshez vezet. Márk nem magyarázza meg az egész Máté-anyagot. Hatalmas részek vannak a könyvben, amelyek Márknál teljesen hiányoznak. Egy részük Lukácsnál is megtalálható, gyakran meglepően közeli formában. Ha Máté és Lukács egymástól függetlenül használta Márkot, honnan vették ezt a közös anyagot? Ebből a kérdésből született meg a modern evangéliumkutatás egyik leghíresebb feltételezett dokumentuma, amelyből egyetlen kézirat sem maradt fenn, neve pedig csupán egy német szó első betűje: Q.

13. A titokzatos Q

A szinoptikus evangéliumok közötti kapcsolat vizsgálata egy ponton túl már nem magyarázható pusztán Márk elsőbbségével. Máté és Lukács számos olyan Jézus-mondást és tanítást közöl, amely Márknál nem található meg, ugyanakkor a két hosszabb evangéliumban gyakran meglepően közeli formában jelenik meg. E közös, Márktól független anyag magyarázatára született meg az a hipotézis, amelyet a kutatás Q-forrásként ismer.

A név a német Quelle, vagyis „forrás” szóból származik. A Q nem egy fennmaradt kézirat neve, és nem olyan dokumentum, amelynek létezését régészeti lelet bizonyítaná. Rekonstruált forrásról van szó. A feltételezés lényege az, hogy Máté és Lukács Márk mellett egy másik, ma már elveszett írott hagyományt is használt.

A Q-elmélet egyik alapja az úgynevezett kettős hagyomány. Ide tartoznak azok a szakaszok, amelyek Máténál és Lukácsnál egyaránt megtalálhatók, Márknál viszont hiányoznak. Ilyen például a Miatyánk, Keresztelő János több mondása, Jézus pusztai megkísértésének bizonyos részletei, az ellenség szeretetéről szóló tanítás,

a százados szolgájának története, valamint számos rövidebb mondás.

Ha Máté és Lukács egymástól függetlenül dolgozott, akkor a hasonlóság kézenfekvő magyarázata valóban egy közös forrás. A kétforrás-elmélet ezért azt feltételezi, hogy mindketten használták Márkot és Q-t, majd saját külön hagyományaikkal egészítették ki művüket.

A modell elegáns. Egyetlen egyszerű szerkezettel magyarázza a szinoptikus anyag jelentős részét. Márkból származna a közös elbeszélési váz és számos történet, Q-ból pedig a közös mondásanyag. Máté saját forrásait a kutatás hagyományosan M-mel, Lukács saját forrásait L-lel jelölte.

Az elegancia azonban nem azonos a bizonyítottsággal. Q létezése mindig is hipotézis maradt. Nem maradt fenn olyan ókori szerző, aki ilyen című vagy leírású dokumentumról beszélne, és egyetlen kézirat töredék sem került elő, amely biztosan Q-hoz volna kapcsolható. A forrás teljes tartalma csak Máté és Lukács összehasonlításából rekonstruálható.

Ez nem teszi automatikusan valószínűtlenné. Az ókorból a könyvek túlnyomó része elveszett. A keresztény irodalom legkorábbi korszakából is csak töredékesen

maradtak fenn művek. Papiasz ötkötetes munkája például nagyrészt eltűnt, holott létezését biztosan ismerjük. Egy korai Jézus-mondásgyűjtemény elvesztése önmagában egyáltalán nem volna meglepő.

A Q-elmélet egyik fontos előnye, hogy jól illik ahhoz a képhez, amely szerint Jézus mondásai már az evangéliumok előtt gyűjteményekben terjedhettek. Egy tanító mondásainak összegyűjtése természetes folyamat. A tanítványok megjegyezhatték, lejegyezhatték és tematikusan rendezhették azokat.

Papiasz Mátéra vonatkozó híres közlése ezért különösen sok kutatót késztetett arra, hogy kapcsolatot keressen Q és egy korai Máté-féle logiagyűjtemény között. Ha Máté valóban Jézus mondásait gyűjtötte össze héberül vagy arámiul, elképzelhető volna, hogy ennek valamilyen formája később görögül is terjedt.

A kapcsolat azonban továbbra is bizonytalan. Papiasz nem ír arról, hogy Lukács használta volna Máté gyűjteményét, és semmi sem bizonyítja, hogy a logiák tartalma megfelelt a Q-ként rekonstruált anyagnak. A két hipotézist ezért nem szabad automatikusan azonosítani.

John Kloppenborg és más Q-kutatók ennél tovább mentek. A rekonstruált anyag belső szerkezetét vizsgálva

különböző rétegeket próbáltak elkülöníteni. E modell szerint Q nem egyszerre keletkezett, hanem fokozatosan bővült. Egy korábbi bölcsességi réteghez később ítéletről és eszkatológiáról szóló anyagok társulhattak.

Az ilyen rekonstrukciók nagy tudományos hatást gyakoroltak, de egyben megmutatják Q-kutatás módszertani nehézségét is. Ha maga a dokumentum nem maradt fenn, rétegeinek elkülönítése még inkább feltételezésekre épül. A kutató két későbbi szöveg közös anyagából próbálja rekonstruálni egy elveszett forrás szerkezetét, majd abból további fejlődési szakaszokra következtet.

Ez nem értelmetlen vállalkozás, de a bizonyossági szinteket világosan el kell választani. Máté és Lukács közös, Márknál hiányzó anyaga tény. Az, hogy ezt közös írott forrásból vették, valószínű hipotézis. Az, hogy ez a forrás pontosan milyen terjedelmű, milyen szerkezetű és hány rétegben alakult ki, már sokkal bizonytalanabb.

Q tartalmának rekonstrukciója azért is nehéz, mert nem tudjuk biztosan, Máté és Lukács milyen mértékben változtatta meg közös forrását. Ha egyikük rövidített, másikuk bővített, vagy mindketten másképpen rendezték az anyagot, az eredeti forma visszaállítása rendkívül

összetett feladat.

A hegyi beszéd és Lukács síksági beszéde jó példa. Sok azonos vagy rokon mondás található bennük, de eltérő sorrendben és terjedelemben. A Q-elmélet szerint mindkét szerző ugyanabból a mondásanyagból dolgozott, majd saját szerkesztési céljainak megfelelően rendezte át. Ez jól magyarázhatja a hasonlóságokat és különbségeket, de nem tudjuk közvetlenül ellenőrizni.

A Q egyik feltűnő sajátossága, hogy a rekonstruált anyagban kevés vagy semmilyen szenvedéstörténet nem jelenik meg. Emiatt egyes kutatók olyan korai keresztény közösséget képzeltek el mögötte, amely elsősorban Jézus tanításait őrizte, és kevésbé hangsúlyozta halálát és feltámadását.

Ez már sokkal merészebb következtetés. Az, hogy Máté és Lukács közös anyagában nincs külön szenvedéstörténet, nem jelenti, hogy a feltételezett forrás szerzői ne ismerték vagy ne tartották volna fontosnak Jézus halálát. Elképzelhető, hogy Q egyszerűen mondásgyűjtemény volt, amelynek műfajából természetesen hiányzott a hosszabb elbeszélés.

A modern Q-kutatásban ezért gyakran különbséget kell tenni a forrás létezésére vonatkozó alaphipotézis és

a ráépült társadalomtörténeti modellek között. Az előbbi viszonylag egyszerű szövegmagyarázat, az utóbbiak már sokkal összetettebb rekonstrukciók.

Q legfontosabb ellenfele nem az a nézet, hogy Máté és Lukács közös anyaga véletlen egybeesés. Ilyet aligha lehet komolyan állítani. Az igazi alternatíva az, hogy Lukács ismerte Máté evangéliumát.

Ezt a modellt Farrer-hipotézisként ismerik, és Mark Goodacre a modern kutatás egyik legismertebb képviselője. A megoldás szerint Márk volt az első, Máté használta Márkot, Lukács pedig mindkettőt. Így nincs szükség elveszett Q-forrásra.

A Farrer-elmélet egyik erőssége egyszerűsége. Két biztosan létező szöveg kapcsolatából magyarázza a szinoptikus adatokat anélkül, hogy harmadik, elveszett dokumentumot feltételezne. Ha Lukács hozzáférhetett Mátéhoz, természetes, hogy ugyanazokat a mondásokat használja.

A fő kérdés ilyenkor az, miért rendezte volna Lukács ennyire másképpen Máté anyagát. Ha előtte volt a nagyszerűen felépített hegyi beszéd, miért bontotta szét annak tanításait, és miért helyezte őket különböző pontokra? A Q-elmélet hívei ezt erős érvnek tartják

amellett, hogy Máté és Lukács egymástól függetlenül dolgozott.

Goodacre és más Q-szkeptikusok szerint azonban Lukács szerkesztői módszere más forrásoknál is megmutatja, hogy képes volt nagyobb egységeket átrendezni. Egy szerzőnek nem kötelessége megtartani forrása kompozícióját. Lukács saját földrajzi és narratív struktúrát alakított ki, ezért Máté tanításainak szétszórása önmagában nem teszi valószínűtlenné a közvetlen függést.

A vita egyik legérdekesebb területe az úgynevezett kisebb egyezések kérdése. Vannak olyan helyek, ahol Máté és Lukács Márk történetének szerkesztése közben ugyanabban az apró részletben tér el Márktól. Ha valóban egymástól függetlenül használták Márkot, ezek az egyezések magyarázatot igényelnek.

A kétforrás-elmélet hívei szerint sok ilyen eset magyarázható szöveghagyománnyal, véletlen szerkesztési egyezéssel vagy más közös hagyománnyal. A Farrer-elmélet szerint viszont ezek természetes következményei annak, hogy Lukács ismerte Mátét.

A vita több mint egy évszázada tart, és nincs olyan egyetlen adat, amely minden kutatót meggyőzött volna.

Ez önmagában figyelmeztet arra, hogy Q-t nem szabad úgy bemutatni, mintha megtalált ókori könyv volna, de úgy sem, mintha pusztán önkényes fantázia lenne. Valós szövegi problémára adott komoly tudományos magyarázat.

Máté evangéliumának története szempontjából a vita eredményétől függetlenül egy fontos következtetés levonható. A szerző nem egyetlen forrásból dolgozott. Márk mellett jelentős mennyiségű olyan Jézus-hagyomány állt rendelkezésére, amely Márknál nem szerepelt.

Ha létezett Q, Máté legalább két nagy írott forrást egyesített. Ha nem létezett Q, akkor más módon kellett hozzáférnie a Lukáccsal közös hagyományhoz. Lehetek korábbi írott gyűjtemények, szóbeli hagyományok vagy olyan tanítói körök, amelyek ugyanazokat a mondásokat őrizték.

A korai kereszténység hagyományvilága valószínűleg gazdagabb volt annál, mint amit a négy fennmaradt evangélium önmagában mutat. Lukács előszava kifejezetten azt mondja, hogy már előtte „sokan” vállalkoztak az események elbeszélésére. Ez arra utal, hogy a ma ismert kánoni evangéliumok egy nagyobb

irodalmi és szóbeli környezetből emelkedtek ki.

Q hipotézise ezért egy tágabb történeti valóságra is emlékeztet. Jézus története és tanítása az első keresztény nemzedékekben sokféle csatornán terjedhetett. Egyes hagyományokat történetek formájában, másokat mondásokként, példázatokként, liturgikus szövegekben vagy tanítói gyűjteményekben őrizhettek.

Máté ezekből a hagyományokból nem egyszerű antológiát készített. A különböző eredetű anyagokat egységes művé rendezte. Éppen ezért a források kutatása csak az egyik oldala a kérdésnek. Ugyanolyan fontos az, hogyan alakította őket saját kompozícióvá.

Van azonban a Máté-evangéliumnak egy olyan jelentős része, amelyet sem Márk, sem a feltételezett Q nem magyaráz. Ezek a történetek, mondások és jelenetek csak Máténál maradtak fenn. A kutatás ezt az anyagot egyszerűen M-nek nevezte.

14. M - Máté saját hagyományának világa

Az M-forrás elnevezés könnyen félrevezető lehet. A Q-val ellentétben az M sem feltétlenül jelent egyetlen konkrét könyvet. A betű mindössze gyűjtőjelölés arra az anyagra, amely Máté evangéliumában megtalálható, de Márknál és Lukácsnál nincs közvetlen párhuzama.

Ez az anyag rendkívül sokféle. Tartalmaz történeteket Jézus gyermekkorából, sajátos példázatokat, Péterhez kapcsolódó jeleneteket, közösségi szabályokat, a szenvedéstörténet külön részleteit és a feltámadás utáni eseményeket. Éppen sokfélesége miatt kevésbé valószínű, hogy mind egyetlen írott dokumentumból származott.

Az M tehát elsősorban módszertani címke. Azt jelenti: itt olyan hagyománnyal találkozunk, amelynek közvetlen forrását nem tudjuk azonosítani.

Ennek legfeltűnőbb része már a könyv elején megjelenik. Máté gyermekségtörténete jelentősen eltér Lukácsétól. Mindketten Betlehemhez kapcsolják Jézus születését, mindketten Szűz Máriáról és Józsefről beszélnek, de az elbeszélés további részei szinte teljesen

eltérnek.

Lukácsnál népszámlálás, pásztorok, jászol, templomi bemutatás, Simeon és Anna jelenik meg. Máténál napkeleti bölcsek, Heródes, a csillag, Betlehem gyermekei, az egyiptomi menekülés és a názáreti letelepedés kerül előtérbe.

Ez nem feltétlenül azt jelenti, hogy a két történet kizárja egymást. Inkább azt mutatja, hogy két evangélista különböző hagyományokat őrzött meg Jézus életének ugyanarról a korai időszakáról.

Máté gyermekségtörténetének forrása ismeretlen. Elképzelhető családi hagyomány, helyi palesztinai emlékezet, írott elbeszélés vagy több forrás egyesítése. Mivel a történet József nézőpontjára erősebben összpontosít, egyes értelmezők azt feltételezték, hogy valamilyen Józsefhez vagy Jézus családjához kapcsolódó hagyomány állhat mögötte.

Ez azonban nem bizonyítható. A nézőpont irodalmi választás is lehet. Mégis figyelemre méltó, hogy Máténál József többször álmában kap isteni útmutatást, ő nevezi el a gyermeket, ő vezeti a családot Egyiptomba, majd vissza.

A napkeleti bölcsek, Heródes, az egyiptomi menekülés és a názáreti letelepedés több olyan részletet alkot, amely kizárólag Máté gyermekségtörténetében maradt fenn. Forrásuk nem azonosítható: állhat mögöttük családi vagy palesztinai emlékezet, írott elbeszélés, illetve több hagyomány egymásba szerkesztése.

Ezeknél a történeteknél különösen jól látszik, hogy a forrás és a végső értelmezés nem választható szét mechanikusan. Máté a rendelkezésére álló anyagot Izrael Szentírásának képeivel értelmezi, de ebből önmagában nem következik sem az események történetisége, sem azok történetietlensége.

Az M-anyag nem korlátozódik a gyermekségtörténetre. Máté több olyan példázatot őriz, amelyet más evangélium nem. A búza és a konkoly, az elrejtett kincs, az igazgyöngy, a háló, a szőlőmunkások, a tíz szűz és a juhok és kecskék nagy ítéletképe mind sajátos mátéi hagyomány.

Ezek közül több különösen fontos a közösségi és eszkatológiai gondolkodás megértéséhez. A búza és konkoly példázata például arra int, hogy a jó és rossz végső szétválasztása nem az emberi közösség azonnali feladata. A tíz szűz az éberséget hangsúlyozza. A juhok

és kecskék története pedig az irgalmasság konkrét cselekedeteit kapcsolja a végső ítélethez.

Nem tudjuk, hogy ezek egyetlen külön példázatgyűjteményből származtak-e. Nyelvezetük és témáik azonban jól illeszkednek Jézus másutt megőrzött példázataihoz. Ez fontos. Az egyedi mátéi hagyományok nem egy teljesen más Jézust mutatnak, hanem ugyanannak a tanítási világnak más darabjait.

Péterhez kapcsolódó saját hagyományok külön csoportot alkotnak. Máténál Péter nemcsak Jézus személyét vallja meg, hanem külön ígéretet is kap. A vízen járás történetében ő maga is megpróbál Jézushoz menni. A templomadóról szóló elbeszélésben szintén Péter áll a középpontban.

Ezeket a részleteket különbözőképpen értelmezték. Egyesek szerint olyan közösséget tükröznek, amelyben Péter emléke különösen fontos volt. Mások úgy vélik, Máté tudatosan építi fel az apostoli vezetésről alkotott képét.

Az is elképzelhető, hogy valódi, más szinoptikus hagyományokban nem megőrzött Péter-emlékek állnak mögöttük. Ha Bauckham szemtanúkról szóló megközelítését figyelembe vesszük, érdemes feltenni a

kérdést, vajon egyes név szerint szereplő alakok nem azért kaptak-e kiemelt helyet, mert konkrét hagyomány közvetítőiként tartották számon őket. Közvetlen bizonyítékunk erre nincs, de az M-anyag forrásainak vizsgálatakor nem indokolt eleve kizárni a személyes emlékezeti láncok szerepét.

A közösségi fegyelemről szóló anyag ugyancsak nagyrészt Máté sajátja. A testvéri vétek rendezésének fokozatai, a közösség előtti eljárás, a kötés és oldás, valamint a hetvenszer hétszeres megbocsátás olyan hagyományokat őriz, amelyek egy működő keresztény közösség számára közvetlen jelentőséggel bírtak.

Ezek forrása lehetett Jézus eredeti tanítása, amelyet Máté saját közössége különösen fontosnak tartott. Az is elképzelhető, hogy a hagyományt már korán gyakorlati közösségi alkalmazással adták tovább. A kettő nem zárja ki egymást. Egy Jézus-mondás éppen azért maradhat fenn különösen stabilan, mert folyamatosan használják.

Az M-hagyomány a szenvedéstörténetben is megjelenik. Csak Máté beszél Júdás harminc ezüsthéjének további sorsáról és a fazekas mezejéről ebben a formában. Pilátus feleségének álma ugyancsak csak nála szerepel. A kézmosás jelenete, a sírok megnyílása és a

sírt őrző katonák története szintén sajátos mátéi anyag.

Ezek a részletek különösen érdekesek, mert a szenvedéstörténet az evangéliumi hagyomány egyik legrégebbi és legstabilabb részének tűnik. Ha Máté itt további hagyományokat ismer, az arra utal, hogy több forrásból dolgozhatott még a jól rögzült közös elbeszélés mellett is.

Júdás halálának története például az Apostolok cselekedeteiben eltérő formában maradt fenn. Ez nem feltétlenül két teljesen kizáró beszámoló, de jól mutatja, hogy ugyanarról az eseményről különböző hagyományi formák léteztek.

Pilátus feleségének álma olyan részlet, amelynek forrásáról semmit sem tudunk. Nem kizárt, hogy jeruzsálemi vagy római közigazgatási környezetből származó emléket őrzött meg, de erre nincs független bizonyíték. A későbbi keresztény hagyomány jóval tovább építette alakját, de ezeket a későbbi legendákat el kell választani az evangélium egyetlen mondatától.

A sírt őrző katonák története különösen fontos Máté számára. Nemcsak a feltámadás elbeszélésének része, hanem egy ellenmagyarázatra is válaszol: arra az állításra, hogy a tanítványok ellopták Jézus testét. Máté

megjegyezi, hogy ez a történet „mindmáig” elterjedt volt bizonyos körökben.

Ez az egyik ritka hely, ahol a szerző saját korának vitája közvetlenül behatol az elbeszélésbe. A „mindmáig” arra utal, hogy egy olyan állítással polemizál, amely az evangélium írásakor is ismert volt.

Ebből fontos történeti következtetés adódik. A feltámadás körüli vita nem késői, elvont teológiai kérdésként jelenik meg, hanem konkrét ellenhagyományok ütközéseként. Máté olyan magyarázatot ismer és cáfol, amely szerint a sír ürességét a tanítványok cselekedete okozta.

A történet forrása nem azonosítható. Lehetett jeruzsálemi hagyomány, amely a Jézus sírjával kapcsolatos korai vitákat őrizte. Máté talán azért tartotta fontosnak, mert olvasói is találkozhattak ezzel az ellenvetéssel.

A Máté saját anyagának legvégén ismét egy rendkívül fontos jelenet áll. A feltámadt Jézus Galileában találkozik a tanítványokkal, majd minden néphez küldi őket. A missziós parancs ilyen formában csak Máténál szerepel.

Ez a zárás az egész könyv kompozícióját összefoglalja. Jézus hatalma egyetemes, tanítványai feladata a tanítás, a keresztség és a népek tanítvánnyá tétele, jelenléte pedig a korszak végéig kíséri őket.

Ha ezt a részt M-hagyománynak nevezzük, könnyen elfeledkezünk róla, milyen súlyos állításról van szó. Nem egy érdekes melléktörténet, hanem az egész evangélium végső irányát meghatározó jelenet.

Ez is azt mutatja, hogy az „M-forrás” nem feltétlenül egy másodlagos toldalékokból álló gyűjtemény. Máté saját hagyományai művének legfontosabb részei közé tartoznak.

Honnan szerezhette őket?

A legegyszerűbb válasz az, hogy nem tudjuk. Lehetek írott dokumentumai, ma elveszett rövid elbeszélések vagy mondásgyűjtemények. Lehetek olyan szóbeli hagyományok, amelyeket bizonyos keresztény közösségek különösen gondosan őriztek. Lehetek családi, jeruzsálemi, galileai vagy apostoli emlékek. Ha maga Máté apostol áll a könyv mögött, saját emlékezete is szerepet játszhatott.

Valószínűleg nem kell egyetlen megoldást választanunk. Egy nagy evangéliumi mű szerzője többféle forrást használhatott egyszerre. Márkhoz hasonló írott evangéliumot, mondásgyűjteményt, kisebb írott feljegyzéseket, szóbeli emlékezetet és személyes tanúságtételt.

A modern forráskritika betűi – Márk, Q, M – hasznosak, mert segítenek rendszerezni a szöveget. De könnyen azt a hamis benyomást keltik, mintha három dosszié feküdt volna az evangélista asztalán, jól elkülöníthető címkékkel. A valóság valószínűleg sokkal kevésbé mechanikus volt.

A korai keresztény hagyomány élő közegben működött. Egy történetet elmondtak, felolvastak, tanítottak, újra felidéztek. Egyes mondásokat megjegyeztek. Másokat leírtak. Egy apostol történetét az őt ismerő emberek továbbadhatták. Egy közösségben ismert emlék egy másik városba kerülhetett.

Ezért az M-anyag vizsgálata óhatatlanul elvezet a következő nagy kérdéshez. Hogyan működött egy olyan kultúrában az emlékezet, amelyben az információ jelentős részét nem könyvekben, hanem szóban adták tovább? Mennyi minden maradhatott fenn Jézus

szavaiból és tetteiből évtizedeken keresztül, mielőtt végleges írott formába került?

Erre nem lehet a modern hétköznapi emlékezet tapasztalatából egyszerűen válaszolni. Az első századi világ szóbeli kultúrája másként működött. Tanítványok, mesterek, közösségek és emlékezeti technikák olyan rendszerét kell megértenünk, amelyben az írás és a szóbeli továbbadás egymás mellett létezett.

15. Hogyan őrizték Jézus szavait az írás előtt?

Az evangéliumok keletkezésének egyik legfontosabb kérdése az, hogyan jutottak el Jézus szavai és tettei azoktól, akik hallották és látták őt, azokhoz, akik később írásban rögzítették a hagyományt. A modern olvasó gyakran ösztönösen úgy képzei el ezt a folyamatot, mint egy hosszú láncolatot, amelyben egyik ember továbbmond valamit a másiknak, a történet pedig minden alkalommal egy kicsit változik. Ez a kép azonban túlságosan egyszerű, és aligha felel meg annak, ahogyan az első századi zsidó és mediterrán világban a tanítás, az emlékezet és a hagyományozás működött.

A szóbeli kultúra nem az írásbeliség hiányának kezdetleges állapota volt. Az emberek olyan társadalomban éltek, amelyben a szóbeli közlésnek önálló technikái, normái és ellenőrzési mechanizmusai voltak. Az írás és a szóbeli továbbadás nem egymást kizáró rendszert alkotott. Egy mondást meg lehetett jegyezni, ismételni, közösségben ellenőrizni, feljegyezni, majd később ismét szóban továbbadni.

A zsidó vallási kultúrában a memorizálás különösen fontos szerepet játszott. A Szentírás szövegeit

felolvasták, tanították és idézték. Az ismétlés a vallási nevelés természetes része volt. A gyermekek és felnőttek egyaránt olyan világban éltek, ahol a hosszabb szövegek emlékezetből történő felidézése nem számított különleges teljesítménynek.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy minden ember hatalmas szövegmennyiséget tudott szó szerint felmondani. A szóbeli hagyomány stabilitása nem feltétlenül a modern értelemben vett betűhű memoriterre épült. Sokkal inkább meghatározó fordulatok, történeti vázák, párhuzamos szerkezetek és könnyen megjegyezhető formulák segíthették az emlékezést.

Jézus tanításának formája ebből a szempontból figyelemre méltó. Rövid, tömör mondások, ellentétek, képek, példázatok, ritmikus szerkezetek, túlzó képek és emlékezetes paradoxonok jellemzik. Könnyebb megjegyezni azt, hogy a vak vezeti a világtalant, hogy a teve átmegy a tű fokán, vagy hogy valaki meglátja testvére szemében a szálkát, miközben sajátjában gerendát hordoz, mint egy hosszú elvont értekezést.

A példázatok különösen alkalmasak voltak szóbeli továbbadásra. Történeti szerkezetük, erős képeik és

sokszor váratlan befejezésük segítette a megjegyzést. A magvető, az elveszett juh vagy a gonosz szőlőművészek története egyszerű narratív vázat követ, amelyet könnyű újra elmondani.

Máté evangéliumának szerkezete is mutatja, mennyire fontos lehetett a memorizálható forma. A boldogmondások sorozata, a hegyi beszéd párhuzamai, a példázatok csoportjai és a számszerűen rendezett egységek mind olyan kompozíciót alkotnak, amely hallgatva is követhető és tanulható.

A tanítványi közösség szerepe ebben kulcsfontosságú. Ha Jézus valóban tanítványokat választott maga köré, akkor nem egyszerű alkalmi hallgatósággal állunk szemben. A tanítvány fogalma önmagában tanulási kapcsolatot jelentett. A tanítvány nemcsak hallgatott egy mestert, hanem vele élt, követte, újra és újra hallotta tanításait, és később maga is továbbadhatta azokat.

Ez jelentősen különbözik a véletlenszerű emlékezeti lánctól. Ha ugyanaz az ember hónapokon vagy éveken át hallgat egy tanítót, emlékezete nem egyetlen alkalomra épül. A tanítások ismétlődhetnek, javíthatók, közösen felidézhetők. A tanítványok egymás emlékezetét is ellenőrizhetik.

Richard Bauckham különösen hangsúlyozza a szemtanúk szerepét. Érvelése szerint az evangéliumi hagyományt nem szükséges úgy elképzelni, mint amely már nagyon korán teljesen levált volna az események résztvevőiről. Jézus tanítványai és más szemtanúk még évtizedeken keresztül jelen lehettek a keresztény közösségekben, és személyük az emlékezet ellenőrzési pontjaként működhetett.

Ez a modell több szempontból vonzó. Jézus nyilvános működése és az első evangéliumok keletkezése között nem évszázadok teltek el. Ha Jézus működését nagyjából a Kr. u. 20-as évek végére és 30-as évek elejére helyezzük, az első írott keresztény dokumentumok már húsz évvel később megjelennek, az evangéliumok pedig még ugyanannak a századnak a második felében.

Egy húsz-harminc éves időszakban az első résztvevők jelentős része még életben lehetett. Pál az első korinthusi levélben éppen ilyen módon beszél a feltámadt Jézus tanúiról: megnevez egyes személyeket és egy nagyobb csoportot, majd hozzáteszi, hogy közülük sokan még élnek. A kijelentés értelme nehezen érthető másképpen, mint úgy, hogy a tanúk személye ellenőrizhető referencia lehetett.

Ez nem jelenti azt, hogy minden hagyomány változatlan maradt. Az emlékezet természetéből következik, hogy ugyanazt az eseményt különböző résztvevők eltérően hangsúlyozhatják. Egy történetet másképpen lehet elmondani különböző közönségnek. A lényeg és a konkrét megfogalmazás között is lehet különbség.

A kérdés ezért nem az, hogy történt-e bármilyen változás, hanem hogy milyen mértékű és milyen jellegű lehetett. A szóbeli hagyomány kutatása azt mutatja, hogy egy közösség számára fontos történetek magja jelentős stabilitást mutathat, miközben a megfogalmazás és egyes részletek rugalmasabbak.

Az evangéliumok közötti hasonlóságok és különbségek pontosan ilyen képet mutathatnak. Ugyanaz a történet felismerhető marad, miközben az evangélisták más részleteket hangsúlyoznak. Ez nem feltétlenül a hagyomány romlását, hanem az élő továbbadás természetét tükrözi.

A modern „telefonjáték” hasonlat ezért különösen félrevezető. Abban a játékban a résztvevők egyszer hallanak egy ismeretlen mondatot, nem ellenőrizhetik, nem ismételtetik, és nem rendelkeznek közös tudással a

tartalmáról. Az első keresztény közösségben ennek szinte az ellenkezője történhetett. A Jézus-hagyományt újra és újra elmondták, közösen ismerték, és az első tanúk jelenléte hosszú ideig korlátozhatta a teljesen önkényes átalakítást.

Az sem valószínű, hogy az írásos rögzítés csak nagyon későn kezdődött. Az első századi Palesztinában és a görög-római világban rövidebb feljegyzések, listák, levelek és adminisztratív dokumentumok mindennaposak voltak. Nem lenne meglepő, ha Jézus mondásairól, példázatairól vagy egyes eseményekről korai jegyzetek is készültek volna.

Erre közvetlen kézirati bizonyítékunk nincs. A legkorábbi keresztény kéziratok csak töredékesen maradtak fenn, és az első nemzedék kisebb feljegyzéseinek fennmaradási esélye rendkívül csekély volt. A lehetőséget azonban nem indokolt kizárni.

Lukács előszava kifejezetten utal arra, hogy előtte már „sokan” próbálták összeállítani az események elbeszélését. Ez arra utal, hogy az evangéliumok előtt vagy mellett több írott Jézus-hagyomány is létezhetett. Ezek nagy része elveszett.

Máté esetében különösen érdekes Papiasz közlése. Ha az apostol valóban összeállított valamilyen logiagyűjteményt, akkor ez közvetlen példa volna a Jézus-hagyomány korai írásos rögzítésére. Nem tudjuk, hogy Papiasz pontosan milyen dokumentumra gondolt, de tanúságtétele legalább arra mutat, hogy a második század eleji keresztény hagyomány nem képzelte hosszú, kizárólag szóbeli korszakot Máté és az írás között.

Máté vámszedői háttérét időnként szintén kapcsolatba hozzák az írásbeliséggel. Egy vámhely működtetése nyilvántartásokat és számolást igényelhetett, ezért elképzelhető, hogy Máté az átlagosnál jobban tudott írni. Ebből azonban nem következik, hogy Jézus mellett folyamatosan jegyzetelt. Ez vonzó lehetőség, de nincs közvetlen bizonyíték rá.

A szóbeli és írott hagyomány valószínűleg hosszú időn át egymás mellett létezett. Egy leírt mondást továbbra is emlékezetből idézhettek. Egy szóban ismert történetet később írásba foglalhattak. Az írott szöveg felolvasás révén ismét szóbelivé vált.

Ez a kölcsönhatás különösen fontos az evangéliumok megértéséhez. Nem úgy keletkeztek, mintha egy szerző magányosan leült volna egy asztalhoz, és kizárólag

könyvekből dolgozott volna. Közösségi emlékezet, írott források, személyes tanúságtétel és liturgikus vagy tanítói használat találkozhatott bennük.

A hagyomány stabilitásának egyik lehetséges biztosítéka a nevek megőrzése volt. Az evangéliumok számos szereplőt név szerint neveznek meg, miközben mások névtelenek maradnak. Bauckham szerint egyes nevek arra utalhatnak, hogy az illető ismert tanú volt a korai keresztény közösségben.

Ezt nem lehet minden esetben bizonyítani, de a jelenség figyelemre méltó. Simon cirénei ember fiainak, Alexandrosznak és Rufusznak a megnevezése például első pillantásra fölösleges részletnek tűnik, hacsak az olvasók számára nem volt valamilyen jelentősége. Márk talán olyan személyekre utalt, akiket közössége ismert.

Máté gyakran elhagyja Márk ilyen részleteit, ami újra megmutatja, hogy az evangélisták nem mechanikusan másolták forrásaikat. Máté más emlékezeti pontokat hangsúlyoz, köztük Pétert és sajátos közösségi hagyományokat.

A szóbeli hagyomány kutatásában ugyanakkor óvatosan kell bánni a túlzott magabiztossággal. Nem tudjuk pontosan rekonstruálni, melyik Jézus-mondást ki

őrizte meg, hány alkalommal adták tovább, és mikor került először írásba. A történeti valóságot nem lehet egyetlen elmélettel teljesen visszaállítani.

Ami valószínűnek tűnik, az egy többszintű folyamat. Jézus tanított és cselekedett. Tanítványai és más hallgatói megőrizték emlékeit. A közösségek ezeket továbbadták. Egyes részek korán írásba kerülhettek. Az apostolok és más első tanúk hosszabb ideig jelen maradtak. Később nagyobb írott összefoglalások készültek, amelyek közül végül a kánoni evangéliumok maradtak fenn.

Ebben a folyamatban az emlékezet nem pusztán technikai közvetítő. Az első keresztény közösségek számára Jézus szavai identitásuk alapját jelentették. Az ilyen hagyományt nagyobb figyelemmel őrzik, mint egy érdektelen hétköznapi történetet.

Az emlékezet ugyanakkor mindig értelmez is. A tanítványok Jézus halála és feltámadásába vetett hitük fényében idézték fel korábbi szavait. Olyan kijelentések új jelentést kaphattak, amelyeket az események idején még nem értettek teljesen.

Az evangéliumok ezt maguk is érzékeltetik. Többször előfordul, hogy a tanítványok csak később értik meg

valamely esemény jelentőségét. Ez nem feltétlenül történeti gyengeség, hanem az emberi emlékezet természetének része. Egy korábbi eseményt későbbi tapasztalat fényében új összefüggésben értelmezünk.

A Jézus-hagyomány történetében ezért az emlékezet és értelmezés nem választható teljesen külön. A kérdés az, hogy az értelmezés megőrzi-e az esemény és a tanítás kapcsolatát. Az evangéliumok létrejöttében az első keresztény közösségek éppen ezt állították magukról: nem új Jézust teremtettek, hanem annak jelentőségét próbálták megérteni, akit követtek.

Az írásba foglalás végül egy további átalakulást jelentett. A szóban elhangzott arámi tanítások jelentős része görög nyelvű formában került az evangéliumokba. Ez elvezet a hagyományozás egyik legérdekesebb kérdéséhez: milyen nyelven beszélt Jézus, milyen nyelven őrizték meg szavait, és hogyan lett ebből görög Újszövetség?

16. Az arámi Jézustól a görög evangéliumig

A Máté evangéliuma görög nyelvű könyv. Jézus azonban valószínűleg nem görögül tartotta tanításainak többségét. A galileai zsidó környezetben az arámi lehetett mindennapi beszédének legfontosabb nyelve, miközben a héber és a görög egyaránt jelen volt környezetében. A Jézus szavaitól az evangéliumi szövegig vezető út ezért nemcsak emlékezeti, hanem nyelvi folyamat is volt.

Az első századi Palesztina nyelvi világa összetettebb volt annál, mint amit az „arámiul beszélő zsidók és görögül beszélő pogányok” egyszerű képlete sugall. A térség több évszázadon át különböző birodalmak része volt, és ennek nyelvi nyomai egymásra rakódtak.

Az arámi már a perzsa korban széles körben használt közvetítő nyelv volt a Közel-Keleten. Jézus korára számos változata létezett, és Palesztinában is széles körben beszélték. Az evangéliumokban fennmaradt néhány arámi szó és mondat erre közvetlenül utal.

Márk például megőriz olyan kifejezéseket, mint a „Talitha kum”, az „Effata” vagy a kereszten elhangzó

„Eloi, Eloi, lema sabachthani”. Ezeket görögül meg is magyarázza olvasóinak. A hagyomány tehát bizonyos különösen emlékezetes mondatokat eredeti vagy eredetinek tekintett nyelvi formában őrzött meg.

A héber szerepe más jellegű volt. Sokáig túl egyszerűen azt feltételezték, hogy Jézus korára már szinte kizárólag vallási vagy liturgikus nyelvvé vált. A holt-tengeri tekercsek és más források azonban megmutatták, hogy a héber élő irodalmi és bizonyos körökben beszélt nyelvként is fennmaradt.

A Szentírás tanulmányozásához a héber különösen fontos lehetett. Egy vallási tanító tehát akkor is ismerhette valamilyen mértékben, ha mindennapi beszédében inkább arámit használt.

A görög jelenléte még szélesebb volt. Nagy Sándor hódításai után a görög a keleti Mediterráneum egyik közös nyelvéné vált. Városokban, kereskedelemben, közigazgatásban és a diaszpóra zsidóságában egyaránt fontos szerepet játszott. A görög nyelvű Septuaginta évszázadokkal Jézus előtt megkezdett fordítása önmagában mutatja, milyen jelentős görög nyelvű zsidó kultúra alakult ki.

Galilea sem volt elszigetelt ettől a világtól. A környéken görög kultúrájú városok feküdtek, kereskedelmi utak haladtak át a térségen, és a helyi lakosság kapcsolatban állt különböző nyelvű közösségekkel. Nem tudjuk pontosan, Jézus mennyire tudott görögül, de azt sem indokolt feltételezni, hogy egyáltalán nem ismerte.

Egyes evangéliumi jelenetekben olyan személyekkel találkozunk, akikkel elméletileg görögül is beszélhetett. Ilyen lehetett például a római százados vagy bizonyos nem zsidó személyek. Az evangéliumok azonban nem közlik, milyen nyelven zajlott egy-egy beszélgetés, és tolmács jelenlétéről sem számolnak be. Ebből tehát nem lehet biztos nyelvi következtetést levonni.

A nyelvi háttér Máté szempontjából azért különösen fontos, mert Papiasz „héber dialektusban” készült logiákról beszél. Ha Máté valóban Jézus tanításait gyűjtötte össze, könnyen elképzelhető, hogy azok egy része arámi vagy héber formában került hozzá.

A kanonikus evangélium azonban görög. Ez azt jelenti, hogy valamilyen ponton fordítás történt, még akkor is, ha a könyv nem egy teljes korábbi szemita mű közvetlen fordítása. Jézus arámi szavait görögül kellett továbbadni.

A fordítás mindig értelmezés is. Nincs minden szóhoz pontosan egyetlen másik nyelvi megfelelő. A mondat ritmusa, szójátékai, kulturális utalásai és fogalmi árnyalatai részben átalakulhatnak. Ez különösen érdekes Jézus mondásainál.

A „mennyeek országa” például Máté egyik sajátos kifejezése. Más evangéliumok gyakrabban „Isten országáról” beszélnek. Valószínű magyarázat szerint Máté kifejezése a zsidó nyelvhasználat egyik formáját tükrözi, amely kerülte Isten nevének közvetlen használatát. A két kifejezés jelentése lényegében ugyanabba az irányba mutat, de Máté formája erősebben őrizhet szemita nyelvi érzékenységet.

Más esetekben a görög szöveg mögött lehetséges arámi fordulatokat keresnek a kutatók. Ez hasznos módszer lehet, de könnyen túlzásba vihető. Egy görög mondat szemita hangzása nem bizonyítja, hogy pontosan rekonstruálható mögötte Jézus eredeti arámi mondata.

Az arámi nyelvnek több változata volt, és Jézus pontos galileai beszédéről nincs hangfelvételünk vagy nagy korabeli szövegkorpuszunk. A visszafordítás ezért mindig bizonytalan.

Mégis vannak olyan Jézus-mondások, amelyek szemita nyelvi háttérben különösen jól érthetők. Párhuzamok, ritmikus szerkezetek és szókapcsolatok arra utalhatnak, hogy a görög szöveg valóban korábbi arámi megfogalmazást őriz.

Ez azért fontos, mert megmutatja, hogy az evangéliumi görög szöveg nem feltétlenül távolodott el az eredeti tanítástól pusztán a nyelvváltás miatt. A fordítók vagy hagyományközvetítők igyekezhetek megőrizni a mondások szerkezetét és értelmét.

Az első keresztény közösségekben a fordítás valószínűleg nagyon korán megkezdődött. A jeruzsálemi közösségben már az Apostolok cselekedetei szerint is jelen voltak görög nyelvű zsidók. A „hellenisták” és „héberek” közötti különbség arra utal, hogy a kereszténység legkorábbi korszakában több nyelvi csoport élt egymás mellett.

Pál levelei néhány évtizeddel Jézus halála után már görögül író keresztény közösségekhez szólnak. Ezek a közösségek ismerték Jézus tanításait, tehát azok görög nyelvű továbbadása nem kezdődhetett csak az evangéliumok megírásakor.

Pál több helyen idéz vagy visszhangoz Jézus-mondásokat. A házasságról, az igehirdetők eltartásáról és az utolsó vacsoráról szóló hagyományok azt mutatják, hogy Jézus szavai már az ötvenes években görög nyelvű formában keringtek.

Ez rendkívül lényeges. A görögre fordítás nem egy késői szerkesztő távoli munkája volt, hanem már az első keresztény nemzedék életének része. Olyan emberek vehettek részt benne, akik kapcsolatban álltak a palesztinai tanítványokkal.

A fordítás ellenőrzésére tehát szintén létezhetett élő közösségi kapcsolat. Ha egy görög nyelvű keresztény csoport félreértette volna egy fontos Jézus-mondás jelentését, olyan személyek javíthatták, akik ismerték annak szemita formáját vagy az eredeti tanítási környezetet.

Természetesen nem minden részlet ellenőrzését tudjuk dokumentálni. A lényeg az, hogy a nyelvváltás és az élő apostoli hagyomány időben nem két elkülönülő korszakhoz tartozott.

Máté evangéliuma ebben a többnyelvű világban különleges helyet foglal el. Görög nyelve természetes és szerkesztett, ugyanakkor gondolkodásmódja mélyen

zsidó. A szerző görögül ír, de bibliai képekben és zsidó szentírási mintákban gondolkodik.

Ez különösen az ószövetségi idézetekben látható. Egyes helyeken a Septuaginta görög szövegét követi, másutt azonban olyan formát használ, amely közelebb állhat a héberhez vagy más ismert szöveghagyományhoz. Ez arra utal, hogy az evangélista bibliai forrásvilága sem egyszerű.

Az első században nem létezett egyetlen mindenütt teljesen azonos ószövetségi szövegforma. A héber kéziratok között voltak kisebb eltérések, és a görög fordításnak is több szövegváltozata létezett. Máté ezért olyan bibliai környezetben dolgozott, ahol a Szentírás több nyelven és több szöveghagyományban volt hozzáférhető.

Ez új fényt vet Papiasz közlésére is. Ha Máté valamilyen szemita nyelvű hagyományt rendezett, majd a keresztény misszió görög nyelvű közegbe került, a két folyamat között nem szükséges éles törést feltételezni. A korai kereszténység eleve többnyelvű volt.

Lehetséges tehát, hogy Mátéhoz köthető arámi vagy héber hagyományok beépültek egy görög nyelvű evangéliumba. Az is lehetséges, hogy maga Máté képes

volt több nyelven működni. Az sem kizárt, hogy a végleges görög forma kialakításában más személyek segítettek.

Ezek a lehetőségek történetileg mind elképzelhetők, de egyiket sem tudjuk teljes bizonyossággal igazolni. A fennmaradt szöveg alapján azt állíthatjuk biztosan, hogy a kanonikus Máté görög nyelven készült vagy legalábbis görög formájában vált a keresztény hagyomány részévé.

A Jézus és Máté közötti nyelvi távolság azonban kisebb lehetett annál, mint amit elsőre gondolnánk. A fordítás már Jézus első követőinek életében megkezdődött. Arámi és görög nyelvű keresztények találkoztak egymással. Az apostolok olyan városokba utaztak, ahol görögül kellett kommunikálniuk.

A kereszténység egyik leggyorsabb átalakulása éppen nyelvi természetű volt. Néhány évtized alatt egy palesztinai zsidó tanító arámi szavai a Mediterráneum görög nyelvű városaiban hangzottak el. Ez nem a tanítás történetének késői mellékhatása volt, hanem annak egyik alapvető feltétele, hogy a Jézus-mozgalom túllépjen Galilea és Júdea határain.

Máté evangéliuma ennek az átalakulásnak különösen szép példája. Görögül beszél egy olyan történetről,

amelynek gondolkodási világa mélyen héber és arámi gyökerekből nő ki. A szerző a Septuagintát használja, ugyanakkor Izrael Szentírásának történetét követi. Görög nyelvű olvasókhöz fordul, de Ábrahámától kezdi el Jézus történetét.

A következő lépés ezért magától adódik. Ha Máté ennyire tudatosan helyezi Jézust Izrael történetébe, meg kell vizsgálnunk, hogyan használja az Ószövetséget. A „hogyan beteljesedjék” formula mögött nem egyszerű idézetgyűjtemény áll, hanem egy sajátos történelemszemlélet: Máté úgy olvassa Izrael múltját, mint amelynek mintái Jézus életében új jelentést kapnak.

17. Máté és az Ószövetség

Máté evangéliumának egyik legfeltűnőbb sajátossága az a mód, ahogyan Jézus életét Izrael Szentírásának világába helyezi. Az evangélista számára Jézus története nem elszigetelt eseménysor, hanem egy régebbi történet folytatása és beteljesedése. Ábrahám, Dávid, Mózes és a próféták nem háttérfigurák, hanem annak a történeti és vallási rendnek a részei, amelyben Jézus személye értelmet kap.

Ez a gondolkodás már az első fejezetekben rendkívül erősen jelen van. Máté újra és újra olyan formulával vezeti be ószövetségi idézeteit, amelynek lényege: mindez azért történt, hogy beteljesedjék, amit az Úr a próféta által mondott. A formula különböző változatokban tér vissza, és az evangélium szerzői kézjegyenek egyik legfontosabb eleme.

A modern olvasó számára a „beteljesedés” szó könnyen azt jelentheti, hogy egy próféta évszázadokkal korábban pontosan megjósolt egy későbbi eseményt, Máté pedig egyszerűen megmutatja, hogyan valósult meg. Egyes idézetek valóban közel állnak ehhez a mintához, de a mátéi gondolkodás ennél jóval gazdagabb. Több olyan ószövetségi szöveget is alkalmaz Jézusra,

amely eredeti összefüggésében nem közvetlen jövőbeli messiási jóslatként működött.

Ez különösen jól látszik Hóseás híres mondatánál: „Egyiptomból hívtam az én fiamat.” Hóseás könyvében a mondat Izrael múltjára utal. Isten Egyiptomból hívta ki népét. Máté viszont Jézus egyiptomi tartózkodására és visszatérésére alkalmazza. Nem arról van szó, hogy Hóseás eredetileg egy betlehemi gyermek Egyiptomból való hazatérését jósolta volna. Máté inkább történeti párhuzamot lát: Jézus személyében Izrael története új módon ismétlődik meg.

Ez a tipologikus gondolkodás az ókori zsidó írásértelmezés világában természetesebb volt, mint a modern történeti olvasásban. A Szentírás eseményei nem egyszerűen lezárt múltat jelentettek. Mintákat mutattak, amelyek Isten későbbi cselekvésében újra megjelenhettek. Az exodus, Dávid királysága, a száműzetés és a hazatérés olyan történeti formák voltak, amelyek későbbi események értelmezésére is szolgálhattak.

Máté ezért sok esetben nem egyszerűen azt állítja, hogy egy régi jóslat „bejött”. Inkább azt mutatja meg, hogy Izrael történetének mélyebb szerkezete Jézus

életében teljeseedik ki. Jézus nemcsak egy prófécia tárgya, hanem Izrael történetének összefoglalója is.

Az Egyiptomból való visszatérés mellett a pusztai megkísértés története ennek egyik legjobb példája. Izrael negyven évig vándorolt a pusztában, Jézus negyven napot tölt ott. Izrael a pusztában többször elbukott, Jézus ellenáll a kísértésnek. Válaszait a Második Törvénykönyvből veszi, mégpedig olyan szakaszokból, amelyek Izrael pusztai tapasztalatával kapcsolatosak.

A párhuzam nem mechanikus. Máté nem mondja ki minden ponton, hogy Jézus „új Izrael”. A szerkezet azonban olyan erős, hogy nehéz véletlennek tekinteni. Jézus személyében mintha az a hűség jelenne meg, amelyre Izrael meghívást kapott.

A Mózes-párhuzam is többször felmerül. Jézus gyermekkorában egy uralkodó fiúgyermekek életére tör, ahogyan a Kivonulás könyvében a fáraó. Jézus megmenekül. Később hegyre megy, ahol tanítást ad. A hegyi beszéd önmagában is felidézheti Mózes és a Sinai-hegy képét.

Nem szükséges ebből merev sémát készíteni, mintha Máté minden részletet Mózes életének másolására épített volna. A hasonlóságok azonban azt jelzik, hogy

Jézus bemutatásában a bibliai múlt alakjai fontos értelmezési keretet biztosítanak.

A „beteljesedési idézetek” egyik legismertebb példája Izajás próféta könyvéből származik. Máté Jézus születéséhez kapcsolja az Emmanuel-jövendölést: a szűz fogan és fiút szül. A részlet hosszú teológiai és filológiai viták középpontjába került, elsősorban a héber almah és a görög Septuaginta parthenos szavának jelentése miatt.

A történeti háttérben Izajás eredeti próféciaja egy Kr. e. nyolcadik századi politikai válságba illeszkedik. Máté azonban a görög Szentírás szövegét olvassa, amelyben a „szűz” jelentésű kifejezés áll. Számára az Emmanuel-motívum Jézus születésében kap teljesebb értelmet.

Ez megmutatja, hogy Máté nem a modern történeti-kritikai módszer szabályai szerint idézi a Szentírást. Nem az a kérdése, kizárólag mire gondolt az eredeti próféta saját korában. Azt kérdezi, hogyan mutatkozik meg Isten történeti terve a régi szöveg és Jézus története között.

A betlehemi születésnél Mikeás próféta kerül elő. Heródes írástudói egy olyan szöveget idéznek, amely Betlehemhez kapcsolja Izrael jövődőbeli uralkodóját.

Máté megfogalmazása nem teljesen azonos sem a ma ismert héber szöveggel, sem a Septuaginta formájával. Ez fontos jelenség, mert azt mutatja, hogy az evangélista bibliai idézetei nem mindig egyetlen rendelkezésére álló szöveg szó szerinti másolatai.

Az első századi zsidó Szentírás szövegtörténete jóval összetettebb volt, mint ahogyan azt egy modern nyomtatott Biblia alapján gondolnánk. A holt-tengeri tekercsek feltárása különösen világossá tette, hogy különböző héber szövegformák éltek egymás mellett. A Septuaginta görög fordításai sem teljesen egységes formában léteztek.

Máté tehát olyan korban dolgozott, amikor a Szentírásnak több, egymáshoz közeli szöveghagyománya volt használatban. Egyes idézetei a Septuagintához állnak közel, mások a héber szöveghez, megint mások sajátos formát mutatnak. Ennek hátterében állhatott más szövegváltozat, emlékezetből idézés, szerkesztés vagy ezek kombinációja.

A jeremiási idézetek különösen érdekesek. A betlehemi gyermekgyilkosság után Máté Ráhel siralmát idézi: Ráhel siratja gyermekeit. Jeremiás eredeti szövegében a kép Izrael száműzetéséhez kapcsolódik, de

a fejezet egésze reménységgel és hazatéréssel folytatódik. Máté tehát nem pusztán egy szomorú sort emel ki. Olyan szöveget használ, amelyben a veszteség és a helyreállítás egymáshoz tartozik.

Ez a módszer azt feltételezi, hogy az olvasók közül legalább néhányan ismerték az idézett szövegek tágabb összefüggését. Egy rövid idézet képes lehetett egy egész bibliai történetet felidézni.

Ugyanezt a jelenséget ma is ismerjük. Egy közismert verssor vagy történeti mondat idézése olyan összefüggéseket mozgósíthat, amelyeket nem szükséges teljes egészében elmondani. Máté bibliai idézetei valószínűleg hasonló módon működtek első olvasói számára.

A jeruzsálemi bevonulásnál Zakariás próféciája kerül elő. Jézus számaron érkezik, Máté pedig a békés király képével értelmezi az eseményt. A királyság itt nem katonai diadal formájában jelenik meg. A dávidi és messiási hagyomány olyan királyra vonatkozik, aki alázatos módon lép városába.

Máté ószövetségi gondolkodásának másik fontos területe Jézus szenvedéstörténete. A zsoltárok, Zakariás és más bibliai szövegek nyelvezete újra meg újra

megjelenik. Júdás harminc ezüstje, a pásztor megverése, a ruhák szétosztása és Jézus kereszten elhangzó szavai mind olyan szentírási háttérrel rendelkeznek, amely a szenvedés eseményeit Izrael vallási nyelvébe helyezi.

Ez nem jelenti automatikusan azt, hogy az eseményeket a bibliai szövegekből találták volna ki. Egy történeti esemény és annak szentírási értelmezése két külön kérdés. A korai keresztények számára természetes volt, hogy Jézus történetét az általuk ismert Szentírás fényében értelmezték.

A kutatásban időnként felmerült az a gondolat, hogy bizonyos evangéliumi részletek pusztán azért kerültek az elbeszélésbe, mert megfeleltek valamely ószövetségi szövegnek. Ilyen következtetést azonban önmagában a párhuzam nem indokol. Ugyanaz az adat magyarázható úgy is, hogy egy megtörtént esemény bibliai jelentést kapott.

A történésznek ezért ismét külön kell választania a bizonyítható adatot és az értelmezési modellt. Azt látjuk, hogy Máté tudatosan Szentírásba ágyazza történetét. Azt sokkal nehezebb megállapítani, melyik hagyomány milyen formában létezett e bibliai értelmezés előtt.

Az Ószövetség használata arra is fényt vet, kik lehettek Máté olvasói. Egy olyan könyv, amely ilyen sűrűn és ilyen kifinomultan dolgozik Izrael Szentírásával, olyan közösségre számít, amelynek számára ez a világ nem idegen. Még a pogány származású keresztényeknek is meg kellett tanulniuk Izrael történetét ahhoz, hogy Máté evangéliumát teljes mélységében értsék.

Máté egyik legfontosabb állítása éppen az, hogy Jézus nem érthető Izrael nélkül. Ez különösen jelentős lehetett akkor, amikor a kereszténységben gyorsan növekedett a pogány származású hívők száma. Az evangélium őket is arra kényszerítette, hogy Ábrahám, Dávid, Mózes és a próféták történetét saját hitük előtörténeteként ismerjék meg.

Ebből a szempontból a könyv első fejezete szinte programbeszéd. Máté nem Rómával, nem a görög filozófiával és nem a világ teremtetésének kozmikus képével kezdi Jézus történetét. Ábrahámmal kezdi.

Ez az első fejezet azonban rögtön egy olyan szövegrészhez vezet, amelyet a modern olvasó hajlamos gyorsan átugrani: a nemzetségtáblához. A nevek hosszú sora első pillantásra száraz bevezetésnek tűnhet, valójában azonban rendkívül tudatos történeti és

teológiai kompozíció.

A genealógia azt állítja, hogy Jézus története nem néhány évvel betlehemi születése előtt kezdődött. Ábrahámhoz, Dávidhoz, a királysághoz, a babiloni száműzetéshez és Izrael egész történetéhez vezet vissza.

18. Ábrahámától Jézusig - miért egy nemzetségtáblával kezdődik a történet?

A modern olvasó számára egy hosszú névsor ritkán tűnik ideális könyvkezdésnek. Máté azonban tudatosan ezzel indítja evangéliumát. Az első mondat után Ábrahámától Józsefиг generációk sora következik, és csak ezután kezdődik Jézus születésének elbeszélése. Az ókori zsidó olvasó számára azonban a genealógia nem száraz családi adminisztráció volt. Identitást, jogot, folytonosságot és történelmi helyet fejezhetett ki.

A Biblia maga is tele van nemzetségtáblákkal. A Teremtés könyvében, a Krónikák könyveiben és más ószövetségi iratokban a leszármazási listák összekapcsolják az egyéneket Izrael nagy történetével. A papi szolgálat, a törzsi hovatartozás, a földbirtok és az uralkodói jog szempontjából is lehetett jelentőségük.

Máté genealógiája ezért az első pillanattól kijelöli Jézus helyét. „Dávid fia, Ábrahám fia” – e két név nem egyszerű családfa-adat. Ábrahám az ígélet és Izrael kezdete, Dávid pedig a királyi és messiási hagyomány

központi alakja.

A sorrend is érdekes. Történetileg természetesen Ábrahám élt korábban, Máté mégis először Dávidot emeli ki Jézus jelzőjeként, majd Ábrahámot. Ez arra utalhat, hogy a dávidi messiási kapcsolat különösen fontos számára.

A „Dávid fia” megnevezés az evangélium során újra és újra visszatér. Betegek és segítséget kérők ezzel a címmel szólítják Jézust, Jeruzsálembe való bevonulásakor a tömeg is a dávidi hagyomány nyelvét használja. A genealógia tehát nem egy elszigetelt adat, hanem a könyv egyik fő motívumának kezdete.

Ábrahám neve ugyanakkor szélesebb horizontot is nyit. Az Ábrahámnak adott ígéletben a népek áldása is szerepel. Máté könyve a zsidó történelem középpontjából indul, de végül minden népre kiterjedő misszióval zárul. Ábrahám és a nagy missziós parancs között így finom ív húzódik.

A nemzetségtáblát Máté három nagy csoportra osztja: Ábrahámától Dávidig, Dávidtól a babiloni fogságig, a fogságtól Krisztusig. Mindhárom egységet tizennégy nemzedékként foglalja össze.

Ez a számszerű szerkesztés régóta foglalkoztatja az értelmezőket. A tizennégy valószínűleg nem véletlen szám. A héber betűk számértéke alapján Dávid nevének mássalhangzói – D-V-D – összeadhatók tizennégyre. Ha Máté valóban erre épít, a teljes genealógia számszerkezete Dávid nevét emeli ki.

A módszer a zsidó szövegértelmezés világában nem volna idegen. A betűk számértékével való játék, a gemátria, ismert jelenség volt. Nem szükséges feltételezni, hogy minden olvasó azonnal felismerte volna, de a tudatos tizennégyes szerkezet jól illik Máté dávidi hangsúlyához.

A probléma az, hogy a genealógia nem tartalmaz szó szerint minden ismert generációt. Az ószövetségi királylistával összevetve Máté több nevet kihagy. Ez modern szemmel pontatlanságnak tűnhet, az ókori genealógiák működésében azonban a „nemzette” kifejezés nem feltétlenül kizárólag közvetlen apa-fiú kapcsolatot jelentett. Jelölhette tágabban a leszármazást is.

A genealógia célja nem egy modern polgári anyakönyvi nyilvántartás létrehozása. Máté tudatos történeti struktúrát alkot. A nevek kiválasztása és

csoportosítása azt mutatja, hogy a szerző az egész izraeli történelmet három nagy korszakba rendezi.

Az első az ígérettől a királyságig vezet. A második Dávid királyságától a katasztrófaig, a babiloni száműzetésig. A harmadik a száműzetéstől Jézusig. Ez a szerkezet egy történelmi drámát sűrít össze: kezdet, felemelkedés, bukás és helyreállítás.

A babiloni fogság különösen fontos választópont. Nem egyszerűen egy királyi dinasztia történetének eseménye, hanem Izrael kollektív traumája. Jeruzsálem elpusztult, a templom megsemmisült, Dávid királysága megszakadt. A prófétai hagyomány azonban a helyreállítás ígéretével válaszolt.

Máté genealógiájában Jézus ennek a hosszú várakozásnak a végén jelenik meg. A királyság története Dáviddal nem érte el végső célját, a száműzetés után pedig nem állt helyre a korábbi értelemben vett független dávidi monarchia. A Messiás megjelenése ezért a történet lezárásának és újranyitásának egyszerre lehet jele.

A nemzetségtábla egyik legkülönösebb sajátossága négy nő megnevezése Jézus anyja, Mária előtt: Támár, Ráháb, Ruth és Uriás felesége, vagyis Betsabé. A bibliai

genealógiákban nők megjelenése nem teljesen ismeretlen, de Máté választása feltűnő.

Sokféle magyarázat született arra, mi köti össze őket. Egy régebbi értelmezés szerint mindegyik történetében valamilyen szexuális rendhagyóság jelenik meg, amely Mária rendkívüli terhességét készíti elő. Ez részben igaz, de túl egyszerű. Ruth történetének például nem a bűn a központi eleme.

Mások azt hangsúlyozzák, hogy mind a négy nő pogány vagy pogány környezethez kapcsolódik. Ráháb kánaáni, Ruth moábita, Betsabé pedig Uriásnak, a hettitának volt felesége. Támár származása kevésbé egyértelmű. Ha ez a szál fontos, a nők már a genealógiában előrevetítik a népek bevonását.

A legvalószínűbb, hogy több motívum együttesen működik. Mind a négy nő szokatlan módon kerül be Izrael történetébe, történetükben valamilyen veszély, váratlan fordulat vagy társadalmi rendhagyóság jelenik meg, Isten terve mégis rajtuk keresztül halad tovább.

Ez jól előkészíti Mária történetét. József számára Mária terhessége kezdetben érthetetlen és társadalmilag veszélyes helyzet. Máté elbeszélése szerint azonban éppen ebben a szokatlan helyzetben valósul meg Isten

terve.

A genealógia legnagyobb nehézsége akkor válik láthatóvá, amikor Lukács evangéliumának családfájával hasonlítjuk össze. Lukács is közöl Jézus-genealógiát, de más irányban halad: Jézustól visszafelé egészen Ádámig. Dávidig sok közös pont van, Dávid után azonban a két lista jelentősen eltér.

Máté Salamon ágán vezeti tovább a származást, Lukács Dávid egy másik fián, Nátánon keresztül. József apját Máté Jákobnak, Lukács Helinek nevezi. A két családfa ezért első pillantásra nehezen egyeztethető össze.

Már az ókeresztény szerzők foglalkoztak ezzel a problémával. Julius Africanus a harmadik század elején egy levirátusházasságon alapuló magyarázatot ismertetett. Eszerint az egyik genealógia a természetes, a másik a jogi apai vonalat követheti, mert bizonyos esetekben egy elhunyt férfi családi ágát testvére vagy rokona vihette tovább.

A mózesi törvény ismeri a levirátus intézményét: ha egy férfi fiúutód nélkül halt meg, testvére bizonyos körülmények között köteles lehetett az özvegyet feleségül venni, és az első fiú az elhunyt nevét vihette

tovább. Így ugyanaz az ember jogi és biológiai értelemben eltérő apai kapcsolathoz tartozhatott.

Africanus magyarázatának külön érdekessége, hogy saját állítása szerint Jézus családjához kapcsolódó hagyományra támaszkodott. Ennek történeti értékét ma már nem tudjuk ellenőrizni, de azt mutatja, hogy a két genealógia eltérése már nagyon korán ismert volt, és az ókeresztény szerzők nem tekintették megoldhatatlan ellentmondásnak.

Egy másik elterjedt későbbi magyarázat szerint Máté József, Lukács pedig valójában Mária családfáját közli. Ez bizonyos problémákat megoldana, különösen a két különböző dávidi ág kérdését. Lukács szövege azonban kifejezetten Józsefet nevezi meg, ezért a Mária-genealógia elméletét csak közvetett módon lehet levezetni belőle.

A mai kutatás gyakran másképpen közelít. Máté és Lukács genealógiáját nem kizárólag modern biológiai leszármazási listaként kezeli, hanem megvizsgálja különböző szerzői céljukat. Máté Dávid és Ábrahám felől értelmezi Jézust, Lukács pedig Ádámgig megy vissza, ezzel az egész emberiséget bevonva a történetbe.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a listák pusztán irodalmi fikciók volnának. Az ókori genealógia egyszerre lehetett történeti hagyomány és tudatos kompozíció. Egy családi leszármazás bizonyos ágait kiemelhették, generációkat kihagyhattak, és különböző jogi vagy dinasztikus szempontokat alkalmazhattak.

Máté esetében külön problémát jelent Jekóniás neve. Jeremiás könyvében Jekóniás, más néven Jójákin király uralmával kapcsolatban súlyos ítélet hangzik el, amelyet egyes értelmezők úgy olvastak, mintha kizárná utódait Dávid trónjából. Ha Máté Jézus dávidi jogát akarja igazolni, miért helyezi Jekóniást a genealógiába?

A válasz egyik része az, hogy Máté nem rejti el Izrael történetének problémás alakjait. Genealógiája nem idealizált családfa. Vannak benne bűnös királyok, botrányos történetek és történelmi bukás. A Messiás története nem hibátlan emberek steril vonalán keresztül érkezik.

A Jekóniásra vonatkozó prófétai szövegek értelmezése ráadásul összetettebb annál, hogy egyetlen örök dinasztikus átkot lehetne belőlük levezetni. A száműzetés után Jekóniás családja továbbra is szerepet játszott a zsidó hagyományban, Zerubbábel pedig különösen fontos

alak lett a hazatérés korszakában.

A genealógia végén maga Máté is finoman megváltoztatja addigi formuláját. A hosszú sorozatban újra és újra az szerepel, hogy egyik férfi nemzette a következőt. Józsefnél azonban nem azt mondja, hogy ő nemzette Jézust. József Mária férjeként jelenik meg, Máriától pedig megszületett Jézus.

Ez a nyelvi váltás tudatosan készíti elő a szűzi fogantatás történetét. Máté egyszerre akarja Jézust József révén a dávidi jogi-családi vonalhoz kapcsolni, és hangsúlyozni, hogy fogantatása nem Józseftől származik.

Egy modern olvasónak ez elsőre ellentmondásnak tűnhet: hogyan lehet József genealógiája Jézus számára fontos, ha nem ő a biológiai apa? Az ókori családi és jogi gondolkodásban azonban az apaság nem kizárólag genetikai kategória volt. A jogilag elismert fiú családi, öröklési és dinasztikus státust kaphatott az apától.

József azáltal, hogy Máté elbeszélésében magához veszi Máriát és nevet ad a gyermeknek, jogilag befogadja Jézust saját családjába. A névadás nem jelentéktelen gesztus. József ezzel a gyermek társadalmi és családi helyzetében is szerepet vállal.

A genealógia ezért Máté számára egyszerre történeti, dinasztikus és teológiai dokumentum. Nem azért áll a könyv elején, mert a szerző nem talált érdekesebb kezdést. Azt mondja el, ki az a Jézus, akiről az egész további könyv szól.

Ábrahám fia: Izrael ígéretének örököse. Dávid fia: a messiási királyság vonalához tartozik. A száműzetés utáni nemzedékek utóda: annak a történetnek a végén jelenik meg, amelyben a dávidi királyság látszólag megszakadt.

A hosszú névsor ezért tömörített Izrael-történet. Van benne ígéret, királyság, bűn, bukás, száműzetés és várakozás. Jézus születése ennek a történetnek nem véletlen függeléke, hanem Máté értelmezésében a fordulópontja.

A genealógiát követő történet pedig rögtön kilép a családfa rendezett világából. Egy jegyes nő gyermeket vár. József el akarja bocsátani. Egy álom megváltoztatja döntését. Keletről idegenek indulnak útnak. Jeruzsálem királya megrémül, Betlehem pedig egy hatalmi konfliktus helyszínévé válik.

Máté ezzel Jézus születését egyszerre helyezi Izrael hosszú történetébe és Nagy Heródes nagyon is konkrét

politikai világába. A következő fejezetben ezért a genealógiától át kell lépnünk Kr. e. első századának utolsó évtizedeibe: Betlehembe, Heródes udvarába és azoknak a titokzatos keleti bölcseknek a világába, akik egy csillagot követve érkeztek Júdeába.

19. Betlehem, Heródes és a napkeleti bölcsek

Máté gyermekségtörténete egyszerre mozog a bibliai jelképek és a késő hellenisztikus-római Közel-Kelet nagyon is konkrét politikai valóságában. Betlehem, Heródes, Jeruzsálem és Egyiptom nem pusztán díszletként jelenik meg. A történet szereplői és helyszínei olyan történeti környezethez tartoznak, amelyet más ókori forrásokból is viszonylag jól ismerünk. Éppen ezért a gyermekségtörténetet nem lehet egyszerűen sem jelképes elbeszélésként, sem modern értelemben vett jegyzőkönyvként olvasni. Máté történetet mond el, de olyan történetet, amelyet Izrael Szentírásának mintái szerint értelmez.

Betlehem szerepe már önmagában fontos. A település Dávidhoz kapcsolódik, így Jézus születési helye közvetlenül illeszkedik a dávidi messiási hagyományhoz. Máté Mikeás próféta szövegével erősíti ezt meg. A hely tehát egyszerre földrajzi és teológiai jelentőségű.

Nagy Heródes uralma adja a történet politikai hátterét. Heródes Kr. e. 37-től uralkodott Júdea felett római támogatással, és Kr. e. 4-ben halt meg. Rendkívül tehetséges, ugyanakkor kegyetlen uralkodó volt.

Építkezései, köztük a jeruzsálemi templom nagyszabású átépítése, hatalmának látványos emlékei maradtak. Ugyanakkor uralkodása utolsó szakaszát súlyos dinasztikus félelmek és családi kivégzések jellemezték.

Josephus Flavius részletesen beszámol Heródes gyanakvásáról, feleségének és több fiának kivégzéséről, valamint arról, milyen mértékben rettegett hatalma elvesztésétől. Ebben a történeti környezetben nem meglepő, hogy egy új „zsidók királyának” születéséről szóló hír fenyegetésként hathatott rá.

Máté elbeszélése szerint keleti bölcsek érkeznek Jeruzsálembe, és azt kérdezik, hol van a zsidók újszülött királya. A görög magoi szó nem királyokat jelent. A későbbi hagyomány tette őket három királlyá, részben az ajándékok számából és ószövetségi királymotívumokból kiindulva. Maga Máté sem számukat, sem nevüket nem adja meg.

A mágusok valószínűleg olyan keleti bölcsek vagy csillagértelmezők lehettek, akik Babilónia, Perzsia vagy tágabb keleti térség vallási és asztrológiai hagyományához kapcsolódtak. A csillagok és uralkodók sorsának összekapcsolása az ókorban széles körben elterjedt volt. Egy különleges égi jelenséget király

születésével vagy uralomváltással kapcsolatba hozni nem lett volna szokatlan.

A betlehemi csillag az egyik legtöbbet vizsgált részlet. A kutatók bolygóegyüttállásokat, üstökösöket, nóvákat és más csillagászati jelenségeket próbáltak kapcsolatba hozni a történettel. A legismertebb elméletek egyike a Jupiter és Szaturnusz Kr. e. 7-ben bekövetkezett többszörös együttállását említi. Mások kínai csillagászati feljegyzésekben keresnek megfelelő jelenséget.

Ezek az azonosítások érdekesek, de egyik sem bizonyítható teljes bizonyossággal. Máté leírása ráadásul teológiai nyelvet is használ. A csillag vezet, majd egy hely fölött megáll. Ezt nehéz pusztán modern csillagászati leírásként értelmezni. A történetben az égi jel nem egyszerűen természeti adat, hanem vezetés és kinyilatkoztatás eszköze.

A modern kérdés ezért nemcsak az, milyen égitest lehetett, hanem az is, milyen jelentést tulajdonított neki az evangélista. A pogány bölcsek olyan jelet kapnak, amely elvezeti őket Izrael királyához. Ezzel már a könyv elején megjelenik a pogányok felé nyíló horizont.

A történet iróniája erős. A messziről érkező idegenek felismerik, hogy valami rendkívüli történt, Jeruzsálem

azonban nyugtalanná válik. Az írástudók tudják, melyik prófétai szöveg kapcsolódik Betlehemhez, mégsem indulnak útnak. A bölcsek ismerete töredékes, de cselekvéshez vezet; Jeruzsálem tudása pontosabb, de mozdulatlan marad.

Ez az elbeszélői kontraszt Máté későbbi szerkesztési módszerét előlegezi meg. A vallási ismeret önmagában nem elég. A döntő kérdés az, hogyan válaszol valaki Jézus személyére.

A bölcsek ajándékai – arany, tömjén és mirha – később gazdag szimbolikus értelmezést kaptak. Az aranyat a királysághoz, a tömjént az istenséghez, a mirhát a szenvedéshez kapcsolták. Ezek a keresztény értelmezések fontos recepciótörténeti hagyományt alkotnak, de nem biztos, hogy Máté mindhárom ajándékhoz már ezt a későbbi jelentést társította.

Az ajándékok mindenesetre értékes és keleti eredetű javak voltak, és jól illenek a hódolat gesztusához. Ószövetségi szövegekben is találunk olyan képeket, amelyekben népek és királyok ajándékokat hoznak. Ez erősíthette a történet királyi és egyetemes horizontját.

Heródes válasza ezzel ellentétes. Nem hódolni akar, hanem megszüntetni a veszélyt. A gyermekek

megöletésének története jól illeszkedik Máté Mózes-párhuzamához. Ahogyan a fáraó a héber fiúgyermekeket akarja elpusztítani, Heródes is gyermekeket gyilkoltat meg.

A történet történeti ellenőrzése nehéz. Josephus, aki Heródes uralkodásának sok kegyetlenségét részletesen leírja, nem említi a betlehemi gyermekgyilkosságot. Ez gyakran szerepel ellenérvként.

Betlehem azonban kis település volt. Ha a történetben szereplő korhatárt és a település lehetséges népességét figyelembe vesszük, az áldozatok száma valószínűleg jóval kisebb lehetett annál, amit a későbbi művészet gyakran elképzelt. Egy néhány vagy néhány tucat gyermek életét követelő helyi erőszak Heródes nagyobb politikai kivégzései között könnyen kimaradhatott egy történetíró elbeszéléséből.

A hallgatás ezért nem cáfolat, de független megerősítésünk sincs. A történész itt csak ennyit mondhat felelősen.

Máté a tragédiát Jeremiás Ráhel-siralmával értelmezi. A történet így ismét Izrael múltjának nyelvébe kerül. A veszteség nem önmagában áll, hanem egy olyan prófétai összefüggésben, amelyben a siralom után a helyreállítás

ígérete következik.

A család Egyiptomba menekülése szintén történetileg életszerű. Egyiptomban jelentős zsidó közösségek éltek, így a terület kézenfekvő menedék lehetett. Alexandria különösen nagy zsidó központ volt, de nem tudjuk, Máté pontosan hová helyezte a családot.

A történet azonban teológiai szinten ennél többet mond. Jézus Egyiptomba kerül, majd onnan tér vissza. Ezzel ismét Izrael történetének mintáját járja végig. A kivonulás története Jézus életében új formában jelenik meg.

Heródes halála után a család visszatér, de Máté szerint Archelaosz júdeai uralma miatt végül Galileába, Názáretbe költözik. Ez jól illeszkedik a Heródes utáni politikai helyzethez. Nagy Heródes birodalmát fiai között osztották fel, és Archelaosz Júdeában valóban rossz hírű uralkodóvá vált. Róma végül Kr. u. 6-ban eltávolította.

Máté tehát Jézus gyermekkorát több ismert történeti szereplő és politikai esemény közé helyezi. Ez nem bizonyítja automatikusan minden részlet történetiségét, de azt mutatja, hogy elbeszélése nem időtlen mítoszvilágban játszódik.

A történet időrendje ugyanakkor nehéz kérdéseket vet fel, különösen Lukáccsal összevetve. Lukács Quirinius népszámlálásához kapcsolja Jézus születését, amelynek legismertebb történeti dátuma Kr. u. 6. Máté viszont egyértelműen Nagy Heródes uralkodása alattra helyezi, aki Kr. e. 4-ben halt meg.

A két adat közötti feszültség sok értelmezést szült. Felvetettek korábbi Quirinius-megbízást, a görög szöveg más fordítását, illetve összetettebb adminisztratív folyamatot. Egyik megoldás sem vált általánosan elfogadottá. A kérdés részletes vizsgálata inkább Lukács történeti problémájához tartozik, de a két gyermekégtörténet összevetésénél nem lehet elhallgatni.

Máté kronológiája ebből a szempontból egyszerűbb: Jézus születését Heródes utolsó éveire helyezi. Ha ezt történeti kiindulópontként vesszük, Jézus születése valószínűleg Kr. e. 6 és 4 közé kerülhet.

A „Krisztus előtti” dátum első pillantásra paradoxnak tűnhet, de ennek oka a később kialakított keresztény időszámítás pontatlansága. Dionysius Exiguus a hatodik században számolta ki Jézus születésének időpontját, és feltehetően néhány évet tévedett.

A gyermekségtörténet legfontosabb szerepe azonban nem a pontos dátum megadása. Máté azt mutatja meg, hogy Jézus személye már születésekor konfliktust hoz létre. Pogányok hódolnak előtte, Izrael királya viszont fél tőle. A gyermek fenyegetést jelent a politikai hatalom számára, miközben még semmilyen földi hatalommal nem rendelkezik.

Az elbeszélés emellett előrevetíti az egész evangélium szerkezetét. Jeruzsálem kettős szerepet kap: Izrael szent városa, ugyanakkor a konfliktus helye. Galilea a működés és a végső találkozás tere lesz. Pogányok újra és újra felismerik Jézus jelentőségét. A Szentírás pedig minden fontos fordulat értelmezési keretévé válik.

Máté tehát már a gyermekségtörténetben felrajzolja könyve alapotívumait. Jézus Dávid fia, Izrael történetének beteljesítője, új exodus hordozója és olyan király, akinek jelentősége túlmutat Izrael határain.

A következő nagy kompozíciós egységben mindez már nem történetek, hanem tanítás formájában jelenik meg. Jézus felmegy egy hegyre, leül, tanítványai köré gyűlnek, és elkezd beszélni. Máté három fejezeten át tartó beszéde a keresztény hagyomány egyik legismertebb szövege lett. A kérdés azonban történeti szempontból az:

hogyan jött létre ez a hatalmas beszédegység?

HÁTTÉRGYÁR

20. A hegyi beszéd - hogyan dolgozik Máté a hagyománnyal?

A hegyi beszéd Máté evangéliumának egyik középpontja. A keresztény hagyományban kevés olyan szöveg van, amely ennyire mélyen formálta volna az erkölcsi gondolkodást. A boldogmondások, az ellenség szeretete, a Miatyánk, a másik orca odafordítása, az aranyszabály, az ítélkezésről és az aggodalmaskodásról szóló mondások mind innen váltak széles körben ismertté.

Történeti és irodalmi szempontból azonban a hegyi beszéd egy másik kérdést is felvet. Vajon Jézus egyetlen alkalommal mondta el pontosan ezt a három fejezetnyi beszédet, vagy Máté több alkalommal elhangzott tanításokat rendezett nagy egységbe?

A kérdést Lukács evangéliuma teszi különösen érdekessé. Lukácsnál is találunk hasonló beszédet, de rövidebb formában. Nem hegyen, hanem sík helyen hangzik el, ezért gyakran síksági beszédnek nevezik. Sok mondás azonos vagy nagyon közeli Máté szövegéhez, más mátéi tanítások azonban Lukácsnál későbbi

fejezetekben, eltérő helyzetekben szerepelnek.

Ez a különbség a szinoptikus probléma egyik fontos bizonyítéka. Ha Máté és Lukács közös forrást használt, elképzelhető, hogy ugyanazon mondásgyűjtemény anyagát eltérően rendezték el. Ha Lukács közvetlenül Mátét használta, akkor tudatosan bontotta szét a hegyi beszéd kompozícióját.

Mindkét megoldás mellett vannak érvek. Ami biztos, az Máté erőteljes szerkesztői munkája.

A hegyi beszéd nem véletlenül egymás mellé került mondások halmaza. Világos szerkezete van. A boldogmondások nyitják, majd a só és világosság képe következik. Ezután a Tórához való viszony kerül középpontba, majd vallási gyakorlatok – alamizsna, imádság, böjt –, végül a vagyonhoz, aggodalomhoz, ítélkezéshez és más emberekhez való viszony. A beszéd zárása több erős ellentétre épül: két út, kétféle gyümölcs, kétféle vallási magatartás és két házépítő.

A kompozíció tehát tanítói ívet alkot. Máté célja nem egyszerűen a mondások megőrzése, hanem egy tanítványi életforma bemutatása.

A hegyi környezet szintén fontos. Jézus felmegy a hegyre, leül, és tanítani kezd. A jelenet az ókori olvasóban könnyen felidézhetette Mózeset, aki a hegyen kapta a törvényt. Máté azonban nem mondja ki közvetlenül, hogy Jézus új Mózes volna. A párhuzam inkább háttérként működik.

A különbség ugyanakkor ugyanolyan fontos, mint a hasonlóság. Mózes átveszi és továbbadja Isten törvényét. Jézus a hegyi beszédben különleges saját tekintéllyel beszél. A visszatérő „én pedig azt mondom nektek” formula nem egyszerű rabbinikus idézési mód.

A Tórához való viszony ezért a beszéd egyik legfontosabb része. Jézus kifejezetten kijelenti, hogy nem eltörölni jött a törvényt és a prófétákat, hanem beteljesíteni. A következő szakaszokban azonban olyan módon értelmezi a parancsokat, amely a külső cselekvéstől a belső szándék felé vezet.

A gyilkosság tilalma a harag és megbékélés kérdéseiig mélyül. A házasságtörés tilalma a kívánság szintjére kerül. Az esküvel kapcsolatban a teljes megbízhatóság válik mércévé. A megtorlás korlátozott jogi elvét a személyes bosszúról való lemondás váltja fel. A felebarát szeretete az ellenség szeretetéig tágul.

A beszéd tehát nem egyszerűen új törvénykönyv. A parancsok mögötti szándékot radikalizálja.

A modern értelmezés egyik vitája az úgynevezett antitézisek körül bontakozott ki. A „hallottátok, hogy megmondatott... én pedig azt mondom nektek” szerkezet első pillantásra azt sugallhatja, hogy Jézus szembeáll saját tanításával egy korábbi törvényt. Ez azonban nem minden esetben pontos. Több helyen nem magát a mózesi törvényt, hanem annak korabeli értelmezését vagy alkalmazását tágítja tovább.

A hegyi beszéd ezért különösen fontos annak megértéséhez, miért nem helyes Mátét egyszerűen törvényellenes vagy törvényhű szerzőként besorolni. A Tóra tekintélye megmarad, de Jézus válik végső értelmezőjévé.

A boldogmondások szintén jól mutatják Máté és Lukács eltérő szerkesztési irányát. Lukácsnál „boldogok vagytok, ti szegények”, Máténál „boldogok a lélekben szegények”. Lukácsnál az éhezők kapnak ígéretet, Máténál azok, akik éheznek és szomjazzák az igazságot.

Ezekből a különbségekből sokféle következtetést vontak le. Egyes kutatók Lukács változatát tekintik közelebbinek a korábbi társadalmi formához, Mátét

pedig spiritualizáló szerkesztőnek. Mások szerint Jézus ugyanazon motívumokat többféle formában is használhatta, így nem szükséges egyetlen „eredeti” mondatot rekonstruálni.

Az utóbbi lehetőséget érdemes komolyan venni. Egy vándortanító ritkán mondja el ugyanazt a gondolatot minden hallgatóságnak pontosan ugyanazzal a mondattal. Jézus működésének hónapjai vagy évei alatt ugyanazok a témák többször előkerülhettek.

A Miatyánk is eltérő formában maradt fenn Máténál és Lukácsnál. Máté változata hosszabb és liturgikusan rendezettebb. Ez ismét lehet szerkesztési különbség, de az is elképzelhető, hogy az imádság több, egymáshoz közelebbi formában élt a korai közösségekben.

A Didakhé tanúsága különösen érdekes. A korai keresztény irat a Miatyánkot Mátéhoz nagyon közeli alakban közli, és napi háromszori imádkozását javasolja. Ez mutatja, milyen gyorsan liturgikus és közösségi szerepet kaphatott a mátéi forma.

A hegyi beszéd vallási gyakorlatokról szóló része ugyanakkor kifejezetten zsidó környezetet feltételez. Az alamizsna, az imádság és a böjt mind természetes gyakorlat. Jézus nem megszünteti őket, hanem a

képmutató nyilvánosságtól választja el.

Ez ismét arra utal, hogy Máté közönsége számára a zsidó vallási élet nem idegen múlt. A kérdés az, hogyan kell helyesen gyakorolni.

A „Miatyánk” megszólítás is fontos. Isten atyasága nem Máté találmánya, és az Ószövetségben is jelen van, Jézus tanításában azonban különös közelséget kap. Az ima egyszerre közösségi és eszkatologikus: Isten nevének megszentelése, országának eljövetele, napi kenyér, megbocsátás és kísértéstől való szabadulás kerül egymás mellé.

A megbocsátás témája Máténál újra és újra visszatér. A hegyi beszédben az ember másoknak adott megbocsátása összekapcsolódik az Istentől kért bocsánattal. Később a 18. fejezetben ugyanez közösségi konfliktusok összefüggésében jelenik meg. Ez azt mutatja, hogy Máté nem egyszerűen tematikus blokkokat állít össze, hanem motívumokat vezet végig az egész könyvön.

A beszéd társadalmi radikalizmusa szintén figyelemre méltó. Az ellenség szeretete, a megtorlásról való lemondás, a vagyonhoz való távolság és a szorongás elutasítása rendkívül magas követelményeket fogalmaz

meg. A keresztény értelmezés történetében ezért újra és újra felmerült, vajon ezek szó szerint minden hívőre vonatkozó parancsok-e, egy tökéletesebb életforma tanácsai, vagy Isten országának eszkatologikus etikája.

A történeti kérdés ennél korábbi. Mit jelenthetett mindez Jézus eredeti hallgatóinak? A római uralom, társadalmi egyenlőtlenség és helyi konfliktusok világában az ellenség szeretete nem elvont erkölcsi közhely volt. A másik orca odafordítása, a plusz mérföld megtétele és a köpeny átadása mind olyan képek, amelyek konkrét társadalmi viszonyokat feltételeznek.

Máté ezeket a tanításokat egy nagyobb tanítványi program részeként adja tovább. A hegyi beszéd végén nem az a döntő, hogy valaki hallotta-e Jézus szavait, hanem hogy megteszi-e őket. A sziklára épített ház képe ezt foglalja össze.

Ez a zárás különösen fontos a könyv egészében. Máté számára Jézus tanítása nem pusztán ismeret. A tanítványság engedelmességet jelent.

Az utolsó mondatokban a tömeg csodálkozik, mert Jézus úgy tanít, mint akinek hatalma van, nem úgy, mint az írástudók. A hegyi beszéd tehát végül nem egyszerű erkölcsi kódexként, hanem Jézus tekintélyének

kinyilatkoztatásaként működik.

Itt kapcsolódik össze a szerkesztés és a krisztológia. Máté azzal, hogy Jézus tanításait ekkora egységbe rendezi, nemcsak praktikus tananyagot alkot. Megmutatja, ki az, aki tanít.

A hegyi beszéd ezért egyszerre őrizhet több alkalommal elhangzott Jézus-mondásokat, korai mondásgyűjteményt és Máté saját szerkesztői munkáját. E három szint nem zárja ki egymást.

A következő kérdés az, hogy ez az eljárás egyetlen beszédre korlátozódik-e. Máté evangéliumának egészét tekintve úgy tűnik, nem. A hegyi beszéd után újabb nagy beszédegységek következnek, és ezek együtt sajátos ritmust adnak a könyvnek.

Ebből alakult ki az az elképzelés, hogy Máté öt nagy beszéde tudatosan Mózes öt könyvére utalhat. A párhuzam vonzó, de meg kell vizsgálni, mennyire állja meg a helyét. Ez vezet tovább az evangélium egész szerkezetének kérdéséhez.

21. Öt nagy beszéd – új Mózes vagy valami más?

Máté evangéliumának szerkezete jóval tudatosabb annál, mint amit első olvasásra észre lehet venni. A történeti eseményeket és a tanításokat nem egyszerűen egymás után sorolja. Nagyobb egységeket alkot, és ezek ritmusa végig meghatározza a művet. Különösen feltűnő az az öt nagy beszéd blokk, amelyek mindegyike jelentős tanítói anyagot gyűjt össze.

Az első a hegyi beszéd az 5–7. fejezetben. A második a tanítványok kiküldéséhez kapcsolódó missziós beszéd a 10. fejezetben. A harmadik a példázatok nagy egysége a 13. fejezetben. A negyedik a közösségi életről, megbocsátásról és felelősségről szóló tanítás a 18. fejezetben. Az ötödik a jeruzsálemi konfliktusok után elhangzó eszkatologikus beszéd a 24–25. fejezetben.

A beszédek között elbeszélő egységek állnak. Jézus tanít, majd cselekszik; ezután ismét hosszabb tanítás következik. A váltakozás olyan ritmust ad a könyvnek, amelyből sok kutató tudatos kompozícióra következtetett.

A feltételezés szerint az öt nagy beszéd Mózes öt könyvére utalhat. Ahogyan a Pentateuchus öt könyve Izrael alapvető törvényi és történeti hagyományát őrzi, úgy Máté öt nagy Jézus-beszéde a tanítványi élet új rendjét foglalhatja össze.

Az elmélet vonzó, mert más Mózes-párhuzamok is jelen vannak az evangéliumban. Jézus gyermekkorában egy uralkodó gyermekek életére tör, ő maga megmenekül; később Egyiptomból tér vissza; pusztába megy; hegyen tanít; a Tórát értelmezi. Ezek alapján könnyű olyan nagyobb szerkezeti szándékot feltételezni, amely Jézust Mózessel állítja párhuzamba.

A probléma az, hogy Máté sehol nem mondja ki, hogy öt beszédét a Tóra öt könyvének megfelelően szerkesztette. Az ötös szám önmagában nem bizonyítja a kapcsolatot. Ráadásul a beszédek határai és belső szerkezete sem minden esetben olyan éles, hogy minden értelmező pontosan ugyanúgy számolja őket.

Mégis van egy érdekes szerkezeti jel. Több beszéd végén hasonló formula jelenik meg: amikor Jézus befejezte ezeket a beszédeket vagy parancsokat, továbbment. Ezek a zárófordulatok erősítik azt a benyomást, hogy a szerző tudatosan különíti el a nagy

tanítási blokkokat.

A hegyi beszéd a tanítványi élet erkölcsi alapjait foglalja össze. A missziós beszéd azt mutatja meg, hogyan kell a tanítványoknak továbbvinniük Jézus küldetését. A példázatbeszéd Isten országának természetét értelmezi. A közösségi beszéd a belső keresztény élet szabályait rendezi. Az eszkatologikus beszéd pedig az ítéletre, éberségre és beteljesedésre irányítja a figyelmet.

Ez a sorrend önmagában is fejlődési ívet alkot. Először a tanítvány formálódik, aztán küldetést kap, megtanulja érteni Isten országát, megtanul közösségben élni, végül pedig a jövő és az ítélet fényében kap útmutatást.

Ha Máté valóban öt nagy beszédbe rendezte Jézus tanítását, akkor szerkesztői munkája jóval több egyszerű mondásgyűjtésnél. A beszédek egy tanítványi kézikönyv logikáját követik. Az evangélium olvasója nemcsak azt tudja meg, mi történt Jézussal, hanem azt is, hogyan kell élni annak, aki őt követi.

Ez különbséget jelent Márkhoz képest. Márknál is fontosak Jézus tanításai, de az elbeszélés jóval folyamatosabb. Máté viszont hajlamos megállítani a cselekményt, és nagy tanítási egységekben összefoglalni

az anyagot.

Ez a szerkesztési mód jól illik ahhoz a feltételezéshez, hogy az evangélium közösségi tanításra is készült. Egy nagyobb beszédblokk könnyen felolvasható, magyarázható és tanítható volt. Az ismétlődő szerkezetek segíthették a megjegyzést.

A Mózes-párhuzam azonban nem jelenti azt, hogy Jézus egyszerűen új törvényhozó volna. Máté Jézusa nemcsak közvetíti Isten akaratát, hanem saját tekintéllyel értelmezi. A hegyi beszédben nem azt mondja újra és újra, hogy „így szól az Úr”, hanem hogy „én pedig azt mondom nektek”.

Ez a különbség kulcsfontosságú. A Mózes-párhuzam inkább kiemeli, mint csökkenti Jézus különleges tekintélyét. Ha az olvasó felismeri Mózes alakját a háttérben, azt is érzékeli, hogy Jézus szerepe nem egyszerű ismétlés.

Az első beszédben Jézus a Tóra mélyebb értelmét tárja fel. A másodikban már ő maga küldi ki a tanítványokat, és saját nevéhez kapcsolja küldetésüket. A harmadikban Isten országának titkait magyarázza. A negyedikben közösségi felelősséget és tekintélyt rendel a tanítványokhoz. Az ötödikben pedig az Emberfia

eljöveteléről és végső ítéletéről beszél.

A beszédek együtt ezért nem pusztán új törvénykönyvet alkotnak. Egy Jézus köré rendezett világképet építenek fel.

A missziós beszéd különösen fontos ebből a szempontból. Jézus tizenkét tanítványt választ és küld ki, ami nyilvánvalóan Izrael tizenkét törzsére emlékeztet. A szám nem véletlen. A tizenkettő egy helyreállított Izrael képét hordozhatja.

A tanítványok kezdetben nem a pogányokhoz, hanem Izrael elveszett juhaihoz mennek. Ez ismét azt mutatja, hogy Máté történetének elsődleges közege Izrael. A könyv végén viszont a küldetés már minden népre kiterjed. Az öt beszéd közötti út tehát missziós szempontból is fejlődést mutat.

A példázatbeszéd másfajta szerkesztési logikát követ. Itt Máté több, Isten országáról szóló példázatot gyűjt egybe: magvető, konkoly, mustármag, kovász, kincs, igazgyöngy, háló. Az anyag részben közös Márkkal, részben saját. A példázatok együtt olyan képet rajzolnak Isten országáról, amely egyszerre rejtett és növekvő, kicsiny kezdetű és nagy értékű, jelen idejű és jövőbeli beteljesedés felé tartó valóság. A beszéd végén Máté egy

különösen érdekes mondást ad Jézus szájába: minden írástudó, aki tanítvánnyá lett a mennyek országában, olyan házigazdához hasonló, aki kincseiből újat és régit hoz elő.

Ezt a mondatot sokan Máté önarcképeként olvasták. Nem bizonyítható, hogy a szerző saját magára célzott, de a kép valóban jól illik módszeréhez. Régi és új, Szentírás és Jézus tanítása, örökölt hagyomány és új értelmezés kerül egymás mellé.

Ha a szerző maga is zsidó írástudói műveltséggel rendelkezett, ez a mondás különösen találó lehet. Ugyanakkor Máté apostoli-vámszedői háttérével sem feltétlenül összeegyeztethetetlen. Egy ember életútja nem merül ki korábbi foglalkozásában, és a tanítványi közösségben évtizedek alatt jelentős szentírási tudást szerezhetett.

A negyedik nagy beszéd, a 18. fejezet, a közösség működésére összpontosít. Itt jelenik meg a kicsinyek védelme, az elveszett juh, a vétkező testvérrel való eljárás, a kötés és oldás, Péter kérdése a megbocsátás határáról és az irgalmatlan szolga példázata.

Ez a beszéd világosan mutatja, hogy Máté számára Jézus tanítása a későbbi közösség életét is rendezi. Az

evangélium nemcsak az apostoli múlt emléke. Egy élő egyház számára ad formát.

Az ötödik beszéd Jeruzsálemben, Jézus szenvedéséhez közeledve hangzik el. A templom pusztulása, üldöztetések, hamis messiások, az Emberfia eljövetele és az éberség témái fonódnak össze. A fejezetekben olyan példázatok szerepelnek, mint a tíz szűz és a talentumok, végül pedig a juhok és kecskék ítéletképe.

A könyv tanítói íve így az erkölcsi kezdetektől az utolsó ítéletig vezet. A tanítványság nem pillanatnyi lelkesedés, hanem kitartás és felelősség.

Az ötbeszédes szerkezet ezért akkor is jelentős, ha nem fogadjuk el teljes bizonyossággal az öt mózesi könyvvel való tudatos párhuzamot. A kompozíció maga vitathatatlanul arra törekszik, hogy Jézust tanítóként és közösségalapítóként mutassa meg.

Az „új Mózes” kifejezés ezért csak óvatosan használható. Hasznos, mert több mátéi motívumot összeköt. Félrevezető, ha azt sugallja, hogy Máté Jézust pusztán egy újabb prófétának vagy törvényhozónak tekintette. Az evangélium ennél sokkal magasabb szerepet tulajdonít neki.

Jézus Emmanuel, Dávid fia, Emberfia és az, akinek minden hatalom adatott mennyen és földön. Mózes-párhuzamai ennek a nagyobb képnek részei.

Az öt nagy beszéd mellett egy másik alak is összeköti az evangélium több kulcsjelenetét. A tanítványok közül Simon Péter kapja a legtöbb különleges figyelmet. Márknál is kiemelkedik, Máté azonban olyan jeleneteket és mondásokat őriz róla, amelyek a többi szinoptikusnál hiányoznak. Ez már nemcsak az evangélium szerkezetének, hanem az apostoli emlékezetnek is fontos kérdése.

22. Péter evangéliuma is?

Máté evangéliumának középpontjában Jézus áll, a tanítványok közül azonban Péter kapja a legnagyobb egyéni szerepet. Ez önmagában nem különös: Péter Márknál és Lukácsnál is vezető apostolként jelenik meg, az Apostolok cselekedeteinek első felében pedig a jeruzsálemi közösség egyik legfontosabb alakja. Máténál azonban több olyan jelenetet találunk, amelyek csak nála maradtak fenn.

Ezek közül talán a legismertebb Cézárea Filippinél hangzik el. Jézus megkérdezi tanítványait, kinek tartják őt az emberek, majd azt, ők maguk kinek mondják. Péter válasza szerint Jézus a Krisztus, az élő Isten Fia.

Márknál is Péter teszi meg a messiási hitvallást, de Máté hosszabb folytatást őriz. Jézus boldognak mondja Simont, Jónás fiát, mert ezt nem hús és vér nyilatkoztatta ki neki, hanem a mennyei Atya. Ezután következik a híres mondat: „te Péter vagy, és erre a sziklára építem egyházamat”, majd a mennyek országának kulcsairól és a kötés-oldás hatalmáról beszél.

Kevés újszövetségi szakasz gyakorolt ekkora hatást a későbbi kereszténység intézménytörténetére. A katolikus

hagyomány Péter elsőbbségének és a pápai szolgálat bibliai alapjának fontos részét látta benne. A keleti és protestáns értelmezések más hangsúlyokat helyeztek a szövegre. A történeti vizsgálat első feladata azonban nem a későbbi felekezeti vita eldöntése, hanem annak megértése, mit jelenthetett a mondás az első századi környezetben.

A Péter és „szikla” közötti szójáték görögül világos: Petros és petra. Az arámi háttérben valószínűleg még közvetlenebb lehetett, mert mindkettőre a Kéfa szó szolgálhatott. Pál levelei Pétert valóban Kéfásnak nevezik, tehát az arámi név nagyon korai.

Ez fontos adat. A Péternek adott sziklanév nem késői mátéi találmánynak tűnik, hiszen Pál már évtizedekkel korábban is természetesen használja. A kérdés inkább az, milyen jelentést kap a név Máté szerkesztésében.

A mondás szerint Jézus egyházat épít, amelyet az alvilág kapui sem győznek le. Ez nem feltétlenül késői, intézményes egyházképet jelent. Az ekklészia görög szó gyülekezetet vagy közösséget is jelenthet, és a Septuagintában Izrael gyülekezetére is használják.

A „kulcsok” képe ugyancsak bibliai háttérrel rendelkezik. Izajás könyvében egy királyi udvari

tiszttséghez kapcsolódik a Dávid házának kulcsa, amely nyit és zár. Lehetséges, hogy Máté olvasói ezt a háttérrel is érzékelték Péter szerepében.

A kötés és oldás kifejezése a zsidó tanítói-jogi nyelvben is értelmezhető. Utalhat tiltásra és engedélyezésre, tanítási vagy közösségi döntésekre. Máté 18. fejezetében hasonló hatalom már nemcsak Péterhez, hanem a tanítványi közösséghez kapcsolódik.

Ez fontos egyensúlyt teremt. Péter különleges szerepet kap, de nem válik a közösségtől független hatalmi figurává.

A következő jelenet ráadásul azonnal megakadályozza Péter idealizálását. Amikor Jézus szenvedéséről kezd beszélni, Péter tiltakozik. Jézus pedig rendkívül keményen válaszol: „Távozz tőlem, Sátán.” Az a tanítvány, aki néhány mondattal korábban kinyilatkoztatást kapott Jézus identitásáról, most nem érti meg messiási küldetésének útját.

Máté ezzel egyszerre őrzi Péter tekintélyét és gyengeségét. Ez a kettősség az egész evangéliumra jellemző.

A vízen járás története újabb sajátos példa. Márknál és Jánosnál Jézus jár a vízen, de csak Máténál lép ki Péter is a csónakból. Jézus hívására elindul felé, majd a szél láttán megijed és süllyedni kezd.

A történet Pétert egyszerre mutatja merész tanítványnak és ingadozó embernek. Ő az egyetlen, aki kilép a csónakból, de ő az is, akit Jézus „kicsinyhitűnek” nevez. A mátéi Péter tehát nem hibátlan hős. Különleges közelsége Jézushoz éppen hibáit teszi láthatóbbá.

A jelenet végén a csónakban lévők leborulnak Jézus előtt, és Isten Fiának nevezik. Ez a hitvallás Péter tapasztalatán keresztül vezet el a közösségi felismeréshez.

A templomadóról szóló történet még különösebb, és csak Máténál található. Kafarnaumban megkérdezik Pétert, fizet-e mestere templomadót. Péter igennel válaszol. Jézus ezután a királyok fiairól és idegenekről szóló példával magyarázza, hogy a „fiak” szabadok, mégis azt mondja Péternek, ne botránkoztassanak meg másokat. A pénz rendkívüli módon egy hal szájából kerül elő.

A jelenet több mátéi témát kapcsol össze: templom, adó, Péter, Jézus fiúi státusa és a közösség

alkalmazkodása. Ha a történet 70 utáni közösségben kapott végső formát, különösen érdekes lehetett, hogyan viszonyuljanak a keresztények a megszűnt templomi rendszer emlékéhez vagy a rómaiak által átalakított zsidó adókötelezettséghez.

Ugyanakkor a történet eredeti helyzete természetesen Jézus életének idejére vonatkozik. A szerkesztési alkalmazás és a történeti mag ismét különválasztandó.

Péter más helyeken is szóvivőként jelenik meg. Ő kérdezi meg, hányszor kell megbocsátani a vétkező testvérnek. Felvetése szerint talán hétszer. Jézus válasza a megbocsátás gyakorlatilag határtalan jellegét hangsúlyozza.

A kérdés itt azért is érdekes, mert Péter nem egyszerűen saját problémát vet fel. A közösség nevében kérdez, és válaszul olyan tanítást kap, amely a teljes egyház életére vonatkozik.

A szenvedéstörténetben azonban Péter súlyos kudarcot vall. Magabiztosan kijelenti, hogy akkor sem tagadja meg Jézust, ha mindenki más elbukik. Néhány órával később háromszor mondja, hogy nem ismeri.

Máté nem enyhíti a történetet. Péter vezető szerepe ellenére az apostoli gyengeség egyik legerősebb példájává válik. Ez történeti szempontból is figyelemre méltó. Egy késői közösség, amely pusztán tekintélyt akart volna gyártani Péter köré, aligha választotta volna a háromszoros megtagadást identitásának egyik legismertebb történetévé.

Természetesen az úgynevezett „kínosság kritériumával” óvatosan kell bánni. Egy negatív történetnek lehet teológiai célja is. Mégis figyelemre méltó, hogy az apostolok hibái a keresztény hagyományban nem tűntek el.

A megtagadás után Péter keservesen sír. Máté később nem mondja el külön az apostol rehabilitációját úgy, ahogyan János teszi a Galileai-tenger partján. A feltámadt Jézus galileai találkozásán azonban Péter ott van a tizenegy között, és részesül a minden tanítványra vonatkozó küldetésben.

Ez önmagában jelzi helyreállítását. A történet nem a bukással ér véget.

Miért őrzött meg Máté ennyi sajátos Péter-hagyományt? Az egyik lehetőség az, hogy olyan közösségben írt, ahol Péter emléke különösen erős volt.

Antiochia ebből a szempontból is érdekes, mert Pál Galata-levele szerint Péter biztosan megfordult ott.

Ha Máté evangéliuma szíriai környezetben keletkezett, a helyi kereszténység közvetlen Péter-hagyományokat is őrizhetett. Ez azonban csak lehetőség.

Egy másik magyarázat szerint Máté tudatosan Péteren keresztül fogalmazza meg az apostoli vezetés kérdését. Péter első a tanítványok között, de tekintélye nem hibátlanságból származik. Kinyilatkoztatást kap, majd téved. Hitből kilép a vízre, majd félni kezd. Vezető, mégis megbocsátásra és helyreállításra szorul.

Ez a kép jól illik az evangélium közösségi etikájához. A vezetés nem uralmat, hanem szolgálatot és felelősséget jelent.

Érdemes feltenni azt a kérdést is, hogy a sajátos Péter-anyag szemtanúi hagyományt őrizhet-e. Több történetben olyan részletek szerepelnek, amelyeket Péter személyes emlékezete közvetíthetett volna. A vízen járás saját élménye vagy a templomadóval kapcsolatos beszélgetés tipikusan ilyen lehet.

Erre nincs közvetlen bizonyíték. Mégis indokolt nyitva hagyni a lehetőséget, különösen azért, mert a legkorábbi keresztény hagyomány Pétert a Jézus-történet egyik fő tanújaként ismerte.

Papiasz Márk evangéliumát is Péter emlékezéséhez kapcsolta. Ha ez a hagyomány történeti magot őriz, érdekes helyzet áll elő: Máté egyszerre használhatta a Péterhez kötött Márk-elbeszélést és őrizhetett további, Márknál nem szereplő Péter-hagyományokat.

A két dolog nem zárja ki egymást. Márk sem feltétlenül írt le mindent, amit Péter tudott vagy elbeszél. Egy apostoli tanú emlékezete több csatornán is fennmaradhatott.

A „Péter evangéliuma” megfogalmazás ezért természetesen csak átvitt értelemben használható Mátéra. A könyv nem Péterről szól, és nem ő a főszereplő. Mégis Máté az a szinoptikus, amelyben Péter sajátos apostoli szerepe a legkidolgozottabb.

Ez a szerep azonban mindig Jézushoz viszonyítva értelmezhető. Péter csak azért szikla, mert Jézus épít. Csak azért kap kulcsokat, mert Jézus adja őket. Csak azért járhat a vízen, mert Jézus hívja. Amikor saját erejében bíz, elbukik.

Ebben a tekintetben Péter alakja szinte Máté tanítványképének összefoglalása. A tanítvány hívást kap, felismer valamit Jézusból, küldetést kap, mégis téved, fél és bukik. A kapcsolatot azonban Jézus nem szünteti meg. Máté számára az egyház ilyen emberekből épül.

Ez vezet tovább ahhoz a kérdéshez, mit jelent egyáltalán az „egyház” Máté evangéliumában. A szinoptikusok között egyedül nála jelenik meg maga az ekklészia szó, és nem véletlenül éppen Péter, valamint a közösségi fegyelem összefüggésében.

23. „Egyház” Máté evangéliumában

A négy evangélium közül Máté az egyetlen, amelyben maga az ekkleszia szó szerepel. Ez önmagában feltűnő. Márknál, Lukácsnál és Jánosnál nincs közvetlen megfelelője annak a két mátéi helynek, ahol Jézus a közösség jövőjéről beszél. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a másik három evangélista ne ismerne tanítványi közösséget vagy ne gondolkodna annak életéről. Máté sajátossága inkább az, hogy világosabban és tudatosabban kapcsolja össze Jézus tanítását a későbbi keresztény közösség működésével.

Az első ilyen hely a Péter-hitvallás után következik. Jézus azt mondja, hogy erre a sziklára építi egyházát. A mondat későbbi egyháztörténeti jelentősége óriási lett, az első századi összefüggés azonban jóval egyszerűbb lehetett. Az ekkleszia görög szó alapjelentése gyűlést, összegyűlt közösséget jelentett. A Septuagintában Izrael gyülekezetére is használták, ezért zsidó háttérű hallgató számára nem feltétlenül egy új vallási intézmény technikai megnevezéseként hangzott.

Máté tehát amikor Jézus ekklesziájáról beszél, nem szükségképpen a későbbi püspöki, egyházjogi és területi

szervezeteket vetíti vissza Jézus korába. A szó egyszerűbb és mélyebb értelmű: Jézushoz tartozó közösségről van szó.

A második előfordulás a 18. fejezetben áll. Ha valaki vétkezik testvére ellen, először négy szemközt kell megkeresni. Ha nem hallgat rá, egy vagy két tanút kell vinni. Ha rájuk sem hallgat, az ügyet a közösség elé kell vinni. A szakasz olyan fokozatos konfliktuskezelést ír le, amely feltételez egy ténylegesen együtt élő és döntéseket hozó gyülekezetet.

A folyamatban feltűnő, hogy a cél nem a gyors kizárás. Az első lépés kifejezetten személyes és helyreállító. A sértett fél feladata, hogy próbálja meg visszanyerni testvérét. Csak ha ez nem sikerül, következik szélesebb közösségi eljárás.

Ez jól illik a fejezet egészéhez. Ugyanebben a beszédben szerepel az elveszett juh története, Péter kérdése a megbocsátás gyakoriságáról és az irgalmatlan szolga példázata. A közösségi rend tehát nem jogtechnikai rendszerként jelenik meg, hanem a megbocsátás és helyreállítás tágabb összefüggésében.

A „kötés és oldás” itt ismét megjelenik. Cézária Filippinél különösen Péterhez kapcsolódik, a 18.

fejezetben azonban a tanítványi közösség tágabb körére vonatkozik. Ez arra utal, hogy Máté nem egyetlen személy abszolút hatalmát akarja megalapozni, hanem a közösségnek adott felelősségről beszél.

A kifejezés zsidó jogi-tanítói háttérben érthető. A „kötni” jelentheti valaminek tiltását, az „oldani” engedélyezését vagy feloldását. Ilyen értelemben a tanítványoknak adott hatalom a Jézustól kapott tanítás alkalmazására és a közösségi élet rendezésére vonatkozhat.

Ez azért fontos, mert megmutatja, hogy a mátéi közösség nem pusztán karizmatikus, szervezetlen csoportként jelenik meg. Vannak konfliktusai, döntései, normái és felelősei. Mindez azonban még jóval távolabb áll a későbbi egyházi bürokráciától.

Az első keresztény közösségek eleve valamilyen szervezetet igényeltek. Már Pál legkorábbi levelei is vezetőkről, tanítókról, prófétákról, szolgálatokról és közösségi fegyelemről beszélnek. Nem szükséges tehát a század végére datálni Mátét csak azért, mert közösségi rendet ismer.

A mátéi közösség önmagáról alkotott képe ugyanakkor erősen tanítványi. A tagság lényege nem pusztán

formális hozzátartozás. Az ember azért része a közösségnek, mert Jézust követi és tanítását megtartja.

A missziós parancsban ez különösen világos. A tanítványok feladata nem egyszerűen új tagok gyűjtése, hanem a népek tanítvánnyá tétele, megkeresztelése és Jézus parancsainak megtanítása. A közösség tehát tanuló és tanító közösség.

Ez magyarázza, miért kap ekkora szerepet az evangéliumban a Jézus-tanítás rendszerezése. Ha Máté könyvét közösségi használatra szánták, akkor a nagy beszédegységek részben valóban a keresztény élet oktatási anyagaként működhettek.

A Didakhé korai keresztény szövege különösen érdekes párhuzamot kínál. Az erkölcsi tanítás, a keresztség, a böjt, az imádság, az eucharisztikus gyakorlat és a vándortanítók kezelése mind azt mutatja, hogy az első keresztény közösségek nagyon korán konkrét életvezetési szabályokat alakítottak ki. Több ponton a Didakhé és Máté között olyan közeli kapcsolat van, hogy nehéz pusztán véletlennek tekinteni.

Ez nem feltétlenül jelenti, hogy az egyik közvetlenül másolta a másikat. Közös szír vagy zsidó keresztény hagyományi környezet is magyarázhatja a

hasonlóságokat. Mindenesetre azt mutatja, hogy Máté közösségi tanítása jól illeszkedik a korai kereszténység első vagy második század fordulóján ismert gyakorlatához.

Az evangélium közösségképe különösen erősen épít a „testvér” fogalmára. A keresztény közösség tagjai nem pusztán ugyanazon vallási szervezethez tartozó emberek, hanem családi nyelven kapcsolódnak egymáshoz. Ez a testvéri viszony egyszerre hordoz közelséget és kötelezettséget.

A konfliktuskezelés ezért nem egyszerű jogvita. Ha egy testvér vétkezik, vissza kell nyerni. Ha megbocsátást kér, újra és újra meg kell bocsátani. A közösség feladata a kicsinyek védelme. A vezetői szerep nem jogosít fel mások lenézésére.

A „kicsinyek” kifejezés Máténál különleges hangsúlyt kap. Jelentheti a gyengébb, alacsonyabb státusú vagy hitben kiszolgáltatott közösségi tagokat. Jézus súlyos figyelmeztetést fogalmaz meg azokkal szemben, akik megbotránkoztatják őket.

Ez arra utal, hogy a mátéi közösségben nemcsak elméleti teológiai kérdések voltak napirenden. Hatalom, presztízs, konfliktus és sérülékenység is jelen lehetett,

mint minden valós emberi közösségben.

A 18. fejezetben a tanítványok azzal a kérdéssel fordulnak Jézushoz, ki a legnagyobb a mennyek országában. A válasz egy gyermek példáján keresztül fordítja meg a hierarchikus gondolkodást. A nagyság nem pozíció, hanem alázat.

Ez fontos korrekció a Péternek adott különleges szerep mellett. Máté nem egy olyan közösségi modellt épít, ahol a tekintély önmagában magasabb vallási státust jelent. A tekintély szolgálathoz és felelősséghez kötődik.

A közösség határai ugyanakkor léteznek. Ha valaki minden helyreállítási kísérletet elutasít, a 18. fejezet szerint úgy kell tekinteni rá, mint pogányra és vámszedőre. A megfogalmazás első pillantásra különösen erős, főként egy olyan evangéliumban, amelynek névadó apostola maga vámszedő volt.

A kijelentés célja azonban a közösségi kapcsolat megszakadásának jelölése lehet. Nem feltétlenül végleges kárhozati ítélet. Jézus maga is kereste a vámszedőket és pogányok hitét is elismerte, ezért a kép nem jelentheti egyszerűen azt, hogy az illető reménytelen.

A közösségi fegyelem mellett Máté erősen hangsúlyozza az elszámoltathatóságot. A szolgákról, talentumokról, szőlőmunkásokról és sáfárokról szóló példázatokban újra és újra megjelenik a számadás motívuma. A közösségi tagság tehát nem pusztán kiváltság.

Ez különösen világos a 25. fejezet ítéletképében. Az Emberfia előtt összegyűlnek a népek, és az ítélet konkrét cselekedetekhez kapcsolódik: éhezők táplálásához, szomjazók megítatásához, idegenek befogadásához, mezítelenek felruházásához, betegek és foglyok meglátogatásához. A keresztény közösség hitelessége így az irgalmasság gyakorlatában is mérhetővé válik.

Az evangélium nem idealizálja magát a közösséget sem. Már a hegyi beszéd figyelmeztet arra, hogy nem mindenki jut be Isten országába, aki „Uram, Uram”-nak szólítja Jézust. A külső vallási azonosulás önmagában nem elegendő.

Máté ezért egyszerre beszél egyházzal és ítéletről. Az egyház Jézushoz tartozó közösség, de tagsága nem teszi automatikusan erkölcsileg vagy spirituálisan sérthetetlenné.

Ez különösen érdekes a farizeusokkal szembeni kritikával együtt. Könnyű volna úgy olvasni Mátét, mintha a szerző egyszerűen a „rossz zsidó vezetőkkel” állítaná szembe a „jó keresztény egyházat”. A valóságban Jézus számos figyelmeztetése saját tanítványaira is vonatkozik.

A képmutatás veszélye például nem kizárólag külső ellenfelek problémája. A hegyi beszédben Jézus saját követőit figyelmezteti arra, hogy ne az emberek elismeréséért adjanak alamizsnát, imádkozzanak vagy böjtöljenek.

Máté tehát nem engedi meg, hogy a közösség a farizeusokról szóló kritikát önigazolásként használja. Ugyanaz a vallási veszély – a külső forma és belső valóság szétválása – a tanítványokat is fenyegeti.

Ez fontos átvezetés a következő kérdéshez. Máté evangéliumának egyik legélesebb hangú része ugyanis a farizeusokkal és írástudókkal szembeni polémia. Későbbi évszázadokban ezek a szövegek olykor súlyosan zsidóellenes értelmezések alapjává váltak. Történeti összefüggésük azonban más. Ahhoz, hogy megértsük őket, előbb azt kell tisztázni, kik voltak valójában a farizeusok.

24. Máté és a farizeusok

A „farizeus” szó a keresztény kultúrában évszázadokon át szinte a képmutatás szinonimájává vált. Ez nagyrészt annak köszönhető, hogy az evangéliumokban, különösen Máténál, Jézus rendkívül kemény szavakkal bírál bizonyos farizeusokat és írástudókat. A történeti valóság azonban jóval összetettebb. A farizeusok nem egyszerűen egy vallási elit negatív figurái voltak, hanem a második templom korának egyik fontos zsidó vallási irányzatát alkották.

Róluk elsősorban Josephus Flavius, az Újszövetség, valamint későbbi rabbinikus hagyományok alapján tudunk. Mindhárom forráscsoportot óvatosan kell használni. Josephus saját politikai és irodalmi céljai szerint ír, az evangéliumok vallási vitákban mutatják be őket, a rabbinikus irodalom pedig jelentős részben későbbi korszakból származik.

A farizeusok eredete valószínűleg a Kr. e. második század vallási-politikai konfliktusaihoz vezethető vissza. A Hasmoneus-korban különböző csoportok vitáztak arról, hogyan kell Izraelnek a Tórát megtartania és miként kell viszonyulnia a hellenisztikus kultúrához, a templomi arisztokráciához és a politikai hatalomhoz.

Josephus a farizeusokat a szadduceusokkal és esszéenusokkal együtt a zsidóság egyik fő irányzataként mutatja be. A leírásából úgy tűnik, hogy a farizeusok jelentős tekintéllyel rendelkeztek a nép egy részének körében, és különös fontosságot tulajdonítottak a törvény értelmezési hagyományának.

A szadduceusok elsősorban papi és arisztokrata körökhöz kapcsolódhattak, míg a farizeusok társadalmi bázisa szélesebb lehetett. A feltámadás, angyalok, gondviselés és más kérdésekben is eltértek egymástól. Az Újszövetség alapján bizonyos teológiai pontokon Jézus közelebb állhatott a farizeusokhoz, mint a szadduceusokhoz.

A feltámadás például fontos közös pont. A farizeusi hagyomány elfogadta a halottak feltámadásának gondolatát, míg a szadduceusokkal kapcsolatban az Újszövetség ennek elutasításáról beszél. Pál az Apostolok cselekedeteiben saját farizeusi hátterére is hivatkozik.

Jézus és a farizeusok konfliktusát ezért nem úgy kell elképzelni, mint két teljesen idegen vallás találkozását. Éppen a közös alapok miatt lehettek élesek a viták. Ugyanazt a Tórát olvasták, ugyanazon Izrael Istenéről beszéltek, és ugyanazoknak a hétköznapi vallási

kérdéseknek tulajdonítottak jelentőséget.

A vita egyik központi témája a szombat. Az evangéliumok több történetben mutatják, ahogyan Jézus szombaton gyógyít vagy tanítványai kalászt tépnek. A kérdés nem az, fontos-e a szombat, hanem hogyan kell helyesen alkalmazni parancsát.

Jézus érvelése gyakran maga is zsidó jogértelmezési módszereket használ. Dávid történetére, a papok templomi szolgálatára vagy az irgalmasság elvére hivatkozik. Nem kívülről támadja a Tórát, hanem azon belül érvel annak jelentéséről.

A tisztasági kérdések hasonlóak. A kézmosás, étkezési gyakorlatok és rituális tisztaság olyan vallási élet részét alkották, amelyben különböző zsidó csoportok eltérő gyakorlatot követhettek. Jézus vitája itt is a külső és belső tisztaság viszonyát emeli ki.

Máté farizeusképe azonban valószínűleg nemcsak Jézus harmincas évekbeli konfliktusait őrzi. A szerző saját korának vitái is hatással lehettek arra, hogyan rendezi és hangsúlyozza a hagyományt. Ez különösen fontos a 23. fejezet megértéséhez.

A templom 70-es pusztulása után a zsidó vallási élet intézményi szerkezete alapvetően átalakult. A papi és szadduceusi elit szerepe nagyrészt összeomlott, miközben a Tóra tanulmányozására és helyi közösségi életre épülő hagyományok nagyobb jelentőséget kaptak. A későbbi rabbinikus judaizmus kialakulásában farizeusi előzményeknek fontos szerepük volt.

Ha Máté a 70 utáni évtizedekben írt, közössége olyan zsidó csoportokkal kerülhetett konfliktusba, amelyek maguk is a zsidóság jövőjét próbálták meghatározni. Ebben az esetben a Jézus és farizeusok közötti régi viták különösen aktuálisnak tűnhettek.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy Máté egyszerűen saját korának ellenfeleit vetítette vissza Jézus életébe. Sok farizeusokkal kapcsolatos konfliktus több evangéliumban is fennmaradt, tehát biztosan nem kizárólag Máté szerkesztői találmánya. Inkább arról lehet szó, hogy olyan hagyományokat emelt ki, amelyek saját korában is különösen jelentősek voltak.

A 23. fejezet hangneme mindenesetre rendkívül kemény. Jézus képmutatóknak, vak vezetőknak, meszelt síroknak nevezi az írástudókat és farizeusokat. Ezek a kifejezések későbbi keresztény környezetben könnyen

általános zsidóellenes sértéssé válhattak, eredeti történeti összefüggésükben azonban vallási prófétai polémia részei.

Az ószövetségi próféták maguk is hasonlóan erős nyelven bírálták Izrael vezetőit. Izajás, Jeremiás, Ámosz vagy Mikeás nem azért mondott kemény ítéletet saját népéről, mert kívül állt volna rajta. Éppen az Izraelhez való kötődésből fakadt kritikájuk.

Máté esetében is fontos emlékezni arra, hogy a szöveg zsidó világból született. Jézus és tanítványai zsidók. A konfliktus szereplői nem „keresztények” és „zsidók” modern értelemben. A határvonalak még alakulóban vannak.

A 23. fejezet ráadásul maga is tartalmaz olyan mondatokat, amelyek elismerik a tanítói tekintélyt. Jézus arról beszél, hogy az írástudók és farizeusok Mózes székében ülnek, ezért amit mondanak, azt meg kell tartani, miközben cselekedeteiket nem kell követni. A szakasz értelmezése vitatott, de mindenképpen bonyolultabbá teszi azt a képet, amelyben Jézus egyszerűen minden farizeusi tanítást elutasítana.

A kritika központja inkább a hiteltelenség. A vezetők másokra terheket raknak, maguk viszont nem mozdítják

őket. A külső vallási formát hangsúlyozzák, miközben az igazságosság, irgalom és hűség fontosabb követelményeit elhanyagolják.

Jézus egyik legjellemzőbb képe a szűnyog megszűrése és a teve lenyelése. A túlzó humor mögött világos erkölcsi kritika áll: a vallási aprólékosság önmagában értelmetlenné válik, ha közben az alapvető erkölcsi követelmények eltűnnek.

A tized kérdésében például Jézus nem mondja, hogy ne adják meg. Azt mondja, hogy az igazságosságot, irgalmat és hűséget is gyakorolni kellett volna, az előbbiek elhagyása nélkül. Ez ismét mutatja, hogy a vita nem egyszerű törvényellenesség.

A későbbi keresztény értelmezés egyik súlyos problémája az volt, hogy a farizeusokkal szembeni konkrét polémia fokozatosan „a zsidók” általános jellemzésévé vált. Ehhez Máté más nehéz szövegeit is felhasználták, különösen a szenvedéstörténet bizonyos mondatait.

Történetileg ez nem tartható. A farizeusok egy konkrét csoportot alkottak, a velük folytatott vita pedig nem terjeszthető ki egy egész népre vagy kétezer év zsidóságára. Már maga az evangélium is megakadályozza

ezt, hiszen minden pozitív főszereplője ugyanahhoz a zsidó néphez tartozik.

A farizeusok bemutatását ráadásul más újszövetségi szövegek árnyalják. Lukácsnál találunk farizeusokat, akik meghívják Jézust étkezni. Egyes farizeusok figyelmeztetik Heródes veszélyére. János evangéliumában Nikodémus farizeus, mégis Jézus iránt érdeklődő és később tiszteletet mutató szereplő.

Pál saját maga is farizeusnak vallja korábbi identitását, és nem úgy beszél róla, mint valamiféle erkölcsi romlottság szinonimájáról. A farizeusi hagyomány tehát nem redukálható az evangéliumi vitajelenetek negatív szereplőire.

Máté éles polémiáját ezért egy konkrét vallási konfliktus dokumentumaként érdemes olvasni. A szerző közössége azt állította, hogy Jézusban teljesedett be Izrael reménysége. Más zsidó csoportok ezt elutasították. Mindkét oldal saját bibliai és vallási érvekkel rendelkezett.

A templom pusztulása után a kérdés még súlyosabbá válhatott. Ha Izrael vallási központja elveszett, ki értelmezi helyesen a történeteket? Hol található Isten népének folytonossága? Mit jelent a Tóra? Hogyan kell

érteni a Messiás ígéretét?

Máté válasza egyértelműen Jézus köré szerveződik, de közben nem dobja el Izrael hagyományát. Ellenkezőleg: éppen annak alapján érvel.

Ez a konfliktus idővel vallási elkülönüléshez vezetett. A második századra a kereszténység és a rabbinikus judaizmus közötti határok egyre erősebbek lettek, bár a folyamat helyenként továbbra is összetett maradt. Máté szövege azonban még a szétválás egyik korai szakaszának feszültségét őrizheti.

A modern olvasás számára ezért kettős feladat adódik. Komolyan kell venni Máté kritikáját, és nem szabad tompítani a vallási viták valóságát. Ugyanakkor tilos olyan általánosítást kiolvasni belőle, amelyet a szöveg történeti helyzete nem indokol.

A farizeusokkal folytatott vita végső soron arra a kérdésre vezet vissza, milyen tekintélyt tulajdonít Máté Jézusnak. Miért jogosult ő a Tórát értelmezni, vallási vezetőket bírálni, bűnöket megbocsátani, tanítványokat küldeni és ítéletről beszélni?

Erre az evangélium több különböző címmel válaszol: Messiás, Dávid fia, Isten Fia, Emberfia, Úr. Ezek a címek

nem egyszerű szinonimák. Különböző zsidó hagyományokból származnak, és Máté sajátos Jézus-képe éppen ezek összekapcsolásából bontakozik ki.

HÁTTÉRGYÁR

25. Jézus királysága Máténál

Máté evangéliumának egyik legfontosabb sajátossága, hogy Jézust több, egymással összefüggő, de nem azonos cím segítségével mutatja be. Messiás, Dávid fia, Isten Fia, Emberfia, Úr – ezek mind külön hagyományi rétegekhez kapcsolódnak, és együtt adják ki azt a képet, amelyet az evangélista Jézusról kialakít. Máté nem egyetlen fogalomból indul ki, és nem is próbál minden címet egyetlen elméleti meghatározásba belekényszeríteni. Inkább történetek, viták, csodák és tanítások során mutatja meg, mit jelentenek.

A „Messiás” cím a görög Christos szóval jelenik meg, amely a héber másiáh, vagyis „felkent” megfelelője. Az Ószövetségben a felkenés elsősorban királyokhoz és papokhoz kapcsolódott. A második templom korára a messiási várakozások több formája alakult ki, és nem létezett egyetlen egységes zsidó messiásfogalom. Egyes hagyományok dávidi királyt vártak, mások papi vagy prófétai alakot, megint mások az utolsó idők mennyei közvetítőjét hangsúlyozták.

Máté számára a dávidi királyi vonal meghatározó. Már a genealógia első sora Jézust Dávid fiának nevezi. Ezután

a cím újra és újra megjelenik gyógyításoknál, jeruzsálemi jelenetekben és vitákban. A vakok, a kánaáni asszony és a tömeg is dávidi címmel fordul hozzá.

A „Dávid fia” azonban nem pusztán családfát jelent. A cím királyi igényt hordoz. Jézus úgy jelenik meg, mint aki Izrael királyi reménységéhez kapcsolódik, de uralma nem azonos a korabeli politikai királysággal. Nem hadsereget szervez, nem indít felkelést, és nem foglal el földi trónt.

A jeruzsálemi bevonulás különösen jól mutatja ezt a kettősséget. Jézus királyként érkezik, de alázatosan, számaron. A kép Zakariás prófétai hagyományára épül. A királyság itt nem katonai erővel, hanem békés, prófétai jellel jelenik meg.

Ez fontos volt egy olyan korban, amikor a „zsidók királya” kifejezés politikailag veszélyes lehetett. Heródes már a gyermekségtörténetben fenyegetést lát ebben a címben, a szenvedéstörténetben pedig Pilátus előtt is királyi igényként jelenik meg. A kereszt fölé írt vád szintén erre épül.

Máté azonban Jézus királyságát jóval szélesebb keretben érti. A végső jelenetben Jézus kijelenti, hogy minden hatalom neki adatott mennyen és földön. Ez már nem egy földrajzilag korlátozott királyság képe.

A „mennyeek országa” kifejezés ezért különösen fontos Máténál. A többi evangélium gyakrabban beszél „Isten országáról”, Máté azonban rendszeresen a „mennyeek országa” formát használja. Valószínűleg zsidó nyelvi érzékenység áll mögötte, amely kerülhette Isten nevének túl gyakori közvetlen használatát.

A kifejezés nem azt jelenti, hogy az ország kizárólag a túlvilágon létezik. Inkább Isten uralmára utal. Ez az uralom Jézus működésében már jelen van, de végső beteljesedése még jövőbeli. Ezért Máté egyszerre beszél jelenlegi és eljövendő országról.

A példázatok különösen jól mutatják ezt. A mustármag kicsiny kezdetből nagy növekedést ígér. A kovász láthatatlanul járja át az egész tésztát. A búza és konkoly együtt nő az aratásig. A tíz szűz példázata pedig várakozásra és éberségre tanít. Máté királyságképe tehát nem politikai program, hanem olyan isteni uralom, amely átalakítja a tanítványi életet és a közösséget.

A „Messiás” és „Dávid fia” mellett az „Isten Fia” cím is központi. A modern olvasó könnyen későbbi teológiai fogalmakat hall bele, de az első századi zsidó világban a kifejezés többféle jelentést hordozhatott. Izraelt is nevezték Isten fiának, a királyt pedig különleges fiúi

kapcsolatban lehetett érteni Istennel.

Máté azonban a cím jelentését fokozatosan mélyíti. Jézus megkeresztelésekor mennyei hang nevezi szeretett Fiúnak. A pusztai kísértő éppen ezt a fiúi identitást teszi próbára. A tanítványok a vízen járás után Isten Fiának vallják, Péter Cézárea Filippinél pedig „az élő Isten Fiának” nevezi.

A szenvedéstörténetben a cím gúny tárgyává válik. A keresztnél azt mondják Jézusnak: ha Isten Fia, szálljon le. A történet iróniája az, hogy Máté szerint éppen a kereszten mutatkozik meg, hogy Jézus nem a saját megmentésével bizonyítja fiúságát.

A halála után a római százados és társai vallják meg, hogy valóban Isten Fia volt. Ez újabb pont, ahol pogány szereplők felismerése fontos szerepet kap.

A „Fiú” motívum összekapcsolódik azzal is, hogy Jézus Istent különleges módon Atyjának nevezi. A 11. fejezetben olyan kijelentés szerepel, amely rendkívül szoros kapcsolatot állít Atya és Fiú között: senki sem ismeri a Fiút, csak az Atya, és az Atyát sem ismeri senki, csak a Fiú és akinek a Fiú ki akarja nyilatkoztatni.

Ez a mondás azért is fontos, mert stílusában sokszor inkább János evangéliumára emlékeztető magas krisztológiát mutat. Máté tehát nem csupán földi tanítóként vagy messiási királyként ábrázolja Jézust.

Az „Emberfia” cím még összetettebb. Jézus gyakran önmagára használja. A kifejezés arámi háttérben egyszerűen „embert” is jelenthetett, ugyanakkor Dániel könyvének látomása miatt apokaliptikus jelentést is hordozott.

Dániel 7. fejezetében „emberfiához hasonló” alak érkezik az ég felhőin, és örök uralmat kap. Máté több eszkatologikus szövegében nyilvánvalóan ez a háttér jelenik meg. Az Emberfia eljön dicsőségben, angyalok kísérik, és ítéletet gyakorol.

Ugyanakkor Jézus Emberfiaként szenved is. Nincs hová lehajtania fejét, átadják emberek kezébe, megölik, majd feltámad. A cím ezért egyszerre kapcsolódik alázathoz és végső dicsőséghez.

Ez a kettősség kulcsfontosságú. Máté Jézus-képében a szenvedés nem ellentéte a királyságnak, hanem útja annak. Péter éppen ezt nem érti meg Cézárea Filippinél.

Az „Úr” cím szintén többértelmű. Egyes helyeken udvarias megszólításként is érthető, másutt jóval magasabb jelentést kap. Amikor Jézust „Uram”-nak nevezik, a cím fokozatosan olyan tekintélyt fejez ki, amely túlmutat egyszerű tanítói tiszteleten.

Különösen érdekesek azok a helyek, ahol Máté ószövetségi szövegeket alkalmaz Jézusra. Az Emmanuel-név – „Velünk az Isten” – már a könyv elején megjelenik. A végén Jézus maga ígéri: „én veletek vagyok minden nap a világ végéig.” A két mondat mintegy keretbe foglalja az egész evangéliumot.

Ez a keret talán az egyik legvilágosabb példája annak, hogy Máté szerkesztése milyen mélyen kapcsolódik Jézus személyének értelmezéséhez. A történet kezdetén Jézus Emmanuel, a végén saját jelenlétét ígéri a közösségnek.

A könyv közepén pedig azt mondja, hogy ahol ketten vagy hárman összegyűlnek az ő nevében, ott van közöttük. Máté számára Jézus jelenléte nem ér véget földi működésével.

Ez az egész evangélium egyik fontos válasza arra is, hogyan élhet tovább egy közösség Jézus mennybemenetele után. Nem pusztán emléket őriz. Jézus jelenlétét feltételezi tanításában, közösségében és

küldetésében.

A krisztológiai címek ezért nem különálló teológiai definíciók. Egyetlen történet különböző oldalait világítják meg. Dávid fia Izrael királyi reménységét hordozza. Messiásként beteljesíti az ígéreteket. Isten Fiaként különleges kapcsolatban áll az Atyával. Emberfiaként szenved és végül ítél. Úrként tanítványai engedelmességét követeli.

Máté nem oldja fel e címek közötti feszültséget, hanem együtt hagyja őket. Éppen ez adja Jézus alakjának mélységét.

A királyság kérdése a szenvedéstörténetben válik különösen élessé. Jézus Jeruzsálembe királyi jelképekkel érkezik, mégis elfogják, elítélik, megkorbácsolják és keresztre feszítik. A római kivégzés vádirata szintén királyi: „Ez Jézus, a zsidók királya.” A történet látszólag a királyi igény teljes kudarcával ér véget.

Máté azonban úgy szerkeszti a szenvedéstörténetet, hogy a megaláztatás pillanataiban is újra és újra Jézus valódi identitása kerül elő. Az események mögött ószövetségi minták jelennek meg, Júdás története külön értelmezést kap, Pilátus és felesége sajátos szerepet játszik, Jézus halálát pedig olyan jelek kísérik, amelyek

Márknál ebben a formában nem találhatók. A szenvedéstörténet ezért különösen jó terep annak megfigyelésére, hogyan dolgozik Máté közös és saját hagyománnyal.

HÁTTÉRGYÁR

26. A szenvedéstörténet – közös hagyomány és Máté saját emlékei

A négy evangélium közül a szenvedéstörténetek mutatják az egyik legszorosabb szerkezeti rokonságot. Jézus jeruzsálemi utolsó napjai, az utolsó vacsora, Getszemáni, az elfogatás, a főpapi kihallgatás, Péter tagadása, Pilátus ítélete, a keresztre feszítés, a halál és a temetés mind olyan eseménysort alkotnak, amelynek alapvonalai több evangéliumban is felismerhetők.

Ez arra utal, hogy Jézus halálának története nagyon korán stabil hagyományi egységgé válhatott. Ez természetes is. A kereszténység kezdetétől központi jelentőséget tulajdonított Jézus halálának és feltámadásának. Pál levelei már az ötvenes években olyan formulákat idéznek, amelyek szerint Krisztus meghalt, eltemették és feltámadt.

A szenvedéstörténet tehát nem késői életrajzi toldalék. A Jézus-hagyomány egyik legkorábbi magjához tartozik.

Máté nagyrészt követi Márk alapvető sorrendjét, ha valóban ő volt fő írott forrása. Ugyanakkor több saját részletet ad hozzá. Ezekből különösen jól látszik, hogyan

értelmezi Jézus halálát.

Az egyik legfontosabb sajátos szál Júdás története. Márk beszámol arról, hogy Júdás pénzért átadja Jézust, Máté azonban meghatározza az összeget: harminc ezüst. Később Júdás megbánja tettét, visszaviszi a pénzt a főpapoknak, majd felakasztja magát.

A harminc ezüst nyilvánvalóan ószövetségi jelentést kap. Zakariás könyvének egy szakasza harminc ezüstről és fazekasról beszél, Máté azonban Jeremiás nevéhez kapcsolja az idézetet. Ez a rész régóta foglalkoztatja a kutatókat, mert a közölt szöveg több ószövetségi motívumot kapcsol össze.

A fazekas mezejének megvásárlása Jeremiás földvásárlási és fazekashoz kapcsolódó képeivel is összefügghet. Máté tehát valószínűleg nem egyszerűen egyetlen verset idéz pontatlanul, hanem több prófétai hagyomány motívumait egyesíti.

Júdás haláláról az Apostolok cselekedetei más formában számol be. Ott a történet egy mezőhöz és Júdás testének súlyos szétszakadásához kapcsolódik. A két beszámoló viszonyára számos harmonizáló és kritikai magyarázat született.

Elméletileg elképzelhető, hogy a kettő ugyanannak az eseménysornak külön részleteit őrizi. A felakasztás után a test leeshetett vagy később más módon sérülhetett meg. Ugyanakkor azt is el kell ismerni, hogy a két hagyomány másképpen helyezi el a pénz és a mező megvásárlásának részleteit.

A történész számára itt is több hagyományi változat létezése a biztos adat. Hogy ezek pontosan hogyan kapcsolhatók össze, már értelmezési kérdés.

Máté Júdás-képe különösen tragikus. Az áruló felismeri, hogy „ártatlan vért” adott át. Bűnbánata azonban nem vezet vissza Jézushoz. A történet ezzel erős kontrasztot alkot Péterrel.

Péter szintén súlyosan elbukik. Háromszor tagadja meg Jézust, majd keservesen sír. Mindkét tanítvány kudarcot vall, de történetük más irányba halad. A különbség nem pusztán a bűn súlyában, hanem abban is áll, mi következik utána.

Máté saját hagyományának másik híres részlete Pilátus feleségének álma. Miközben Pilátus az ítéлőszékben ül, felesége üzenetet küld neki, hogy ne legyen köze „ahhoz az igaz emberhez”, mert álmában sokat szenvedett miatta.

A jelenet különösen érdekes Máté egész evangéliumának fényében. A gyermekségtörténetben József többször álmában kap isteni útmutatást. A napkeleti bölcseket szintén álomban figyelmeztetik. Most egy pogány római kormányzó felesége kap álmot Jézus ártatlanságáról.

Az álom tehát Máténál visszatérő kinyilatkoztatási forma. Az, hogy itt pogány nő kap figyelmeztetést, jól illik ahhoz a motívumhoz, amelyben kívülállók olykor hamarabb felismerik Jézus jelentőségét, mint a történet vallási hatalmi szereplői.

Pilátus kézmosásának jelenete ugyancsak csak Máténál található. A helytartó vizet kér és a tömeg előtt megmossa kezét, kijelentve, hogy ártatlan ennek a véreétől.

A gesztus bibliai és antik tisztulási szokásokat egyaránt felidézhet. Máté elbeszélésében Pilátus ezzel megpróbálja elhárítani magáról a felelősséget, miközben tényleges hatalma volna az ítélet megváltoztatására.

Történeti szempontból Pilátus alakjának értékelése különös óvatosságot kíván. Más források, köztük Josephus és Philón, kemény és olykor brutális helytartóként mutatják be. Ezért nem volna indokolt

Máté jelenetét úgy értelmezni, mintha Pilátus valójában tehetetlen vagy különösen irgalmas ember lett volna. Az evangéliumi elbeszélés inkább Jézus ártatlanságát hangsúlyozza, miközben Pilátus erkölcsi gyengeségét is megmutatja: felismeri a problémát, mégsem akadályozza meg a kivégzést.

A jelenethez tartozik Máté egyik történetileg legsúlyosabb utóéletű mondata is, amikor a tömeg Jézus vérének felelősségét önmagára és gyermekeire vállalja. E mondatot későbbi évszázadokban zsidóellenes vádak igazolására használták, ezért történeti összefüggését különösen pontosan kell kezelni.

Először is egy narratív jelenetről van szó, nem egy egész nép minden későbbi nemzedékére vonatkozó teológiai tézistről. A jelenlévő tömeg nem azonosítható a világ zsidóságával, sem az első század teljes zsidó népességével.

Másodszor maga Jézus, az apostolok, a korai keresztények és Máté hagyományának közege is zsidó. A szöveget ezért történetileg értelmetlen volna etnikai vádként olvasni.

Harmadszor a római kivégzés jogi hatalma Pilátus kezében állt. A keresztre feszítés római büntetés volt. Az

evangéliumokban megjelenő helyi vallási vezetők szerepe nem változtat azon, hogy a kivégzést a római államhatalom hajtotta végre.

A történet eredeti polemikus környezete valószínűleg Jézus személyének első századi vitáihoz kapcsolódott. A későbbi kollektív bűnösség tanítása olyan értelmezési fejlemény, amelyet nem szabad visszavetíteni a szövegbe.

Máté a keresztre feszítés jelenetében is több sajátos részletet őriz. Jézus halálakor a templom függönye kettészakad, ahogyan Márknál is, de Máté földrengésről, sziklák meghasadásáról és sírok megnyílásáról is beszél.

A szentek feltámadásának története csak Máténál található. Jézus feltámadása után kijönnek a sírokból és megjelennek sokaknak a szent városban. Ez az evangélium egyik legnehezebben értelmezhető sajátos jelenete.

A szöveg erősen apokaliptikus nyelvet használ. A földrengés, sírok megnyílása és halottak feltámadása a végidőkhöz kapcsolódó zsidó képeket idézi. Máté ezzel Jézus halálát nem egyszerű emberi kivégzésként, hanem eszkatologikus fordulópontként értelmezi.

A történet pontos történeti természetéről a szövegen kívül nincs adatunk. Máté azonban egyértelműen valós eseménynyelvben beszél róla, miközben a jelenet szimbolikus-apokaliptikus jelentése is nyilvánvaló. E kettőt nem szükséges erőszakosan szétválasztani, de a független történeti ellenőrzés határait el kell ismerni.

Jézus halála után a százados és a vele őrzők megrémülnek a földrengéstől és a történetektől, majd megvallják, hogy valóban Isten Fia volt. Márknál a százados hasonló hitvallást tesz, Máté azonban több katonát is bevon a jelenetbe.

Ismét pogányok mondják ki azt, amit az evangélium egész története állít. A napkeleti bölcsek után a kereszt tövében római katonák állnak. A pogány világ jelenléte így a könyv elején és szenvedéstörténetében egyaránt hangsúlyos.

A temetésnél Arimateai József jelenik meg. Máté gazdag emberként mutatja be, és Jézus tanítványának nevezi. Ez a megfogalmazás Izajás szenvedő szolgájának egyik szövegével is kapcsolatba hozható, amely szerint halálában gazdaggal volt.

A sír történetéhez Máté újabb saját anyagot kapcsol. A főpapok és farizeusok Pilátushoz mennek, mert

emlékeznek Jézus feltámadásra utaló kijelentésére. Attól tartanak, hogy tanítványai ellopják a testet, majd azt állítják, feltámadt.

Pilátus őrséget engedélyez, a sírt lezárják és biztosítják. A részlet előkészíti a feltámadástörténet mátéi folytatását.

A feltámadás után ugyanis a katonák egy része jelentést tesz a főpapoknak. Pénzt kapnak azért, hogy azt mondják: Jézus tanítványai éjszaka, miközben ők aludtak, ellopták a testet.

Máté hozzáteszi, hogy ez a történet az ő idejében is elterjedt volt. Ez rendkívül érdekes történeti megjegyzés. Arra utal, hogy a feltámadásról szóló keresztény állítás mellett már létezett egy ellenmagyarázat is az üres sírra.

A polémia logikája fontos. A vitázó fél nem feltétlenül tagadja, hogy a sír üres volt, hanem más okot ad rá. Ebből természetesen nem lehet automatikusan bizonyítani a feltámadást, de megmutatja, milyen formában zajlott a korai vita.

Az őrség történetét más kánoni evangélium nem közli. Ezért nem tudjuk függetlenül ellenőrizni. Ugyanakkor Máté „mindmáig” megjegyzése arra utal, hogy nem

pusztán történetet mond, hanem saját korának ismert vitájára reagál.

A szenvedéstörténet egészében jól megfigyelhető Máté kettős módszere. Megőrzi a Márkkal közös alapstruktúrát, de saját hagyományokat és szentírási értelmezést ad hozzá. Júdás, Pilátus felesége, a kézmosás, a földrengés, a megnyíló sírok és a sír őrzése mind sajátos mátéi elemek.

Ezek nem véletlenszerű díszítések. Egy irányba mutatnak: Jézus ártatlansága, halálának üdvtörténeti jelentősége és a feltámadás valóságáról szóló vita kerül előtérbe.

A történet azonban nem a lezárt sírnál ér véget. Máté utolsó fejezete rövid, de rendkívül sűrű. Asszonyok érkeznek a sírhoz, földrengés történik, angyal jelenik meg, Jézus találkozik velük, az örök jelentést tesznek, majd a tizenegy tanítvány Galileába indul. Ott hangzik el az egész könyvet lezáró megbízás. A következő fejezetben ezért nem pusztán azt kell megvizsgálnunk, hogyan meséli el Máté a feltámadást, hanem azt is, miért Galileában fejezi be történetét, milyen szerepet kapnak az asszonyok, és hogyan vezet az üres sírtól a minden népre kiterjedő küldetésig.

27. Az üres sírtól Galileáig

Máté feltámadástörténete rövid, mégis sűrű lezárása az egész evangéliumnak. Az utolsó fejezetben több olyan motívum található, amely már a könyv korábbi részeiben is fontos volt: asszonyok mint tanúk, földrengés, angyali közlés, félelem és öröm, az órség története, Galilea különleges szerepe, végül pedig a minden népre kiterjedő misszió.

A történet a hét első napján kezdődik. Mária Magdolna és „a másik Mária” a sírhoz megy. Már ez is fontos részlet. A feltámadás első hírvivői asszonyok. A négy evangélium női tanúkat említ az üres sír történetének kezdetén, bár a névsorok és egyes részletek eltérnek.

A modern vita gyakran abból indul ki, hogy az ókori zsidó jogban a nők tanúságtételét nem minden helyzetben értékelték ugyanúgy, mint a férfiakét, ezért egy kitalált történet szerzői valószínűleg nem nőket választottak volna első tanúnak. Az érvnek van súlya, de óvatosan kell használni. A női tanúságtétel társadalmi és jogi megítélése összetettebb volt annál, hogy egyszerűen „érvénytelennek” lehessen nevezni.

Mindenesetre feltűnő, hogy a hagyomány nem cserélte le az asszonyokat tekintélyesebb férfi apostolokra. Mária Magdolna és társai megmaradtak a húsvéti történet kezdetén. Ez arra utal, hogy a női tanúk szerepe korán és mélyen beágyazódott a feltámadás emlékezetébe.

Máténál földrengés kíséri a jelenetet. Az Úr angyala leszáll, elhengeríti a követ, majd ráül. A kép apokaliptikus. A földrengés már Jézus halálakor is megjelent, most pedig a sírnál ismét az isteni beavatkozás jele.

A kő elhengerítése azonban nem azért történik, hogy Jézus ki tudjon jönni. Az angyal közlése szerint már nincs a sírban. A nyitott sír inkább a tanúk számára teszi láthatóvá a hiányt.

Az örök félelmükben megremegnek és szinte holtá válnak. Máté itt erős iróniával dolgozik: azok, akiknek az a feladatuk, hogy egy halott testet őrizzenek, a történet fordulópontján mozdulatlaná dermednek, miközben az, akit halottnak hittek, él.

Az angyal az asszonyokat arra hívja, nézzék meg a helyet, majd vigyék hírül a tanítványoknak, hogy Jézus feltámadt és előttük megy Galileába. A feltámadás híre tehát nem marad a sírnál. Azonnal küldetéssé válik.

Az asszonyok félelemmel és nagy örömmel indulnak. Ez a kettősség jól illik a bibliai kinyilatkoztatási történetekhez. Az isteni jelenléttel való találkozás nem egyszerű megnyugvás, hanem megrendítő tapasztalat.

Máté azonban nem hagyja őket pusztán angyali híradással. Jézus maga is eléjük jön. Az asszonyok átölelik lábát és leborulnak előtte.

Ez a részlet több szempontból fontos. Egyrészt Máté hangsúlyozza a feltámadott Jézus konkrét jelenlétét. Nem pusztán látomásról vagy belső meggyőződésről beszél: az asszonyok fizikailag reagálnak jelenlétére.

Másrészt a leborulás az egész evangélium egyik visszatérő motívuma. A napkeleti bölcsek már a gyermek előtt leborulnak, később más szereplők is hasonló módon fordulnak Jézushoz, most pedig a feltámadott előtt történik ugyanez.

Jézus megismétli az angyali üzenetet: a tanítványok menjenek Galileába. Feltűnő, hogy „testvéreimnek” nevezi őket. Néhány nappal korábban mind elhagyták, Péter pedig megtagadta. A feltámadás utáni első üzenet mégsem elutasítás, hanem helyreállított kapcsolat.

Galilea szerepe Máté egész evangéliumában különleges. Jézus nyilvános működésének legfontosabb területe, ott hívja első tanítványait, ott tanít és gyógyít, és most oda tér vissza az elbeszélés. A történet Jeruzsálemben jut el a keresztség és az üres sírig, de a végső megbízás Galileában hangzik el.

Ez különbözik Lukács hangsúlyától, akinél Jeruzsálem jóval fontosabb szerepet kap a feltámadás utáni eseményekben. Az eltérés nem feltétlenül jelenti azt, hogy a két hagyomány kizárná egymást. Máté kiválasztja azt a találkozást, amely saját kompozíciójának lezárására különösen alkalmas.

Az örök története közben folytatódik. Miközben az asszonyok a tanítványokhoz mennek, egyes katonák a városba indulnak és jelentik a főpapoknak a történeteket. A vezetők pénzt adnak nekik, hogy azt mondják: a tanítványok éjszaka ellopták a testet, miközben ők aludtak.

A történet logikai iróniája nyilvánvaló. Ha az örök aludtak, nem láthatták, ki vitte el a testet. Máté valószínűleg szándékosan hagyja ilyen formában az ellenmagyarázatot.

A szerző hozzáteszi, hogy ez a történet „mindmáig” elterjedt. A megjegyzés azért fontos, mert bepillantást enged a feltámadás körüli korai vitába. Úgy tűnik, Máté olyan ellenérvet ismert, amely nem feltétlenül a sír ürességét tagadta, hanem annak okát magyarázta másként.

Ez önmagában nem bizonyítja a feltámadás történeti valóságát, de jelentős adat a vita korai formájáról. A keresztény állítás szerint Jézus feltámadt, az ellenmagyarázat szerint a testet tanítványai vitték el. A két álláspont mögött közös előfeltevés lehetett, hogy a sírban nem volt ott a test.

A tizenegy tanítvány ezután Galileába megy, arra a hegyre, amelyet Jézus kijelölt. Máté nem nevezi meg a hegyet. A hely ismét szimbolikus jelentőségű lehet, hiszen az evangéliumban a hegy fontos kinyilatkoztatási tér: ott hangzik el a hegyi beszéd, hegyen történik a színeváltozás, és most hegyen kerül sor a végső küldetésre.

Amikor meglátják Jézust, leborulnak előtte, de Máté különös megjegyzést tesz: „némelyek pedig kételkedtek.” A görög mondat pontos értelmezésén lehet vitázni, de az biztos, hogy a szerző nem próbál steril, minden

bizonytalanságtól mentes képet adni.

Ez különösen figyelemre méltó egy olyan jelenetben, amelyben a feltámadott Jézus áll előttük. A hit és bizonytalanság Máténál még itt is együtt jelenhet meg. Az evangélista ezzel emberibbé teszi az apostoli tanúságtételt, nem gyengíti.

Ezután hangzik el Jézus utolsó beszéde. Rövid, de az egész könyvet összefoglalja. „Nekem adatott minden hatalom mennyen és földön.” A passzív formula arra utal, hogy a hatalom Istentől származik, ugyanakkor kiterjedése teljes.

A Dávid fiaként megkezdett királyi történet itt jut végső formájához. Jézus hatalma már nem Izrael földjére vagy földi királyságra korlátozódik.

A tanítványok ezért minden néphez küldetnek. Ez a parancs különös kontrasztban áll a korábbi missziós beszéddel, amelyben Jézus még Izrael elveszett juhaihoz küldte őket. A két parancs együtt adja Máté történeti ívét: Izrael elsőbbsége után a küldetés egyetemessé válik.

A „minden nép” kifejezésnek természetesen Izrael is része. Nem arról van szó, hogy a pogányok átveszik egy

elvetett nép helyét, hanem hogy a küldetés határai kitágulnak.

A feladat három eleme szorosan összekapcsolódik: tanítvánnyá tenni, megkeresztelni és tanítani. A keresztény misszió Máténál nem pusztán hitvallás elfogadtatása. A megtérőnek tanítvánnyá kell válnia, vagyis olyan életbe kell belépnie, amelyet Jézus tanítása formál.

A keresztségi formula az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében különösen fontos lett a későbbi kereszténység számára. Már nagyon korai keresztény forrásokban, például a Didakhéban is találunk ehhez közeli formulát.

Ez azt mutatja, hogy a háromtagú keresztségi nyelv nem késő középkori teológiai fejlemény. Már a legkorábbi keresztény hagyományban jelen van.

A parancs másik része visszautal az egész evangélium tanítási szerkezetére: meg kell tanítani mindazt, amit Jézus parancsolt. A hegyi beszéd, a missziós tanítás, a példázatok, a közösségi szabályok és az eszkatologikus útmutatás így most a közösség továbbadandó örökségévé válik.

Máté könyvének végén ezért válik teljesen érthetővé, miért rendezte ennyire tudatosan Jézus tanításait. Az evangélium nemcsak történetet őriz, hanem olyan tanítást, amelyet a következő nemzedékeknek tovább kell adniuk. A zárómondat az egész evangélium egyik legerősebb szerkezeti visszautalása: Jézus megígéri, hogy tanítványaival lesz minden nap a világ végéig.

Az első fejezetben az Emmanuel-név jelentése „Velünk az Isten”. Az utolsó mondatban Jézus maga mondja: „veletek vagyok”. A könyv így tudatos keretet alkot.

Máté nem meséli el Jézus mennybemenetelét. Nem azért, mert ne ismerhette volna, hanem mert saját történetének záróképe más. A feltámadt Jézus nem távolodik el, hanem jelenlétet ígér.

A történet tehát nyitva marad. A tanítványok küldetése most kezdődik.

A feltámadás elbeszélése ezzel visszavezet a könyv egyik alapvető kérdéséhez. Máté ugyanarról a Jézusról beszél, mint Márk és Lukács, mégis másképpen rendezi a történetet. Galileát hangsúlyozza, saját feltámadási hagyományokat őriz, és a missziós paranccsal zár. Ahhoz, hogy ennek jelentőségét pontosan lássuk, most már nem egy-egy párhuzamos történetet kell összevetni, hanem a

három teljes evangéliumot.

HÁTTÉRGYÁR

28. Máté, Márk és Lukács - három elbeszélés ugyanarról a Jézusról

A szinoptikus evangéliumok hasonlóságai időnként olyan nagyok, hogy egymás mellé téve szinte ugyanazon szöveg három változatának tűnnek. Máskor azonban különbségeik annyira feltűnők, hogy három saját szerzői világ rajzolódik ki. Éppen ez a kettősség teszi őket történetileg különösen értékesé.

Ha három, egymástól teljesen független és minden részletükben eltérő Jézus-történetet kaptunk volna, nehéz volna közös hagyományról beszélni. Ha viszont három szó szerint azonos szöveg maradt volna fenn, valójában csak egyetlen tanúságtételünk lenne három példányban. A szinoptikusok között ehelyett közös mag és szerzői különbség egyszerre van jelen.

Márk a legrövidebb. Nincs gyermekségtörténete és nem közöl genealógiát. Jézus nyilvános működésével kezd, még hozzá rendkívül gyorsan. Keresztelő János fellépése, Jézus megkeresztelése és pusztai megkísértése néhány bekezdés alatt lezajlik, majd Jézus már Galileában hirdeti Isten országát.

Márk stílusa lendületes. Az események gyakran „azonnal” követik egymást. Jézus mozog, gyógyít, ördögöket űz, vitázik, tanít, és tanítványai állandóan próbálják megérteni, ki ő.

Az úgynevezett messiási titok Márk egyik sajátossága. Jézus több alkalommal hallgatást parancsol azoknak, akik felismerik vagy akiket meggyógyít. Az identitása fokozatosan tárul fel, és teljes jelentése csak a szenvedés és kereszt fényében válik érthetővé.

Máté ezzel szemben már az első mondatban Krisztusnak, Dávid fiának és Ábrahám fiának nevezi Jézust. A gyermekségtörténetben Emmanuel, király és próféciák beteljesítője. Az olvasó kezdettől sokkal többet tud róla, mint a történet számos szereplője.

Máté tehát kevésbé épít a Jézus személyét övező narratív titokra. Inkább arra helyezi a hangsúlyt, hogyan teljesedik ki személyében Izrael története.

Márk különösen erősen hangsúlyozza a tanítványok értetlenségét. Újra és újra nem értik a példázatok, a kenyérszaporítás jelentőségét vagy Jézus szenvedésének szükségességét. A történet végén elhagyják.

Máté megtartja a tanítványok gyengeségét, de gyakran pozitívabb szerepet ad nekik. Péter különleges kijelentést és küldetést kap, a tanítványok pedig olyan közösség alapjává válnak, amelynek Jézus tanítását kell továbbadnia.

Ez nem azért történik, mert Máté el akarná rejteni az apostolok hibáit. Péter megtagadása, a tanítványok félelme és kételkedése ugyanúgy megmarad. A különbség inkább az, hogy Máté nagyobb figyelmet fordít későbbi küldetésükre.

Lukács ismét más irányt követ. Már előszavában történetírói szándékot fogalmaz meg: korábbi elbeszélések ismeretében, gondos utánajárás után rendezett beszámolót kíván adni. Ez az önreflexív bevezetés teljesen eltér Máté névtelen kezdésétől és Márk hirtelen nyitásától.

Lukács gyermekségtörténete is más világot mutat, mint Mátéé. Keresztelő János és Jézus születése párhuzamosan bontakozik ki, Zakariás, Erzsébet, Mária, pásztorok, Simeon és Anna kapnak szerepet. Az egész elbeszélést imádságok és himnikus szövegek szövik át. Máté ezzel szemben József köré szervezi a kezdeti történet jelentős részét, majd Heródes, a mágusok és az

egyiptomi menekülés kerül előtérbe.

A két gyermekségtörténet különbsége azt mutatja, milyen eltérő hagyományokhoz férhettek hozzá. Közös bennük Jézus szűzi fogantatása, Mária és József, Betlehem és a názáreti kapcsolat, de a történet többi részlete jelentős mértékben különbözik.

A genealógia szintén eltér. Máté Ábrahámától halad Jézus felé, Lukács Jézustól visszafelé egészen Ádámig. Ez önmagában jelzi a szerzői horizont különbségét.

Máté számára Ábrahám és Dávid a legfontosabb történeti kiindulópontok. Lukács Ádámig megy vissza, ezzel Jézust az egész emberiség történetébe helyezi.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy Máté kizárólag zsidó horizontú volna, Lukács pedig kizárólag univerzális. Máté evangéliuma minden nép missziójával végződik, Lukács pedig mélyen beágyazza történetét Izrael vallási világába. Inkább hangsúlykülönbségről van szó.

Lukácsnál különös figyelmet kapnak a társadalom peremére kerülő emberek. Szegények, nők, szamaritánusok és társadalmilag gyanúsak tekintett személyek gyakran fontos szerepet kapnak. Ez Máténál sem hiányzik, de Lukácsnál még következetesebb szerzői

hangsúly.

A boldogmondások összevetése jól példázza ezt. Máté a „lélekben szegényeket” nevezi boldognak, Lukács egyszerűen a szegényeket. Máté az igazságra éhezőkről beszél, Lukács azokról, akik ténylegesen éheznek.

A két szöveg nem feltétlenül zárja ki egymást. Jézus tanítása egyszerre rendelkezhetett spirituális és társadalmi jelentéssel. Az evangélisták azonban más hangsúlyt emelnek ki.

Lukács földrajzi szerkezete szintén sajátos. Jézus hosszú úton halad Galileából Jeruzsálem felé, és az út közben rengeteg tanítás hangzik el. Jeruzsálem az egész Lukács-Apostolok cselekedetei kettős mű középpontja: az evangélium oda tart, az Apostolok cselekedetei pedig onnan indul Róma felé.

Máténál Galilea sokkal erősebb keretező szerepet kap. Ott kezdődik Jézus nyilvános működése, és oda tér vissza a feltámadás után is. A misszió végső parancsa nem Jeruzsálemben, hanem egy galileai hegyen hangzik el.

Márk földrajzi íve megint más: Galileából Jeruzsálembe tartó drámai mozgás jellemzi, amely a keresztnél éri el tetőpontját. A legrégebbi és

legfontosabb kéziratok alapján rekonstruált szöveg 16,8-nál, az üres sír és az asszonyok félelmének jeleneténél zárul, miközben későbbi kéziratok hosszabb befejezéseket is őriznek.

A három evangélium Jézus tanítását is eltérően szervezi. Márk a mondásokat rendszerint az eseményekbe ágyazza. Máté nagy beszédblokkokba gyűjti őket. Lukács sok tanítást a jeruzsálemi út keretébe helyez.

Ez különösen erős bizonyítéka annak, hogy az evangélisták szerzők, nem pusztán jegyzőkönyvvezetők. Ugyanazt a hagyományi anyagot tudatosan szerkesztik.

A „szerkesztés” szót azonban nem szabad úgy érteni, mintha történetek szabad kitalálását jelentené. A szerzői tevékenység elsősorban kiválasztást, sorrendezést, rövidítést, összekapcsolást és értelmezést jelent.

Egy modern történeti életrajz szerzője is hasonló döntéseket hoz. Nem mondhat el minden eseményt, ezért válogat. Tematikus fejezeteket alkot. Ugyanazon személy életének különböző aspektusait más sorrendben is bemutathatja.

Az ókori életrajzírás még rugalmasabban kezelte a kronológiai sorrendet. A mondások és események jelentésének kiemelése gyakran fontosabb volt a napra pontos időrendnél.

Ez segít megérteni a szinoptikus eltéréseket is. Ha egy esemény más helyen szerepel Máténál és Lukácsnál, nem feltétlenül kell feltételezni, hogy egyikük tévesen emlékezett. A szerkesztési sorrend teológiai vagy tanítói célt szolgálhatott.

A három evangélista közös anyaga ugyanakkor rendkívül fontos történeti alapot biztosít. Jézus galileai működése, tanítványainak kiválasztása, Keresztelő Jánossal való kapcsolata, gyógyításai, példázatai, vallási vitái, Jeruzsálembe való útja, utolsó vacsorája, elfogatása, Pilátus előtti pere, keresztre feszítése és a feltámadás hirdetése mind közös szerkezethez tartoznak. A különbségek e közös vázon belül jelennek meg. Máté sajátossága különösen az Ószövetség folyamatos jelenléte, Jézus nagy tanítói beszédei, Péter szerepe, az egyház kérdése és a zsidó vallási viták részletesebb kezelése. Márk ereje a drámai elbeszélésben, Jézus titokzatosságában és a keresztre felé vezető történeti mozgásban rejlik. Lukács szélesebb történeti horizontot alkot, amelyben Jézus története az Apostolok

cselekedeteiben folytatódik, egészen a Római Birodalom központjáig.

A három portré tehát nem ugyanaz, de nem is három különböző személyről szól. Egy közös történeti emlékezetből született, három különböző szerzői perspektívát látunk.

Ez azért is fontos, mert az evangéliumi hagyomány hitelességét nem érdemes a modern jegyzőkönyvi azonosság mércéjével vizsgálni. Ha három tanú minden mondatban azonos szöveget mondana, az éppen arra utalna, hogy nem három független hanggal van dolgunk.

A szinoptikusok között természetesen irodalmi függés is létezik, ezért nem tekinthetők teljesen független tanúknak. Ugyanakkor saját hagyományaik és szerkesztésük mutatja, hogy nem egyetlen központi szöveg mechanikus másolatai.

Máté és Lukács például ugyanazt a Márk-anyagot sok esetben egészen más irányban egészíti ki. Ez azt mutatja, hogy további, részben különböző forrásvilághoz fértek hozzá.

A Jézus-hagyomány ezért már az első században egyszerre mutat egységet és sokféleséget. A közösségek

nem érezték szükségesnek, hogy minden különbséget eltüntessenek.

Ez különösen jelentős a későbbi kánon történetében. Az egyház végül nem egyetlen „tökéletesített” evangéliumot választott, hanem négyet őrzött meg. A különböző perspektívák egymás mellett maradtak.

A szinoptikusok között fennálló kapcsolat azonban még nem ad teljes képet. A negyedik kánoni evangélium, János könyve, jóval nagyobb eltéréseket mutat. Másképpen rendezi Jézus működését, más beszédstílust őriz, és olyan eseményeket közöl, amelyek a szinoptikusoknál hiányoznak. Ha meg akarjuk érteni Máté helyét az evangéliumi hagyomány egészében, ezért röviden Jánoshoz is oda kell fordulnunk.

29. És János?

Máté, Márk és Lukács olyan szoros rokonságban áll egymással, hogy közös megnevezést kaptak: szinoptikus evangéliumok. János könyve viszont már első olvasásra más világot képvisel. Más a nyelve, másképpen rendezi Jézus működését, más beszédformákat használ, és számos olyan eseményt közöl, amely a szinoptikusokból hiányzik. A különbségek azonban nem jelentik azt, hogy János egy másik Jézusról beszélne. Inkább azt mutatják, milyen eltérő hagyományi és szerzői utak vezettek ugyanannak a személynek a bemutatásához.

Máté számára Jézus története Ábrahámval és Dáviddal kezdődik. János még messzebbre megy vissza: „Kezdetben volt az Ige.” A negyedik evangélium nyitánya kozmikus távlatba helyezi Jézus személyét. Máté történeti-genealógiai bevezetést ad, János pedig teológiai himnusszal indít.

A különbség jelentős, mégsem teljesen idegen a két evangélium Jézus-képe. Máté Emmanuelként, vagyis „Velünk az Isten”-ként mutatja be Jézust, és a könyv végén az ő állandó jelenlétével zár. János az Igéről mondja, hogy testté lett és közöttünk lakott. Mindkét evangélium jóval többet állít Jézusról egyszerű prófétai

vagy tanítói szerepnél.

A szerzői módszer azonban eltérő. Jánosban Jézus hosszú beszédek mond saját identitásáról, az Atyával való kapcsolatáról, az életről, világosságról, igazságról és szeretetről. Ezek nyelvezete egészen más, mint Máté hegyi beszéde vagy példázatai.

Máténál Jézus gyakran rövid képekben, példázatokban és erkölcsi parancsokban tanít. Jánosnál hosszú teológiai párbeszéddek és monológok dominálnak. Nikodémussal az újjászületésről, a samáriai asszonnyal élő vízről beszél, az utolsó vacsora után pedig több fejezeten át tanítja tanítványait.

Ez a különbség régóta felveti a kérdést, melyik beszédforma áll közelebb Jézus eredeti tanítási stílusához. Valószínű, hogy a szinoptikusok rövidebb mondásai sokszor közvetlenebbül őrizhetik a palesztinai tanítói formát. Ebből azonban nem következik, hogy János hosszabb beszédei egyszerűen történetietlenek volnának.

Lehetséges, hogy János erősebben szerkeszti és értelmezi Jézus tanításait. A történeti mag és az evangélista teológiai nyelve itt különösen szorosan összefonódhatott. Az ókori történeti és életrajzi írásban

nem számított szokatlannak, hogy egy szerző egy személy gondolatait saját nyelvi formájában rendezze nagyobb beszéddé.

A negyedik evangélium ugyanakkor számos konkrét földrajzi és történeti részletet őriz. Jeruzsálem topográfiája, ünnepek, zsidó szokások, a templom és különböző helyszínek ismerete arra utal, hogy a szerző vagy hagyományi köre szoros kapcsolatban állt Palesztina világával. Ez figyelmeztet arra, hogy a teológiai nyelv és a történeti emlékezet nem zárja ki egymást.

János és Máté kronológiája több ponton különbözik. A szinoptikusok Jézus nyilvános működését erősen Galileához kapcsolják, majd a történet vége felé vezetik Jeruzsálembe. János viszont több jeruzsálemi utat és ünnepet említ.

Ennek alapján János hosszabb, több évet átfogó nyilvános működést feltételez. A három páska említése alapján alakult ki az a hagyományos kép, hogy Jézus működése körülbelül három évig tarthatott.

A szinoptikusokból önmagában jóval nehezebb volna ilyen időtartamot kiszámítani. János tehát ebben a kérdésben kiegészítő történeti információt őrizhet.

Különbség van a templom megtisztításának helyében is. Máté, Márk és Lukács Jézus működésének végére, a jeruzsálemi bevonulás utánra teszi. János viszont könyve elején helyezi el.

Erre két fő magyarázat létezik. Az egyik szerint Jézus kétszer hajtott végre hasonló templomi akciót. A másik szerint ugyanazt az eseményt az evangélisták különböző szerkesztési célok miatt helyezték eltérő pontra.

Mindkét lehetőség elképzelhető. Mivel egyik evangélista sem ad modern napi kronológiát Jézus teljes működéséről, a sorrendkülönbség önmagában nem oldja meg a kérdést.

Az utolsó vacsora időrendje még fontosabb probléma. A szinoptikusok erősen pászkavacsoraként mutatják be Jézus utolsó étkezését. János kronológiáját sokan úgy értik, hogy Jézus kivégzése akkor történik, amikor a pászkabárányokat készítik elő.

A kérdéshez különböző naptárelméletek, eltérő ünnepi számítások és szövegértelmezések kapcsolódnak. A kutatásban nincs teljes egyetértés. A különbség azonban jól mutatja, hogy az evangélisták nem minden kronológiai részletet azonos módon rendeznek.

Máté és János között mégis számos fontos közös pont van. Mindketten különösen hangsúlyozzák Péter szerepét, bár más történetekben. Mindketten beszélnek Júdás árulásáról, Jézus Pilátus előtti kihallgatásáról, keresztre feszítéséről, Arimateai Józsefről, az üres sírról és Mária Magdolnáról. A feltámadástörténetek különbségei mellett a közös mag egyértelmű: a sír üres, Jézus élőként jelenik meg követőinek, és tanítványai e tapasztalat következtében új küldetést kapnak.

János különösen fontos szerepet ad Mária Magdolnának. Ő találkozik a feltámadt Jézussal a sírnál, majd hírt visz a tanítványoknak. Máténál Mária Magdolna és a másik Mária együtt találkoznak vele. A két hagyomány ebben a pontban közel áll egymáshoz.

A Péterhez kapcsolódó hagyományok azonban eltérnek. Máté a „szikla” és a kulcsok mondását őrzi, János pedig a feltámadás után a háromszoros kérdést: „Szeretsz-e engem?”, majd a nyáj gondozásának megbízását.

Mindkét evangéliumban különleges apostoli szerep rajzolódik ki, de más nyelven. Ez arra utalhat, hogy Péter tekintélyéről több, egymást kiegészítő hagyomány élt a korai kereszténységben.

János különösen sok olyan személyt nevez meg, akik a szinoptikusokban alig vagy egyáltalán nem jelennek meg. Nikodémus, Lázár, Márta és Mária történetei saját hagyományi világot mutatnak. Ez arra utal, hogy János nem egyszerűen a szinoptikusokat dolgozta át.

Az egyik régi kérdés ezért az, ismerte-e János valamelyik szinoptikus evangéliumot. Erre nincs biztos válasz. Vannak közös történetek és motívumok, de a szöveges egyezések sokkal gyengébbek, mint Máté, Márk és Lukács között.

Lehetséges, hogy János ismerte a szinoptikus hagyományt anélkül, hogy közvetlenül egy adott könyvből dolgozott volna. Az is elképzelhető, hogy egyes szinoptikus evangéliumokat már ismert, de saját hagyományára támaszkodva tudatosan más anyagot választott.

A negyedik evangélium egyik érdekes sajátossága, hogy több helyen mintha feltételezné az olvasó bizonyos előismereteit. Nem mindig meséli el részletesen azokat az eseményeket, amelyeket a szinoptikusokból ismerünk. Keresztelő János működésének vagy az utolsó vacsora egyes elemeinek kezelése erre utalhat. Ez azonban nem bizonyít közvetlen irodalmi függést.

Máté és János összevetése azt is megmutatja, hogy a korai kereszténységben már az első század végére többféle teológiai nyelv létezett Jézus személyének megfogalmazására. Ez nem feltétlenül egy lassú átmenet az „egyszerű emberi Jézustól” egy késői isteni Krisztusig.

Pál levelei már jóval az evangéliumok végleges formája előtt rendkívül magas kijelentéseket tesznek Krisztusról. Máté szintén olyan Jézust mutat be, akinek minden hatalom adatott mennyen és földön, aki megbocsát, ítél és állandó jelenlétet ígér követőinek. János ezt más fogalmakkal és még közvetlenebb nyelven fogalmazza meg.

A különbségeket ezért nem célszerű fejlődési rangsorra alakítani, mintha az egyik evangélium „egyszerűbb”, a másik pedig „fejlettebb” Jézus-képet képviselne. Inkább eltérő hagyományi és teológiai perspektívákról beszélhetünk.

Máté Izrael történetéből indul. János a teremtés kezdetéig megy vissza. Máté Jézust újra és újra a prófétákhoz, Dávidhoz és Mózeshez kapcsolja. János az Igével, világossággal, élettel és az Atyával való különleges egységgel írja le.

A két perspektíva azonban találkozik. Mindkettő azt állítja, hogy Jézus jelentősége túlmutat egy első századi galileai tanító életén.

Ez magyarázza azt is, miért nem cserélte le később az egyház az egyik evangéliumot a másikkra. A négy könyvet egymás mellett őrizte meg. Máté nem tette fölöslegessé Márkot, János pedig nem tette fölöslegessé Mátét.

Ebből a szempontból különösen érdekes, hogy a második században Máté evangéliuma milyen nagy tekintélyt szerzett. A korai keresztény szerzők gyakran olyan mondásokat idéznek vagy visszhangoznak, amelyek Máté szövegéhez állnak közel. A könyv tanítási szerkezete, az egyházi életre vonatkozó útmutatása és Jézus beszédeinek gazdagsága különösen alkalmassá tehetette a közösségi használatra.

30. Hogyan lett Mátéból az egyház evangéliuma?

A mai Újszövetségben Máté áll az első helyen. Ez a sorrend nem azért alakult ki, mert minden korai keresztény biztosan Mátét tartotta a legrégebbi evangéliumnak, bár az ókori egyházi hagyomány valóban gyakran neki adott elsőbbséget. A könyv különleges tekintélyét az is magyarázhatja, hogy rendkívül jól használható volt tanításra, liturgiára, közösségi szabályozásra és a keresztény identitás meghatározására.

Máté olyan evangéliumot alkotott, amely szinte kézikönyvként is működhetett. A hegyi beszéd összefoglalta a keresztény erkölcs jelentős részét. A missziós beszéd a tanítványok küldetését rendezte. A 18. fejezet közösségi konfliktusokra és megbocsátásra adott útmutatást. A záró missziós parancs pedig a keresztséget, tanítást és egyetemes küldetést kapcsolta össze. Ez magyarázhatja, hogy a könyv nagyon korán széles körben terjedt.

Az egyik legfontosabb korai párhuzam a Didakhé, vagyis „A tizenkét apostol tanítása”. Ez a rövid keresztény irat különböző rétegekből állhat, és pontos

datálása vitatott. Sok kutató az első és második század fordulójára vagy a második század elejére helyezi, egyes részei azonban ennél korábbi hagyományt is őrizhetnek.

A Didakhé számos ponton feltűnően közel áll Mátéhoz. A Miatyánkot olyan formában közli, amely erősen hasonlít Máté változatára. A keresztséghez Atya, Fiú és Szentlélek nevéhez kapcsolódó formulát használ. Erkölcsi tanításaiban pedig több olyan motívum jelenik meg, amely a hegyi beszéddel rokon.

Különösen érdekes, hogy a Didakhé nem pusztán idézi ezeket a tanításokat, hanem közösségi gyakorlatba illeszti őket. Megmondja, hogyan böjtöljenek, hogyan imádkozzanak, hogyan keresztseljenek, miként fogadják a vándortanítókat és milyen feltételekkel éljenek együtt.

Ez nagyon hasonló világ ahhoz, amelyet Máté evangéliumából is ki lehet olvasni. Ha mindkét szöveg valóban szíriai vagy ahhoz közeli keresztény környezetből származik, a párhuzam még érdekesebb.

Nem tudjuk teljes bizonyossággal, hogy a Didakhé szerzője közvetlenül a kanonikus Máté-példányból idézett-e minden ilyen helyen. Lehetséges közös hagyomány is. Az egyezések sűrűsége azonban azt mutatja, hogy a mátéi formájú Jézus-hagyomány nagyon

korán jelentős szerepet kapott.

Antiochiai Ignatiosz levelei újabb fontos tanúságot adnak. Ignatiosz a második század elején, római kivégzése felé tartva több keresztény közösségnek írt levelet. Szövegeiben olyan kifejezések és Jézus-hagyományok jelennek meg, amelyek Mátéhoz közel állnak. Az egyik legismertebb példa Jézus megkeresztelkedéséhez és a tanítványi élethez kapcsolódó nyelvezet, bár Ignatiosz ritkán idéz olyan módon, hogy minden esetben bizonyítható legyen egy konkrét írott evangélium közvetlen használata.

A korai keresztény idézési gyakorlat eltért a maitól. Nem tüntettek fel oldalszámot, fejezetet vagy versszámot, hiszen ezek a rendszerek még nem léteztek. Egy szerző sokszor emlékezetből idézett, összekapcsolt két hasonló mondást, vagy olyan formát használt, amelyet a közösségi liturgia alakított. Ezért a Mátéra utaló korai nyomokat mindig óvatosan kell értelmezni.

Az első Kelemen-levél és Polükarposz leveleiben is találunk olyan Jézus-mondásokat, amelyek közel állnak a szinoptikus, köztük mátéi hagyományhoz. Ezek ismét azt mutatják, hogy Jézus tanításának olyan formái terjedtek, amelyek később a kanonikus evangéliumokból ismertek.

A második század közepén Jusztinosz már egy fejlettebb evangéliumhasználatot mutat. Beszél az „apostolok emlékiratairól”, amelyeket a keresztény összejöveteleken felolvastak. Ez rendkívül fontos adat: az evangéliumi szövegek ekkorra liturgikus használatban álltak.

Jusztinosz Jézus születéséről, tanításáról és szenvedéséről szóló beszámolóiban több olyan részletet használ, amely különösen Mátéhoz vagy Lukácshoz áll közel. Nem mindig lehet pontosan meghatározni, milyen evangéliumi szövegforma állt előtte, de Máté hatása jól érzékelhető.

Ebben az időszakban a keresztény közösségek már földrajzilag hatalmas területen éltek. Szíriától Kis-Ázsián és Görögországon át Rómaig terjedtek. Egy evangélium ilyen széles elterjedése azt feltételezi, hogy másolatai viszonylag gyorsan mozogtak a közösségek között.

Ez újabb ok arra, hogy óvatosan beszéljünk „Máté közösségéről”, mintha a könyv kizárólag egyetlen kis gyülekezet belső dokumentuma lett volna. Lehetett konkrét elsődleges közönsége, de hamar túllépett rajta.

A könyv gyors terjedéséhez formája is hozzájárulhatott. Máté egyesítette Márk elbeszélésének

nagy részét jelentős tanítási anyaggal. Olyan könyvet kínált, amely egyszerre szolgált Jézus életének elbeszéléseként és tanításainak gazdag gyűjteményeként.

Ha egy korai közösségnek csak egyetlen nagy evangéliumi tekercset kellett volna választania tanításhoz, Máté különösen praktikus lehetett. Benne megtalálható volt Jézus születésének története, nyilvános működése, csodái, példázatai, nagy beszédei, szenvedése, feltámadása és az egyházi küldetés. Ez részben magyarázhatja, miért idézték olyan gyakran.

A második század végére Irenaeus már egyértelműen négy evangéliumról beszél. Máté, Márk, Lukács és János számára nem négy rivális könyv, amelyek közül egyet kell kiválasztani, hanem együtt alkotják az evangélium négyszeres formáját.

Irenaeus érvelése olykor saját korának szimbolikus gondolkodását tükrözi, amikor a négy evangélium számát a világ négy égtájával vagy más négyes struktúrákkal kapcsolja össze. A történeti szempontból legfontosabb adat mégis az, hogy számára a négyes gyűjtemény már adott. Ez azt jelenti, hogy Máté a második század végére nem egyszerűen egy helyi közösség könyve, hanem a

széles egyház egyik alapvető irata.

Irenaeus tanúsága itt elsősorban azért fontos, mert a második század végére Máté már név szerint az apostoli evangéliumok kialakuló négyeséhez tartozott. A szerzősége és a feltételezett héber eredetre vonatkozó közléseit korábban részletesen megvizsgáltuk; ezen a ponton a könyv széles egyházi tekintélye a döntő.

Máté egyházi tekintélyét az is erősíthette, hogy könyve jól kapcsolta össze az Ószövetséget és a Jézus-hagyományt. Egy olyan egyház számára, amelynek egyre több pogány tagja volt, különösen fontos kérdéssé vált, hogyan viszonyuljon Izrael Szentírásához.

Máté válasza világos: a kereszténység nem kezdheti el történetét Jézus születésével, mintha előtte semmi sem történt volna. Ábrahám, Dávid, Mózes és a próféták nélkül Jézus története nem érthető. Ez különösen alkalmassá tehetette Mátét arra, hogy az Ószövetség és az Újszövetség közötti kapuként álljon a keresztény Biblia elején.

A kánoni sorrend kialakulásakor ezért valószínűleg több tényező találkozott. Máté apostoli tekintélye, korainak tartott eredete, széles körű használata, gazdag tanítási anyaga és erősen ószövetségi bevezetése mind

hozzájárulhatott ahhoz, hogy az evangéliumok élére kerüljön.

Ez a hely később óriási hatással volt a keresztény kultúrára. Évszázadokon át az Újszövetséget kinyitó olvasó először Máté szavaival találkozott.

A középkori liturgiában, prédikációban és teológiában a hegyi beszéd, a Miatyánk, a Péternek adott ígéret, a végső ítélet és a missziós parancs alapvető szövegekké váltak. Máté nyelvezete beépült a keresztény erkölcsi és intézményi gondolkodásba.

Ezzel azonban új probléma is megjelent. Egy szöveg, amely egy első századi zsidó keresztény világban született, fokozatosan olyan egyházak szent könyve lett, amelyek többsége már alig ismerte ezt a világot. A farizeusokkal folytatott belső vallási viták később külső zsidó-keresztény konfliktusként hangzottak. Péter szerepe intézményi viták középpontjába került. A hegyi beszéd egyes parancsainak értelmezése szerzetesi, politikai és társadalmi vitákat indított. Máté evangéliuma tehát már korán túlnőtt saját keletkezési környezetén.

A könyv azonban csak azért válhatott ilyen meghatározóvá, mert közben maga az evangéliumi kánon is kialakult. A második században ugyanis nem kizárólag

a ma ismert négy evangélium létezett. Más Jézus-iratok is forgalomban voltak, különböző közösségek pedig eltérő szövegeket használtak. A következő kérdés ezért az, hogyan és miért alakult ki végül az a négyes gyűjtemény, amelyben Máté, Márk, Lukács és János egymás mellett kapott helyet.

31. Négy evangélium, egy kánon

A második századi kereszténység egyik legfontosabb kérdése az volt, mely iratok hordozzák hitelesen Jézus és az apostolok hagyományát. A probléma azért vált egyre élesebbé, mert a kereszténység gyorsan terjedt, különböző városokban és közösségekben eltérő hagyományok éltek, közben pedig újabb és újabb Jézusról szóló írások jelentek meg. A későbbi Újszövetség huszonhét könyvének kánonja még nem létezett végleges formában, de több irat már igen korán kiemelkedő tekintélyre tett szert.

Az evangéliumok esetében különösen érdekes, hogy végül nem egyetlen szöveg győzött. Az egyház négy, egymástól részben eltérő evangéliumot őrzött meg. Ez önmagában jelentős döntés volt. Egyszerűbb lett volna egyetlen könyvet tekinteni végleges Jézus-életrajznak, vagy a négy történetet egyetlen harmonizált elbeszéléssé összeolvasztani. A keresztény hagyomány mégis ragaszkodott Máté, Márk, Lukács és János különállásához.

A négyes kánon kialakulásának pontos folyamata nem rekonstruálható minden részletében. Nem ismerünk

olyan egyetlen zsinati döntést a második századból, amely egy csapásra meghatározta volna a négy evangélium kizárólagos helyét. Inkább fokozatos folyamatot látunk, amelyben a közösségi használat, az apostoli eredet hagyománya, a tanítás tartalma és az egyházak közötti elterjedtség egyaránt szerepet játszott.

Máté ebből a szempontból erős helyzetben volt. Apostoli név kapcsolódott hozzá, széles körben használták, tanításai jól alkalmazhatók voltak a közösségi életben, és szorosan kapcsolta Jézust Izrael Szentírásához. Márk Péter hagyományával állt kapcsolatban, Lukács Pál köréhez, János pedig saját apostoli vagy tanítványi tekintélyhagyományt képviselt.

A második században azonban más megoldások is születtek. Az egyik legfontosabb Markión nevéhez kapcsolódik. Markión a század közepén Rómában működött, és radikálisan különbséget tett Izrael Teremtő Istene és Jézus Krisztus Istene között. Ez az álláspont alapvetően szemben állt azzal a szemlélettel, amelyet Máté evangéliuma képvisel.

Máté számára Jézus története Izrael történetének beteljesedése. Markión viszont éppen ezt a folytonosságot akarta megszüntetni. Ennek megfelelően

saját keresztény iratgyűjteményében egy szerkesztett Lukács-evangéliumot és Pál leveleinek egy csoportját használta. A részletek rekonstruálása körül komoly kutatási vita van, de az biztos, hogy Markión kánonja lényegesen szűkebb volt, és az Ószövetséggel való keresztény folytonosságot elutasító teológiai álláspontot tükrözött.

Ez különösen élesen mutatja Máté jelentőségét. Ha Máté áll a keresztény Újszövetség elején, az önmagában azt közvetíti, hogy Jézus története Ábrahám, Dávid és a próféták nélkül nem érthető. A mátéi evangélium szinte programatikus cáfolata annak az elképzelésnek, amely a kereszténységet leválasztaná Izrael történetéről.

A másik fontos második századi kísérlet Tatianosz nevéhez kapcsolódik. Ő a négy evangéliumból egyetlen folyamatos elbeszélést készített, amely Diatesszaron néven vált ismertté. A görög eredet elveszett, de a mű különböző változatai és hatása alapján jól tudjuk, milyen jelentős szerepet játszott, különösen a szír kereszténységben.

A Diatesszaron megoldása érthető. Ha négy evangélium ugyanarról a Jézusról beszél, miért ne lehetne egyetlen történetbe rendezni őket? Így

eltűnhetnének a párhuzamok és a sorrendi különbségek, az olvasó pedig egyetlen egységes Jézus-életrajzot kapna.

Az egyház hosszú távon mégsem ezt az utat választotta. A négy különálló evangélium megmaradt. Ez azt jelentette, hogy a különbségeket is megőrizték.

Ennek súlyát könnyű alábecsülni. Máté és Lukács gyermekségtörténete nem lett egyetlen mesterséges elbeszéléssé összeolvasztva. A feltámadástörténetek eltérő sorrendje és hangsúlyai is megmaradtak. János saját kronológiája és beszédstílusa sem olvadt bele a szinoptikusokba.

A keresztény kánon tehát nem a különbségek eltüntetésével teremtett egységet, hanem azok megtartásával. Az egységet a Jézusról szóló közös tanúságtételben látta, nem minden részlet teljes azonosságában.

Irenaeus ennek egyik legkorábbi világos megfogalmazója. A második század végén határozottan négy evangéliumról beszél, és a négyes számot teológiai szimbolikával is indokolja. Számunkra ennél fontosabb, hogy számára a négy könyv együtt már normatív gyűjteményt alkot.

Irenaeus olyan korban írt, amikor különféle keresztény irányzatok saját evangéliumi szövegeket vagy sajátos értelmezéseket használtak. A négyes evangélium hangsúlyozása ezért egyben az apostoli hagyomány határainak kijelölését is jelentette.

A második századból más Jézus-iratok is ismertek. Tamás evangéliuma Jézus mondásainak gyűjteményét tartalmazza. Péter evangéliumának fennmaradt töredéke a szenvedés és feltámadás sajátos elbeszélését őrzi. Gyermekségevangeliumok később Jézus vagy Mária korai életének olyan részleteit mesélték el, amelyek a kánoni evangéliumokból hiányoznak.

Ezek az iratok nagyon különböző korúak és jellegűek. Nem lenne helyes mindet egyetlen „apokrif evangélium” kategóriaként kezelni, mintha azonos történeti értékük volna. Egyesek korai hagyományokat is őrizhetnek, mások egyértelműen későbbi legendaképződés eredményei.

A kánoni négyes előnye az volt, hogy mindegyik könyv széles körű egyházi használatban állt, és mindegyiket az apostoli korszakhoz kapcsolták. Ez nem jelenti azt, hogy a kánon kialakulásakor modern történeti vizsgálatot végeztek volna. A közösségek saját hagyományi

emlékezetük és liturgikus használatuk alapján ítélték.

Az apostoliság fogalma ráadásul tágabb volt annál, hogy minden könyvet személyesen egy apostolnak kellett írnia. Márkot Péterrel, Lukácsot Pállal kapcsolták össze. A lényeg az volt, hogy a könyv az apostoli tanúságtétel köréhez tartozzon.

Máté ebből a szempontból különösen erős státuszt élvezett, hiszen maga a névadó a tizenkettő közé tartozott. Ez minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a könyv olyan gyorsan központi helyre került.

A kézirati hagyomány további bizonyítékot ad az evangéliumok korai elkülönítésére. Amikor a keresztények kódexformában több könyvet egy kötetbe gyűjtöttek, az evangéliumok címei szükségessé váltak az egyes szövegek megkülönböztetésére. A „Máté szerint”, „Márk szerint”, „Lukács szerint”, „János szerint” típusú címek azt fejezik ki, hogy egyetlen evangéliumot ismernek el, amely négy tanúságtételben jelenik meg.

Ez teológiai szempontból is érdekes. Nem négy különböző „jó hírről”, hanem ugyanazon evangélium négy elbeszéléséről van szó.

A négyes forma kialakulása valószínűleg viszonylag korán végbement. A második század végére már olyan széles körben elfogadott, hogy nehéz volna rövid idő alatt, központi hatalmi döntéssel megmagyarázni. Inkább az tűnik valószínűnek, hogy különböző területeken fokozatosan ugyanahhoz a négy könyvhöz jutottak el.

Ez nem jelenti azt, hogy mindenütt ugyanabban a sorrendben vagy ugyanazzal az intenzitással használták őket. Tatianosz Diatesszaronja például évszázadokig jelentős maradt a szír egyházban. A négy különálló evangélium használata azonban végül ott is felülkerekedett.

Máté első helye különösen tartósnak bizonyult. Sok ókori és középkori bibliai kéziratban ő nyitja az Újszövetséget. Az olvasó így az Ószövetség után közvetlenül egy olyan könyvvel találkozik, amely egy genealógiával köti össze a két nagy bibliai egységet.

A kánoni sorrend teológiai hatása ezért jelentős. Malakiás vagy más ószövetségi könyv után az Újszövetség első sorai Ábrahámmal és Dáviddal folytatják a történetet. A keresztény Biblia szerkezete így maga is azt az üzenetet erősíti, amely Máté evangéliumának egyik fő témája: Jézus története Izrael

történetének folytatásában áll.

Az évszázadok során azonban a négy evangélium közötti hangsúlyok változtak. A korai és középkori egyházban Máté kiemelkedő tekintélyt élvezett, később János teológiai mélysége került különösen előtérbe, a modern bibliakutatás pedig Márk elsőbbségének elméletével új figyelmet irányított a legrövidebb evangéliumra.

Ez nem csökkentette Máté jelentőségét, inkább más kérdéseket tett fel neki. A könyvet egyre inkább szerzői alkotásként, zsidó keresztény dokumentumként, közösségi tanításként és a szinoptikus hagyomány egyik fő tanújaként kezdték vizsgálni.

Közben azonban kétezer év értelmezése rakódott rá. Egyházatyák, szerzetesek, pápák, reformátorok, művészek, politikusok, békemozgalmak és társadalmi reformerek mind újraolvasták. A hegyi beszédet a szerzetesi tökéletesség útmutatójaként, társadalmi etikaként, pacifista programként és személyes erkölcsi mérceként is értelmezték. Péter szavai egyházi intézmények alapjává váltak, a végső ítélet jelenete pedig egész európai művészeti hagyományt formált.

A Máté-evangélium története ezért nem ér véget a kánon kialakulásával. Ekkor kezdődik igazán az utóélete.

HÁTTÉRGYÁR

32. Máté útja kétezer éven át

Kevés könyv hatott olyan mélyen az európai és keresztény kultúrára, mint Máté evangéliuma. Szavai a liturgiából bekerültek a hétköznapi nyelvbe, képei templomok falaira és festményekre kerültek, tanításai pedig újra és újra erkölcsi, politikai és társadalmi viták alapjává váltak. Az evangélium története így nemcsak az első század története, hanem annak a kétezer évnek a története is, amelyben egymást követő nemzedékek próbálták megérteni.

A korai egyház számára Máté elsősorban tanítói evangélium volt. A hegyi beszéd, a Miatyánk, a böjtről, alamizsnáról és megbocsátásról szóló szakaszok közvetlenül alakíthatták a keresztény gyakorlatot. Az egyházatyák kommentárjaiban Máté rendszeresen központi helyet kapott.

Origenész, Jeromos, Aranyszájú János, Ágoston és mások hosszú magyarázatokat szenteltek neki. A szöveget egyszerre értelmezték történeti, erkölcsi és lelki módon. Az ókori és középkori exegézis sokkal könnyebben látott egy bibliai mondatban több jelentési szintet, mint a modern történeti kritika.

A hegyi beszéd különösen gazdag értelmezési hagyományt teremtett. Felmerült a kérdés, valóban minden keresztény számára teljesíthetők-e olyan követelések, mint az ellenség szeretete, a bosszúról való lemondás vagy a vagyonhoz való radikális távolság.

Az egyik történeti válasz az lett, hogy különbséget tesznek minden keresztényre vonatkozó parancsok és a tökéletességre törekvők számára adott tanácsok között. Ez a megkülönböztetés fontos szerepet játszott a szerzetesi élet kialakulásában és teológiai értelmezésében.

Azok, akik radikális szegénységet vállaltak, gyakran közvetlenül a hegyi beszéd és Jézus tanítványokhoz intézett felszólításai alapján értelmezték életüket. A középkori szerzetesi és koldulórendi mozgalmak számára Máté szavai konkrét életprogramot jelenthettek.

Assisi Ferenc hagyományában különösen erős volt az evangéliumi szegénység gondolata. Az apostolok kiküldéséről szóló mátéi és más szinoptikus szövegek olyan keresztény élet eszményéhez járultak hozzá, amely a tulajdonról való lemondást és a vándorló igehirdetést hangsúlyozta.

Máté más részei az egyházi intézményrendszerre gyakoroltak óriási hatást. A Péternek adott kulcsok és a „sziklára építem egyházamat” mondás a nyugati egyházban a pápai primátus egyik legfontosabb bibliai szövegévé vált.

A keleti kereszténység és később a reformáció másképpen értelmezte. Egyes magyarázatok szerint a „szikla” Péter személye, mások szerint Péter hitvallása, megint mások Krisztust tekintették az igazi sziklának. Az értelmezés tehát fokozatosan összekapcsolódott az egyházszervezeti vitákkal.

A középkori művészet Máté képeiből szintén gazdagon merített. A napkeleti bölcsek története különösen népszerű lett. A három mágusból királyok lettek, neveket kaptak – Gáspár, Menyhért és Boldizsár –, majd különböző életkorokat és földrészeket kezdtek megjeleníteni velük.

Maga Máté mindebből szinte semmit sem mond. A későbbi hagyomány azonban továbbépítette rövid történetét, és a bölcsekből az egész pogány világ Krisztus előtti hódolatának jelképe lett.

A betlehemi gyermekgyilkosság szintén mély művészeti és liturgikus hagyományt teremtett. Az

„aprószenetek” tisztelete olyan gyermekeket állított a keresztény emlékezetbe, akik a hagyomány értelmezésében Krisztus miatt haltak meg, még mielőtt tudatosan hitet vallhattak volna.

A végső ítélet Máté 25. fejezetében az európai művészet egyik legnagyobb ikonográfiai témájává vált. Templomkapukon, freskókon és oltárképeken Krisztus bíróként jelenik meg, jobbján az üdvözülők, balján az elítéltek.

A képi hagyomány részletei változtak, de alapjuk nagyrészt a mátéi juhok és kecskék jelenete. A szöveg társadalmi-etikai jelentősége is óriási maradt, hiszen az ítélet a rászorulókat iránti magatartással kapcsolódik össze.

Éhesnek enni adni, szomjazónak inni adni, idegent befogadni, mezítelent felruházni, beteget és foglyot meglátogatni: ezekből a mondatokból a keresztény irgalmasság intézményes gyakorlata is táplálkozott. Kórházak, menhelyek, szegénygondozó közösségek és börtönmissziók egyaránt hivatkoztak rájuk.

A Miatyánk hatása még közvetlenebb. Kevés bibliai szöveget mondtak el az elmúlt kétezer évben olyan sokszor, mint ezt az imádságot. Máté hosszabb formája a

keresztény liturgia egyik legfontosabb szövegévé vált.

Az ima fordításának története önmagában külön könyvet érdemelne. A „mindennapi kenyér”, az adósságok vagy vétkek, a kísértés és a gonosz fordítása különböző nyelvekben teológiai és filológiai kérdéseket vetett fel. A szöveg azonban éppen egyszerű szerkezete miatt rendkívül könnyen átültethető volt különböző kulturális környezetekbe.

A reformáció új korszakot nyitott Máté értelmezésében. Luther, Kálvin és más reformátorok a Szentírás tekintélyének új hangsúlyozásával közvetlenebbül fordultak az evangéliumi szövegekhez. Ugyanakkor a hegyi beszéd gyakorlati jelentéséről nem alakult ki egységes protestáns álláspont.

A reformáció radikálisabb irányzatai, különösen egyes anabaptista közösségek, szó szerint és közvetlenül alkalmazandó életprogramként olvasták a hegyi beszédet. Az eskü elutasítása, az erőszakmentesség és az ellenség szeretete számukra társadalmi gyakorlatot is jelentett.

Más reformátori hagyományok óvatosabban különböztették meg az egyéni keresztény erkölcsöt, az államhatalom működését és a társadalmi rend

fenntartását. Ugyanaz a mátéi szöveg így egymástól jelentősen eltérő politikai etikák alapjául szolgálhatott.

Az újkorban a történeti bibliakutatás megjelenése teljesen új kérdéseket tett fel. A felvilágosodás után egyre több kutató próbálta az evangéliumokat ugyanazokkal a történeti módszerekkel vizsgálni, mint más ókori forrásokat.

A szerzőség, a datálás, a források és a történeti Jézus kérdései előtérbe kerültek. Ezzel Máté hagyományos elsőbbsége fokozatosan megkérdőjeleződött, és a tizenkilencedik században egyre nagyobb teret nyert Márk elsőbbségének elmélete.

Ez jelentősen megváltoztatta Máté olvasását. Ha Márk korábbi, akkor Máté már nem egyszerűen az első apostoli beszámoló, hanem olyan szerző is, akinek szerkesztői munkáját össze lehet hasonlítani forrásával.

Ebből született a redakciókritika egyik legtermékenyebb iránya. A kutatók azt kezdték vizsgálni, mit változtatott Máté Márkon, milyen hagyományokat adott hozzá, és milyen teológiai hangsúlyok rajzolódnak ki ezekből a módosításokból.

Ez a módszer sok fontos felismerést eredményezett. Láthatóbbá vált Máté tudatos szerzői munkája, zsidó szentírási gondolkodása, közösségi érdeklődése és különleges Jézus-képe.

A történeti kritika ugyanakkor időnként hajlamos volt túlzottan szétszedni a szöveget. Egy-egy mondat mögött külön forrást, szerkesztési réteget vagy közösségi konfliktust keresett, miközben maga az evangélium mint egységes mű háttérbe szorult.

A huszadik század második felében ezért újabb módszerek jelentek meg. A narratív kritika ismét egész történetként kezdte olvasni Mátét. Nemcsak azt kérdezte, honnan származik egy részlet, hanem azt is, hogyan működik végső helyén.

Ez fontos fordulat volt. Egy szöveg jelentése ugyanis nem merül ki forrásainak történetében. A Máté-evangéliumot az első olvasók is kész műként hallották, nem egy hipotetikus Márk-Q-M rétegtérképként.

A társadalomtörténeti kutatás közben Máté közösségét próbálta rekonstruálni. Antiochia, zsidó keresztény identitás, farizeusi konfliktus, zsinagóga és egyház szétválása váltak központi témákká.

E kutatás sokat segített a szöveg első századi környezetének megértésében, ugyanakkor időnként túl nagy magabiztossággal épített teljes közösségtörténetet néhány evangéliumi mondatra. Az utóbbi évtizedekben ezért egyre nagyobb óvatosság figyelhető meg.

Máté utóéletének másik fontos modern kérdése a zsidóellenes értelmezés. A holokausz után a keresztény bibliatudomány sokkal alaposabban kezdte vizsgálni, hogyan járultak hozzá bizonyos újszövetségi szövegek félreértelmezései az antijudaizmus történetéhez.

Máté különösen érzékeny ebből a szempontból a farizeusok elleni kemény polémia és a szenvedéstörténet egyes mondatai miatt. A modern történeti kutatás egyik fontos eredménye annak felismerése, hogy ezeket a szövegeket első századi zsidó belső vagy közeli vallási viták összefüggésében kell olvasni, nem későbbi etnikai ellenségképek igazolására. Ez a felismerés nem változtatja meg a szöveget, de megváltoztatja felelős olvasásának feltételeit.

A huszadik században a hegyi beszéd új politikai életre is kelt. Mahátma Gandhi, bár nem keresztényként olvasta, nagyra értékelte Jézus erőszakmentességről szóló tanításait. Martin Luther King Jr. keresztény

polgárjogi gondolkodásában az ellenség szeretete és az erőszakmentes ellenállás szintén központi szerepet játszott.

Ezek az értelmezések megmutatják, hogy Máté szövege jóval túlmutatott eredeti egyházi környezetén. Olyan emberek is inspirációt találtak benne, akik más vallási vagy politikai hagyományból érkeztek.

A modern kereszténységben Máté egyszerre maradt liturgikus, történeti és erkölcsi szöveg. Egy vasárnapi felolvasásban ugyanaz a részlet hangozhat el, amelyet egy bibliakutató forráskritikai módszerrel vizsgál, egy teológus dogmatikai összefüggésbe helyez, egy történész pedig első századi zsidó dokumentumként elemez.

E különböző olvasási módok nem feltétlenül zárják ki egymást. Más kérdéseket tesznek fel ugyanannak a könyvnek.

Ez a könyv kezdetől több világ határán állt. Zsidó és pogány környezet, arámi emlékezet és görög szöveg, apostoli hagyomány és szerzői szerkesztés, történeti elbeszélés és teológiai értelmezés találkozott benne. Talán éppen ez magyarázza rendkívüli túlélőképességét.

Máté evangéliuma kétezer év alatt sokszor olyan kérdésekre is választ adott, amelyeket szerzője nem ismerhetett. Egyházszerkezeti vitákban, politikai konfliktusokban, társadalmi reformokban és történeti kutatásban egyaránt felhasználták. Néha termékenyen, máskor súlyosan félreértelmezve. A könyv azonban továbbra is visszavezeti az olvasót saját alaphelyzetéhez: egy első századi zsidó világba, ahol egy Jézus nevű galileai tanító történetét egy olyan szerző rendezte nagy elbeszéléssé, aki meg volt győződve arról, hogy ebben a történetben Izrael reménysége és a népek jövője találkozik. Közel harminc fejezet után ezért visszatérhetünk ahhoz a kérdéshez, ahonnan elindultunk.

Ki volt Máté? Mit tudhatunk róla történetileg? Mennyire kapcsolható hozzá az evangélium? Milyen forrásokból dolgozhatott, és mi az, amit a modern kutatás több mint kétezer év távolságából is felelősen állíthat?

A következő, záró fejezetnek nem az a feladata, hogy mesterséges bizonyosságot teremtsen ott, ahol a források nem engedik. Sokkal inkább az, hogy egymás mellé helyezze mindazt, amit a könyv, az ősegyházi hagyomány és a modern kutatás alapján Mátéről valóban tudunk.

33. Mit tudunk végül Mátéről?

A történeti vizsgálat végén Mátéről kevesebb biztos életrajzi adat marad a kezünkben, mint amennyit a neve ismertsége alapján várnánk. Az Újszövetség vámszedőként és a tizenkettő egyikeként mutatja be; későbbi missziós útjairól és haláláról már egymással nehezen összeegyeztethető hagyományok beszélnek. A bizonyosság első határa tehát magánál az apostol életrajzánál húzódik.

A szerzőség kérdésében több adatot lehet egymás mellé tenni. Papiasz Mátéhoz írásos Jézus-hagyományt kapcsol, Irenaeus és Origenész már egyértelműen evangéliumszerzőként említi, a fennmaradt kézirati hagyomány pedig nem őrzött meg versengő szerzői nevet. Ezzel szemben a kanonikus szöveg maga nem nevezi meg szerzőjét, természetes görög nyelven íródott, és a legelterjedtebb szinoptikus modell szerint jelentős mértékben támaszkodik Márkra.

E két adatcsoport közül egyiket sem érdemes eltüntetni a másik kedvéért. A hagyományos Máté-szerzőségnek korai ókori alapja van, de a végleges görög szöveg létrejöttének pontos folyamata nem

rekonstruálható. A közvetlen apostoli szerzőség, egy korábbi Máté-féle gyűjtemény felhasználása vagy egy Mátéhoz kötődő szerzői kör mind olyan modellek, amelyek egyes adatokat jól magyaráznak, más kérdéseket viszont nyitva hagynak.

A források vizsgálata biztosabban mutatja meg az evangélista munkamódszerét, mint személyét. Márk elsőbbsége széles körben elfogadott, de nem bizonyított olyan értelemben, hogy minden alternatívát kizárna. A Lukáccsal közös, Márknál hiányzó anyag mögé feltételezett Q hasznos modell, nem fennmaradt könyv; az M jelölés pedig még kevésbé nevez meg egyetlen elveszett dokumentumot.

A végső mű mindenesetre több hagyományt rendez egységbe. A szerző rövidít, csoportosít, nagy beszédegységeket épít, és Jézus történetét következetesen Izrael Szentírásának horizontján értelmezi. Ez a szerkesztői munka nem a történeti hagyomány ellentéte, hanem az a forma, amelyben a hagyomány könyvvé vált.

Máté zsidó világa az evangélium egyik legbiztosabb történeti sajátossága. Ábrahám és Dávid, a Tóra, a próféták, a templom, a farizeusok és a zsinagóga nem

egzotikus háttérelemek, hanem a könyv gondolkodásának nyelve. Ugyanakkor már a gyermekségtörténettől kezdve jelen vannak a népek, a befejezés pedig minden nemzetre kiterjedő küldetéssel zárul.

Ez a kettősség különösen jól illik az első század második felének keresztény világához, amikor a Jézus-mozgalom zsidó gyökerei még közvetlenül érzékelhetők voltak, miközben a pogány származású hívők száma gyorsan nőtt. Antiochia vagy tágabban Szíria ezért erős keletkezési hely-jelölt, de a szöveg nem ad olyan adatot, amely a kérdést végleg eldöntené.

A datálásnál hasonló a helyzet. A kutatás többsége a 70 utáni évtizedekre, gyakran a 80-as évekre teszi a végleges görög formát, de a templom pusztulására vonatkozó jézusi prófécia önmagában nem lehet bizonyíték erre. A biztosabb megállapítás az, hogy a mű az első századi kereszténység világából származik, miközben egyes benne őrzött hagyományok szükségképpen korábbiak.

A könyv történeti értéke ezért nem egyetlen szerzőségi vagy datálási döntésen múlik. A szóbeli emlékezet, a korai írott források, az apostoli tanúságtétel

és a szerzői szerkesztés egymással összefonódó folyamatot alkotott. Az evangéliumot akkor értjük a legjobban, ha e rétegek közül egyiket sem tesszük fölöslegessé.

Máté különleges ereje a rendszerezés. Jézus tanítását olyan formába rendezi, amely nemzedékeken át taníthatóvá vált; közben a történet kezdete és vége között világos ívet húz. A genealógia Ábrahámhoz és Dávidhoz vezet, a záró jelenet pedig egy galileai hegyről minden nép felé nyitja ki a történetet.

A könyv utolsó mondata végül visszatér az első fejezet egyik alapmotívumához. A gyermek Jézus az Emmanuel nevet kapja, amelynek jelentése: „Velünk az Isten”; a feltámadt Jézus pedig azt ígéri tanítványainak, hogy velük marad minden nap. A két kijelentés között húzódik az egész evangélium története, és ez a keret kétezer év múltán is pontosabban összefoglalja Máté célját, mint bármely modern szerzőségi formula.

Kronológia

Kr. e. 6-4 körül

Jézus születésének egyik leggyakoribb történeti becslése. Máté Nagy Heródes uralkodásának idejére helyezi a születést, Heródes pedig Kr. e. 4-ben halt meg.

Kr. e. 4

Nagy Heródes halála. Birodalmát fiai között osztják fel. Júdea Archelaosz, Galilea és Perea Heródes Antipasz uralma alá kerül.

Kr. u. 6

Archelaoszt Róma eltávolítja, Júdea közvetlenebb római igazgatás alá kerül. Quiriniushoz kapcsolódik a jól dokumentált népszámlálás.

Kr. u. 20-as évek vége

Keresztelő János működésének és Jézus nyilvános fellépésének valószínű időszaka.

Kr. u. 27/28 körül

Kr. u. 30 vagy 33 – Jézus nyilvános működésének és keresztre feszítésének tágabb történeti időkerete. A kereszthalál két leggyakrabban tárgyalt éve Kr. u. 30 és 33.

Kr. u. 30 vagy 33

Jézus keresztre feszítésének két leggyakrabban tárgyalt dátuma. A kutatásban Kr. u. 30 különösen gyakori, de teljes konszenzus nincs.

Kr. u. 30-as évek

A jeruzsálemi Jézus-követő közösség kialakulása; az apostoli igehirdetés és a Jézus-hagyomány szóbeli terjedése.

Kr. u. 40-es évek

A keresztény misszió gyorsulása Szíriában, Kis-Ázsiában és a Földközi-tenger más térségeiben. Antiochia fontos központtá válik.

Kr. u. 40-es évek vége-50-es évek

Pál missziói; zsidó és pogány keresztények együttélésének kérdése egyre hangsúlyosabb.

Kr. u. 50-es évek

Pál legkorábbi fennmaradt levelei. Ezek már görög nyelven közvetítenek Jézusra vonatkozó hagyományokat.

Kr. u. 60-as évek

Péter és Pál halálát az egyházi hagyomány Rómához és Nero korához kapcsolja. Márk evangéliumának keletkezését sok kutató e korszak környékére vagy közvetlenül 70 elé, illetve utánra teszi.

Kr. u. 66-70

Az első zsidó háború Róma ellen.

Kr. u. 70

Jeruzsálem és a második templom pusztulása Titus hadjáratában. A zsidó és korai keresztény közösségek történetében fordulópont.

Kr. u. 70-90 körül

A modern kutatás jelentős része erre az időszakra teszi Máté evangéliumának végleges görög formáját. A dátum nem bizonyos; korábbi keltezések is léteznek.

Kr. u. 70-100 körül

A zsidó vallási élet átalakulása a templom pusztulása után. A farizeusi-rabbinikus hagyomány szerepe fokozatosan erősödik; a keresztény és zsidó identitások elválása helyenként eltérő ütemben zajlik.

Kr. u. 80-100 körül

A Didakhé egyes rétegeinek gyakran feltételezett keletkezési időszaka, bár pontos datálása vitatott.

Kr. u. 90-es évek-2. század eleje

Máté evangéliuma már több keresztény közegben ismert lehetett; közvetett nyelvi párhuzamok jelennek meg korai keresztény iratokban.

Kr. u. 100-110 körül

Antiochiai Ignatiosz levelei. Több olyan motívumot és megfogalmazást őriznek, amely a mátéi hagyományhoz közel áll.

Kr. u. 110-130 körül

Papiasz hierapoliszi püspök működésének valószínű időszaka. Műveiben Mátéhoz „héber dialektusban” összeállított logiákat kapcsol.

Kr. u. 130-160 körül

A négy kánoni evangélium egyre szélesebb körű használata mellett más Jézus-iratok is terjednek.

Kr. u. 140 körül

Markión római működése; szűkebb kánoni gyűjteményt használ, amelyből Máté és az Ószövetség teológiai folytonossága hiányzik.

Kr. u. 150 körül

Jusztinosz már az „apostolok emlékiratairól” beszél, amelyeket keresztény összejöveteleken felolvasnak.

Kr. u. 170-es évek

Tatianosz elkészíti a négy evangélium harmonizált változatát, a Diatesszaront.

Kr. u. 180 körül

Irenaeus egyértelműen négy evangéliumról beszél, és név szerint Mátéhoz, Márkhoz, Lukácshoz és Jánoshoz

kapcsolja őket.

Kr. u. 2. század vége-3. század

A négyes evangéliumi gyűjtemény egyre stabilabb helyet kap a keresztény egyházakban.

Kr. u. 3. század

Origenész részletesen kommentálja Mátét, és továbbadja a hagyományt a négy evangélium szerzőiről.

Kr. u. 4. század

Euszebiosz Egyháztörténetében megőrzi Papiasz, Origenész és más korábbi szerzők fontos tanúságtételeit Mátéről.

Máté, Márk és Lukács - összehasonlító áttekintés

Szempont	Máté	Márk	Lukács
Terjedelem	Hosszú, gazdag tanítási anyaggal	A legrövidebb szinoptikus	Hosszú, az Apostolok cselekedeteivel együtt nagy kettős mű
Kezdés	Genealógia, Jézus születése	Keresztelő János és Jézus nyilvános működésének kezdete	Előszó, Keresztelő János és Jézus gyermekségtörténete
Genealógia	Ábrahámától Jézusig	Nincs	Jézustól Ádámgig
Gyermekségtörténet	József, bölcsék, Heródes, Egyiptom	Nincs	Mária, Zakariás, Erzsébet, pásztorok, Simeon, Anna
Fő földrajzi hangsúly	Galilea, majd Jeruzsálem, végül ismét Galilea	Galileától Jeruzsálemig	Galileától Jeruzsálemig, majd az Apostolok cselekedeteiben Jeruzsálemből Rómáig
Jézus tanításainak formája	Öt nagy beszédegység	Inkább az elbeszélésbe ágyazva	Nagy részük a jeruzsálemi útba rendezve
Kiemelt téma	Beteljesedés, Tóra, tanítványság, közösség	Jézus személyének titka, kereszt, tanítványi értetlenség	Üdvtörténet, irgalmasság, szegények és kívülállók
„Isten országa” nyelv	Gyakran „mennyei országa”	Isten országa	Isten országa
Ószövetség használata	Rendkívül erős, saját beteljesedési formulákkal	Erős, de kevésbé rendszerezett	Erős, különösen üdvtörténeti keretben
Tanítványok képe	Gyengék, de egyben a jövő közösségének alapjai	Gyakran értetlenek és kudarcot vallanak	Tanítványokból missziós közösség formálódik
Péter szerepe	Különösen hangsúlyos: szikla, kulcsok, vízen járás, templomadó	Fontos, de erősen hangsúlyozott gyengeségekkel	Fontos apostoli szerep, amely az Apostolok cselekedeteiben folytatódik
Egyház/ekklézia	A szó kétszer szerepel	Nem szerepel	Az evangéliumban nem, az Apostolok cselekedeteiben közösségi intézmények erősen jelen vannak
Farizeusokkal való vita	Különösen éles	Jelentős	Éles, de több árnyalt farizeusábrázolással
Saját anyag	Bölcsék, Egyiptom, több példázat, Péter-hagyományok, sírórság	Sok élénk elbeszélő részlet	Jó samaritánus, tékozló fiú, emmauszi tanítványok és sok más saját anyag

Szempont	Máté	Márk	Lukács
Feltámadás utáni hangsúly	Galilea, minden nép missziója	A fennmaradt legkorábbi befejezés az üres sírnál zárul	Jeruzsálem, majd mennybemenetel
Valószínű elsődleges közeg	Erősen zsidó hátterű, feltehetően vegyes keresztény közösség	Római vagy más pogány keresztény közeg gyakori hipotézis	Szélesebb görög nyelvű keresztény közeg
Hagyományos szerző	Máté apostol	Márk, Péter közvetítője	Lukács, Pál munkatársa
Modern datálás gyakori tartománya	70–90 körül	60-as–70-es évek körül	70–90 körül
Fő szerzői karakter	Rendszerező, tanító, szentírási kapcsolatokban gondolkodó	Gyors, drámai, narratív	Történeti ívet és társadalmi horizontot építő

A táblázat leegyszerűsít, ezért egyik sora sem tekinthető teljes definíciónak. Különösen a datálások és keletkezési helyek hipotetikusak. A három evangélium legfontosabb közös alapja továbbra is ugyanaz: Jézus működését, tanítását, szenvedését és feltámadásának hirdetését közvetítik.

Válogatott források és irodalom

A következő művek együtt alkalmasak arra, hogy Máté evangéliumának történeti, szövegkritikai, teológiai és recepciótörténeti kérdéseit több eltérő nézőpontból vizsgáljuk.

R. T. France: *The Gospel of Matthew*. New International Commentary on the New Testament. Grand Rapids: Eerdmans, 2007. Az egyik legátfogóbb modern angol nyelvű Máté-kommentár, különösen erős az ószövetségi háttér, a szerkezet és a történeti kérdések kezelésében.

W. D. Davies – Dale C. Allison Jr.: *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel According to Saint Matthew*. I-III. International Critical Commentary. Edinburgh: T&T; Clark, 1988-1997. Monumentális, részletes kommentár, gazdag zsidó és ókeresztény párhuzamanyaggal.

Donald A. Hagner: *Matthew 1-13; Matthew 14-28*. Word Biblical Commentary. Dallas: Word Books, 1993-1995. Filológiai, forráskritikai és teológiai szempontokat egyesítő alapmű.

John Nolland: The Gospel of Matthew. New International Greek Testament Commentary. Grand Rapids: Eerdmans, 2005. Különösen fontos a görög szöveg részletes elemzéséhez.

Craig S. Keener: A Commentary on the Gospel of Matthew. Grand Rapids: Eerdmans, 1999. Erős történeti és társadalmi háttéranyaggal dolgozó kommentár.

Ulrich Luz: Matthew 1-7; Matthew 8-20; Matthew 21-28. Hermeneia. Minneapolis: Fortress Press. Luz különösen nagy figyelmet fordít Máté recepciótörténetére és arra, hogyan értelmezték az evangéliumot különböző korszakokban.

Graham N. Stanton: A Gospel for a New People: Studies in Matthew. Edinburgh: T&T; Clark, 1992. A mátéi közösség, identitás és zsidó-keresztény viszony klasszikus modern tárgyalása.

David C. Sim: The Gospel of Matthew and Christian Judaism. Edinburgh: T&T; Clark, 1998. A Máté mögött álló zsidó keresztény közeg egyik markáns rekonstrukciója; következtetéseit érdemes más modellekkel együtt olvasni.

Richard Bauckham: *Jesus and the Eyewitnesses: The Gospels as Eyewitness Testimony*. Második kiadás. Grand Rapids: Eerdmans, 2017. A szemtanúk és az evangéliumi hagyomány kapcsolatának egyik legnagyobb hatású modern tárgyalása.

Brant Pitre: *The Case for Jesus: The Biblical and Historical Evidence for Christ*. New York: Image, 2016. A hagyományos evangéliumi szerzőség és a korai kézirati attribúció mellett érvelő, közérthetőbb történeti munka.

Mark Goodacre: *The Synoptic Problem: A Way Through the Maze*. London: T&T; Clark, 2001. A szinoptikus kérdés világos bevezetése; különösen fontos a Q nélküli, Farrer-típusú megoldás megértéséhez.

John S. Kloppenborg: *Excavating Q: The History and Setting of the Sayings Gospel*. Minneapolis: Fortress Press, 2000. A Q-hipotézis egyik részletes és nagy hatású kifejtése.

Raymond E. Brown: *An Introduction to the New Testament*. New York: Doubleday, 1997. Kiegyensúlyozott áttekintés az újszövetségi könyvek szerzőségéről, datálásáról és történeti környezetéről.

Michael W. Holmes, szerk.: *The Apostolic Fathers: Greek Texts and English Translations*. Az apostoli atyák szövegeinek fontos modern kiadása; különösen hasznos a Didakhé, Ignatiosz, Polükarposz és Kelemen vizsgálatához.

Euszebiosz: *Egyháztörténet*. Különösen fontos Papiasz, Origenész és más korai szerzők ma már elveszett műveiből fennmaradt idézetek miatt.

Irenaeus: *Adversus Haereses* / Az eretnekségek ellen. Az egyik legfontosabb második századi tanúság a négy evangéliumról és Máté szerzőségi hagyományáról.

Josephus Flavius: *A zsidók története*; *A zsidó háború*. Nagy Heródes, Pilátus, a zsidó irányzatok és az első századi Júdea politikai környezetének nélkülözhetetlen forrása.

A Holt-tengeri tekercsek kiadásai és fordításai. A második templom korának zsidó vallási sokféleségéhez, a Szentírás szöveghagyományához és az apokaliptikus gondolkodáshoz adnak fontos háttérrel.

A Septuaginta modern kritikai kiadásai. Máté ószövetségi idézeteinek vizsgálatához nélkülözhetetlenek, mivel az evangélista sok esetben

görög bibliai szöveghez áll közel.

Nestle-Aland: Novum Testamentum Graece. A görög Újszövetség kritikai szövegének alapvető modern kiadása, amely a kézirati változatokat is dokumentálja.

Rövid záró megjegyzés a források használatához

A Máté-evangéliumról szóló modern irodalomban nincs egyetlen minden kérdést lezáró iskola. A szerzőség, Q, a keletkezési hely, a pontos datálás és a mátéi közösség rekonstrukciója mind vitatott. Ezért a történeti kép akkor a legmegbízhatóbb, ha a hagyományos forrásokat, a modern kritikai kommentárokat és az alternatív modelleket együtt olvassuk.

Az ókeresztény tanúságokat nem érdemes azért félretenni, mert későbbiek az evangéliumnál, de ugyanígy nem célszerű úgy kezelni őket, mintha minden részletük közvetlen első századi jegyzőkönyv volna. A modern hipotézisek pedig sok szövegi jelenséget jól megmagyaráznak, de hipotézisjellegük akkor is megmarad, ha széles tudományos támogatottság áll mögöttük.

Máté evangéliumának története éppen attól érdekes, hogy a források különböző rétegei egymás mellé helyezhetők. Az apostoli hagyomány, az evangélium saját szövege, a korai egyházi emlékezet és a modern történeti elemzés nem minden ponton mondja ugyanazt, de együtt jóval teljesebb képet adnak, mint bármelyik önmagában.

Máté evangéliuma az Újszövetség kapujában áll, mégis számos kérdést nyitva hagy maga után. Ki volt az a Máté, akinek nevét a könyv viseli? Valóban ő írta az evangéliumot? Milyen forrásokból dolgozhatott, kikhez szólt, és miben különbözik a többi szinoptikus elbeszéléstől?

Ez a kötet átfogó történeti áttekintést ad Máté evangéliumáról. Bemutatja a vámszedőből lett tanítvány alakját, az ősegyházi hagyomány tanúságtételét, a szerzőség kérdését, a Márk-evangéliummal és a feltételezett mondáshagyománnyal való kapcsolatot, valamint azt a zsidó és korai keresztény világot, amelyben a szöveg megszületett és formálta első olvasóit.

A könyv tárgyilagosan, mégis közérthetően vezeti végig az olvasót Máté szövegének történeti, irodalmi és vallási összefüggésein. Nem a hitelesség kétségbevonása a célja, hanem annak feltárása, miként lett az első evangélium a keresztény hagyomány egyik legfontosabb és legnagyobb hatású könyve.

Háttérgyár

A borító AI felhasználásával készült.

